tarih ve toplum

4000 TL(KDV DAHİL) AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ / EYLÜL 1989

APRAZ'DA BEYLER KONAĞI	Ayda Arel
RIZA TEVFİK'İN BİR KONFERANSI	Ali Birinci
NEMÇE SEYAHATNAMESİ	Abdullah Uçman
TÜRKÇE EN ESKİ DAVA DİLEKÇESİ	Talat Tekin
PARFÜMÜN TARİHSEL GELİŞİMİ	Melda Tunçay
ANTALYA MOZAİK MÜZESİ	İrfan Unutmaz
HUKUK-I AİLE KARARNAMESİ	Hüseyin Kılıç
HENRY VALENSİ	Taner Timur
RAİF NECDET	Necdet Kurdakul

69

MELİHA YETKİN
Osmanlı Basını'nda Yüz Yıl Önce Bu Ay
4

KEVORK PAMUKCİYAN
Eremya Çelebi'nin İstanbul Tarihi
6

METE TUNÇAY
Vazife ve Memduh Şevket
7

MEMDUH ŞEVKET
Sınıf Mücadelesi ve Grevler
8

KUDRET EMİROĞLU
Oğuldan, Uşağa, Mahduma
19

MELDA (BİRAN) TUNÇAY
Parfümün Tarihsel Gelişimi
14

SUHA UMUR
Osmanlı Belgeleri Arasında
19

İRFAN UNUTMAZ
Mozaik Sanatı ve Antakya Mozaik Müzesi
21

ABDULLAH UÇMAN
Nemçe Seyahatnamesi
27

ALİ BİRİNCİ
Rıza Tevfik'in Bir Konferansı
33

TANER TİMUR
Henry Valensi
36

AYDOĞAN DEMİR
Osmanlı Donanma Cemiyeti
38

HÜSEYİN KILIÇ
Hukuk-ı Aile Kararnamesi
40

DÜNDAR AKÜNAL
Ürgüplü'den Renda'ya Bir Mektup
44

AYDA AREL
Arpaz'da Beyler Konağı
46

TALAT Tekin
Türkçe En Eski Dava Dilekçesi
54

NECDET KURDAKUL
Raif Necdet (Kestelli)
57

KAPAK: Sarhoş Dionysos; Antakya Mozaik Müzesi'nde bulunan bu panoda, Dionysos sarhoş bir genç adam olarak tasvir edilmiştir. (Foto: İrfan Unutmaz)

· tarih toplum EYLÜL 1989 • CİLT 12 • SAYI 69

İletişim Yayınları A.Ş. Adına Sahibi: Murat Belge / **Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:** Nihat Tuna / **Yayın Yönetmeni:** Mete Tunçay / **Yayın Koordinatörü:** Fahri Aral / **Görsel Tasarım ve Düzenleme:** Bora Çetinkaya

Danışma Kurulu: Nuri Akbayar, Emre Dölen, Çağlar Keyder, Uygur Kocabaşoğlu, Şevket Pamuk, Zafer Toprak, Aydın Uğur

İletişim Yayınları **Genel Yönetmen:** Murat Belge / **Genel Müdür:** Nihat Tuna / **Düzelti:** F.M. Öztan, Remzi Abbas / **Okur İlişkileri:** Mürvet İşgör / **Satış ve Dağıtım:** Burhan Kutlutürk

PERKA A.Ş. **Genel Müdür:** Ahmet Asena / **Kamera:** Cemal Törün, Muammer Balta, Murat Keylan / **Montaj:** Vahit Mahmatlı, Ümit Ayar, Turgay Tekatan / **Dizgi:** Hüsnü Abbas, İsmail Abbas, Hamit Balaban, Zuhal Yolgun / **Renk Ayrımı:** Sepco Grafik / **Baskı:** Ayhan Matbaacılık / **Dağıtım:** Hürriyet Holding A.Ş.

Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi / İletişim Yayınları, 1989

İletişim Yayınları A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han 34400 Cağaloğlu-İSTANBUL Tel: 516 22 60-61-62
Konur Sk. No: 24/4 06640 Yenişehir-ANKARA Tel: 125 36 00 - 125 20 71
857. Sokak İzmiroğlu İşhanı No: 306 35250 Konak-İZMİR Tel: 14 90 42

Abone Koşulları: Yurtiçi 48.000 TL/yıl • Avrupa-Ortadoğu 48 $/yıl • ABD-Latin Amerika: 78 $/yıl • Avustralya: 87 $/yıl • Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir. Yurtiçi abonelik için yıllık abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresinin yazılarak fotokopisini, isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. Yurtdışı abonelik için bedelin **İLETİŞİM A.Ş.'NİN PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale etmeniz ve dekont fotokopisini isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. **Kıbrıs'ta Satış Fiyatı:** 4000 TL.

İstiklâl Mahkemesi Sivas Kararlarının Uygulama Sonuçlarından Bir Örnek

Tarih ve Toplum'un bu yıl Şubat, Mart ve Nisan sayılarında yayımladığınız incelemede adı geçenlerden, dava vekili Ahmet Tevfik Beyin tahliyesinden:

Ağır ceza riyaset-i aliyesine

Muhill-i şeref ve haysiyet bir cinayetten mütevellit olmayarak mutlak bir suretde Ankara İstiklal Mahkemesi kararile 29 Teşrinisani, 341 tarihinde on sene hapse mahkûm ve 929 senesi Mayıs'ındaki tectil-i kanunî ile de tahliye edildim.

Hükümde medenî hukuktan mahrumiyetim hakkında bir kayd-ı kanunî yoktur, yalnız cezanın ağırlığı itibarile hukuk-u medeniyeden iskat cezası mütemmim addedilerek meslek-i vekâlete kabul edilmedim. Yeni Türk Ceza Kanunu'nun 121'inci maddesinde mahrumiyet ve adem-i ehliyet cezaları, memnu hakların iadesi tarikile izale ve 122'nci maddenin son fıkrasında ise bu mahrumiyet ve iskat-i ehliyet cezaları diğer bir cezaya ilâveten tertip olunmamış ise, hükmün katileştiği tarihten itibaren beş sene sonra hakk-ı hürriyeti iktisap edebileceği musarrah bulunmasına ve esasen fiilin sırf bir içtihadî mesailden doğması itibarile artık bugünkü tekâmüle binaen hakikati müdrik ve siyasetle iştigalden suret-i katiyede müctenip bulunmuş olduğumdan Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nun maddesinde tekerrürden içtinabını ihsas vesikasının bulunması, meşrut istidaname bu kayda muhtevi bulunmasına göre, memnu haklardan iademe ve meslek-i sâbıkım olan dava vekâletime müsaadeleri arz ve istida eylerim efendim.

27.11.930
Sabuncu oğlu Ahmet Tevfik

Mumaileyh 29 Teşrinisâni 341 tarihinde mahkûm 19 Mayıs 929 tarihinde cezası tecil, 26 Mayıs'ta Sivas'a gelmiştir. Şimdilik bir fenalığı hissedilememiş olduğu tahkik kılınmış, mahallesi hey'et-i ihtiyariyesinden alınan ilmühaber rapten taktim kılınmış olmağla Kısm-ı Adlî Riyaseti A.

20.12.930
Bezirci K.M. Mahmut

2336

Müstedi mumaileyh 341 senesinde Sivas'ta müteşekkil Ankara İstiklal Mahkemesi'nce Kırklareli hapisanesinde ikmal etmek üzere on sene küreğe mahkûm edilmiştir. Muahheren tecil kanunundan bilistifade tahliye olunarak 26.5.929 tarihinde memleketi bulunan Sivas'a avdet etmiştir. Buraya vürudu tarihinden beri hususi işlerile meşgul olmaktadır. Şimdiye kadar bir suihali görülemediği marazile C. M. U. Memuriyet-i aliyesine.

22.12.930
polis müdür vekili
Necmettin A. Zeki

NO 7345/4715
Ağır Ceza riyaset-i aliyesine
25.12.930 C.M.U.
O. Sami
Encümen hey'eti M.
No 177 3.1.931

Encümene tealluku görülemediğinden usul... 418'inci maddesi mucibince C. M.U.M.A.

14.3.931
Ağır ceza reisi
İ. Etem

Dini siyasete alât ederek halkı kıt'ala teşvik ve taklib-i hükûmete fiilen ve tahriren teşebbüs etmek ve şapka iksasına dair olan karara muhalefet etmek suçundan maznun ve Ceza Kanunu'nun 55'inci maddesinin fıkra-i mahsusası mucibince on sene kürek cezasına mahkûm ve Kırklareli hapishanesinde mahbus iken tecil-i mücazat kanunundan istifade ile tahliye edilmiş olan Sivaslı Sabuncuzade Ahmet efendinin memnu hakların iadesine dair istidası üzerine cereyan eden muamele ve C. Müdde-i umumiliğinin müteleası okunup Ceza Usulü Kanunu'nun 418'inci maddesi mucibince duruşma yapılmaksızın icabı konuşuldu: Mahkûm müstedi Ahmet efendinin Ankara İstiklâl Mahkemesi'nin 28 Teşrinisani 341 tarihli kararile on sene kürek cezasına mahkum Kırklareli Hapishanesinde mahkûm iken 13 Mayıs 929 tarih ve 1441 numaralı kânunun 2/4'üncü maddesi mucibince tecilen tahliye edildiği ve aradan beş sene müddet geçtiği gibi, evrak üzerinde cereyan eden muameleye göre de iade-i memnua şartlarına riayet ettiği anlaşıldığından ve mevcut olduğu Türk Ceza Kanunu'nun 122'nci maddesinin son fıkrası ve Ceza Muhakemeleri Kanunu'nun 418'inci maddeleri mucibince memnu hakkının iadesine 21.3.931 tarihinde söz birliğiyle karar verildi.

21.3.931

reis aza aza

İşbu suret aslının aynıdır.
31.3.931

Düzeltme ve Özür

Geçen sayımızda yeralan Abdullah Uçman'ın "Cenab Şahabeddin'in Yayımlanmamış Bir Şiiri" başlıklı makalesinin dipnotları teknik bir nedenden dolayı basılmamıştır. Bu affedilmez hatadan dolayı okurlarımızdan ve Sayın Uçman'dan özür dileriz. Makalenin dipnotlarını aşağıda sunuyoruz:

[1] Sadettin Nüzhet, *Cenap Şahabettin* (Hayatı ve Seçme Şiirleri), İstanbul 1934, s.7-9.
[2] İstanbul 1303, s.3.
[3] Sadettin Nüzhet, *Cenap Şahabettin*, s.14.
[4] Bu konu üzerinde merhum Mehmet Kaplan iki ayrı makale yazmış ve konuyu bütün ayrıntılarıyla incelemiştir: "Cenab Şahabeddin'in Şiirlerinde Pittoresk", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.V İstanbul 1953, s.15-31; "Cenab Şahabeddin'in Şiirlerinde Ses ve Musiki", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.VII, nr.1-2, İstanbul 1956, s.45-60.
[5] İstanbul 1934.
[6] Konu üzerinde, Mehmet Kaplan'ın yukarıda zikrettiğimiz iki makelesi dışında, müstakil olarak sadece şu çalışma yapılmıştır: Celâl Tarakçı, *Cenab Şahabeddin'de Tenkid* (Dil, Sanat ve Edebiyat Hakkındaki Görüşleri), Samsun 1986.

OKUYUCULARA MEKTUP

Bu sayımızdaki en önemli uzun yazı. Prof.Dr. Ayda Arel'in (Nazilli) Arpaz köyündeki Beyler Konağı üstüne incelemesi. Mimarlık tarihinden yola çıkmakla birlikte, sosyal tarihimize eklemlenen bu araştırma, şimdiye dek çoğucası kuramsal düzeyde yapılan tartışmalara, pekala maddî kanıtlarla da yaklaşılabileceğini ortaya koyuyor.

Klâsik çağın, yer değiştirerek bakarsanız hareketli imiş gibi görünerek sizi büyüleyen mozaikleri, ülkemizde ençok Antakya müzesinde toplanmıştır. Siz de benim gibi, şimdiye dek gidip bunları göremediyseniz, İrfan Unutmaz'ın incelemesi, dilerim, bu değerli koleksiyonla tanışmanızın ilk adımı olur. İ.Ü. Edebiyat Fakültesi öğretim üyelerinden Abdullah Uçman'ın bir sefaretname hakkında verdiği bilgiler, edebiyat tarihi sınırlarını aşarak, çağdaşlaşma süreci içinde, Batı ülkelerinin nasıl gözlemlendiğini ve onlardan ne gibi ilhamlar alındığını örnekliyor. Kudret Emiroğlu arkadaşımızın "çocuk" sözcüğünün çeşitli dillerdeki karşılıkları üzerine kurduğu incelemesini zevkle ve yararlanarak okuyacağınızı umuyorum. Prof.Dr. Talât Tekin'in sunduğu, ilk Türkçe (Uygur) dava dilekçesi de mutlaka ilginizi çekecektir.

İ.Ü. Mühendislik Fakültesi öğretim üyelerinden (fizikokimyacı) kızkardeşim Melda Tunçay'ın koku tarihine değgin araştırmasını yayımlamaktan özel bir kıvanç duyuyorum. Bugün parfüm endüstrisinde çalışan öyle koku uzmanları varmış ki, herbiri 20 farklı yoğunluk düzeyinde olmak üzere, 19.000 çeşit kokuyu birbirinden ayırabilirlermiş. Bencileyin tütün bağımlısı bir adamın o kadar hassas bir burnu olmasına imkân yok, ama güzel kokular bu dünyanın nimetlerinden sayılmak gerekir. Niye onların da tarihi yapılamasın?

Bu sayımızda, daha başka, birçok kısa yazı da yer almakta. Dr.Rıza Tevfik'in bir polis raporundan aktarılan konferansı, bir yandan da insana nostaljiyle, o zamanlar polisin dinlediğini doğru dürüst anlayıp yazabildiğini gösteriyor ki, şimdi böyle gazeteci bulmak bile güç. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin yaklaştığı şu günlerde, Dündar Akünal dostumuzun sunduğu kırk küsur yıllık bir mektup, 1946 seçimlerinde yaşanan bunalıma, kimi siyaset adamlarının nasıl baktıklarını yansıtmakta. Bizde galiba, huzurlu günler istisna da, bunalım yaşamak kural. Şimdi kalkıp "Allah encamımızı hayreyleye" desem, mümin okuyucularımızın dinî bayramlarını kutlamamı "zıpırlık" sayan ve düşünüp taşınmadan herbir şeye başkaldırmayı marifet sanan bir gazeteci, yine kızacak. Oysa, bence, eski inançlarımızın içeriğinden kopmuş olsak da, kültürel İslâmlıkla ilişkimizi inkâr edemeyiz. Çıkıntılık etmenin türlü yolları vardır ya, benim dediğime aykırı bir tutumla, ama kendi içinde tutarlı bir seçeneğin nerelere varabileceğini, Turgut Akpınar'ın aktardığı "Millî Türk Dini" macerası gösteriyor.

Aydoğan Demir'in Donanma Cemiyeti'nin kuruluş tarihiyle ilgili "iletişi"sinden başka, Hüseyin Kılıç'ın dinî nikâhla Medenî Kanun nikâhı arasındaki bir aşama denemesi üstüne yazısı da, ilginç ve değerli katkılar. Suha Umur'un Osmanlı Arşiv belgelerinden yaptığı seçmelerin bu ayki örneği, Yeniçeriliğin kaldırılmasına dair.

Profesyonel bir siyaset bilimcisi olmasının yanısıra, amatör bir resim uzmanı da olan arkadaşım Taner Timur, bu kere bize, hem de İstanbul'da çalışmış bir Fransız sanatçısını tanıtmakta. Kevork Pamukciyan dostumuz da, önemli bir Osmanlı-Ermeni yazarı olan Eremya Çelebi hakkında ek bilgi ve notlar takdim etmekte. Bu sayıda Kitabiyat bölümü yerine, Necdet Kurdakul'un unutulmuş bir "sosyalist" edibimiz hakkında hazırladığı monografiyi sunuyoruz. Her zamanki gibi, ilk sayfalarımızda yüz yıl önce bu ayki Osmanlı gazetelerinden aktarma yazılar bulacaksınız. Ben de, yeni seri *Birikim*'in 2'nci sayısında değindiğim, solcu *Vazife* gazetesinden (1923) bir makale sunuyorum.

İspanya Yahudilerinin (Sefardim) Osmanlı ülkesine sığınmalarının (1492) 500'üncü yıldönümüne iki yıl kadar bir süre kaldı. Kutlamalar başlıyor. Türkiye'den İsrail'e göçen Yahudiler orada (İbranca Moreşet Yahadut Togarma - Türkiye Yahudileri Kalıtı sözcüklerinin başharflerinden) MORİT adlı bir vakıf kurmuşlar. Bu yeni örgüt, önümüzdeki Ekim ayının 17 ve 18'inde Tel-Aviv'de ilk uluslararası kongresini düzenlemiş. Beni de çağırdılar, katılmaya çalışacağım. Okuyucularımızdan bu toplantıya gitmek isteyen olursa, Posta Kutusu 1300 Bat Yam, İsrail 59112 adresindeki vakıf başkanı Bay Gad Nassi'ye yazıp koşullar hakkında bilgi isteyebilirler. Bana gönderdikleri tanıtma broşüründe, Kitab-ı Mukaddes'ten şu anlamlı alıntı var: "Sizi sürdüğüm şehrin selâmetini arayın ve onun için Rabbe dua edin; çünkü onun selâmeti, sizin de selâmetiniz olacaktır." (Yeremya, 29, 7.)

Sevgi ve saygılarımla hepinize selâmet dilerim. □

METE TUNÇAY

TARİK/Matbaa ve mahal-i idaresi: Bab-ı Âli Caddesinde 54 numaralı hane-i mahsusdur. Fünün ve edebiyata ve menafi-i âmmeye mutazammın muharrerat ve makalâta ve ağraz ve şahsiyattan âri her nev'i mübahese ve mülâhazata sahifelerimiz daima küşadedir. Evrak ve muharrerat-ı vâridenin tehir ve adem-i dercinden dolayı matbaa mes'ul olmayacağı gibi derc olunmayan mekatib ve evrakı iddiası dahi katiyen mesmû ve makbul olamaz. Posta ücreti verilmemiş mektuplar kabul olunmaz. Bir nüshası bir guruş mecidiye...

Osmanlı Basını'nda

Yüz Yıl Önce Bu Ay

MELİHA YETKİN

İCMAL-İ AHVAL

Fransız Genel Seçimleri

☐ Fransa'da Efrenci Eylül'ün yirmi ikisinde intihab-ı umumiyye icrası için tedarikat icra olunacağından partiler efkâr-ı umumiyyeyi celb etmek üzere beyannâme neşri ve nutuklar iradı ile meşgul olurlar.

Fransa Krallığına vâris olan Kont dü Pari (Paris) Londra'dan neşr ettiği bir beyannâmede Fransa'da bir hal-i daimî tesisi krallık usulü sayesinde hâsıl olabileceğini iddia ve nizamat-ı esasiyenin ta'dili lüzumunu inbâ ediyor [haber veriyor].

Kont dü Pari Papa'nın muâvenetini [yardımını] dahi talep etmişse de Papa Onüçüncü (Leon) Fransa Hükümetiyle münasebâtını inhilâl etmemek [bozmamak] üzere kontun tervîc-i meramına hizmetten istinkaf eylemiş [isteğini desteklemeye hizmet etmekten vazgeçmiş] ve Bulanje [Boulanger] zümresinin erkânından (Mösyö Lager) dahi Paris'te bir nutuk irad etmiştir. El-hâsıl işbu intihabat-ı umumiyye Fransa'da en mühim intihabâttan ma'dûd olmasıyla [sayılmasıyla] neticesine dikkat-i kâmile ile intizar olunmaktadır.

İtalya Kralı Habeş hey'et-i sefaretini mutantan surette kabul etmiş ve Habeş elçisi kendi lisanıyla bir nutuk irâd edip (Kont Antonelli) marifetiyle harfbe-harf İtalyancaya tercüme edilmiş olduğu gazetelerde görülmüştür... (3 Eylül 1889)

Alman Sömürgesi

☐ Zengibar havalisinde Almanların yerliler ile olan muamelâtı kesb-i sükûn ve salâh ettiği [düzeldiği] Berlin'e vürûd etmekte olan ihbarâttan anlaşılıyor.

Âhiren Zengibar hâkimi tarafından Berlin'e bir hey'et-i sefaret i'zam olunacağı dahi cümle-i rivayât-ı vâkıadandır.

Afrika müstemlekâtı işlerinde İngilizler ile Almanlar arasında rekabet tecedüd etmiş [yenilenmiş] ve Vasatî Afrika'da bulunan Emin Paşa'nın imdadına gitmek üzere bir kuvve-i seferiyye tertib eylemiş olan Almanyalı Doktor Peters'e dair malûmat-ı cedide alınamayıp kendisinin mağlûp olduğu Berlin'de şâyî olmuştur.

Şu aralık Avrupaca havadis-i mühimmeden olmak üzere taraf taraf asker talimleri icra olunmaktadır.

Bu talimlerin beher sene sonbaharda icrası mutad olduğundan ehemmiyet-i mahsusası yok ise de, her sene talimlere ziyadesiyle dikkat ve itina olunması askerin esliha-i cedide ile müsellâh olup usul-i cedide üzere talime mübaşeret etmesi şâyân-ı dikkattir... (10 Eylül 1889)

TELGRAF

Nişan

☐ Beyoğlu Jandarma Kumandanı Miralay izzetlû Hüseyin beyefendinin hüsn-i hıdmet ve gayreti mazhar-ı takdir-i âlî olarak kendisine bir kıta gümüş imtiyaz madalyası inahet ve ihsan buyurulmuştur... (5 Eylül 1889)

Hırsızlık

☐ Eczacı Fransuva'nın sirkat maksadıyla dükkânına girmek üzere iken derdest edilip taht-ı tevkife alınarak müttehimen mevkuf bulunan Halil nâm şahsın dünkü gün mahkeme-i cinayette icra kılınan muhakemesi neticesinde üç sene müddetle küreğe konulmasına karar verilmiştir... (5 Eylül 1889)

Sarhoşluktan Trafik Kazası

☐ Geçen akşam Beyoğlu kira arabacılarından birisi serhoş olduğu halde bağçe-i umumiyyenin önünden mürûru esnasında hayvanların ürkmesiyle devrilerek parçalandığı gibi o aralık oradan geçmekte olan kunduracı Hü-

seyin dahi arabanın altında kalıp bel ve başından ağır surette mecruh olmuş [yaralanmış] ve memurîn-i mahalliyye tarafından derhal arabacı derdest edilerek taht-ı tevkife alınmış ve mecruh-i merkum li-ecl-it-tedavî hastahaneye kaldırılmıştır... (5 Eylül 1889)

"Zaptiye Nezaret-i Allyyesinden"

Yaralama

☐ Yeni Cami-i Şerif havalisinde Haçik nâm şahsın kahvehanesinde beytutet eden [kalan, geceleyen] Karahisarlı Kosti ile Yedikule civarında Kazlıçeşme hamamında çalışmakta bulunan Bogos nâm şahıslar Alacahamam civarında Kazancılar Caddesi'nden geçmekteler iken merkum Bogos hâmil olduğu bıçak ile Kosti'yi sol memesiyle sol kalçasından cerh ve firar etmiş ise de bi-t-taharrî [araştırılarak] cârih-i merkum [adı geçen yaralayan] derdest ve mecruhun [yaralının] muayenesiyle icabının icrasına mübâderet olunduğu [girişildiği] İstanbul Polis Müdiriyetinden alınan jurnalden müsteban olmuştur... (5 Eylül 1889)

Kalpten Gidivermiş

☐ Kapan-dakik [Unkapanı] bargir sürücülerinden Hamdi Baba nâmında birisi altmış beş yaşında olduğu halde evvelki gece saat bir buçuk raddelerinde cadde üzerinde bargir ile durmakta iken fücceten vefat eylemiştir... (7 Eylül 1889)

117 Yıl Yaşayan Kadın

☐ Üsküdar'da Debbağlar Mahallesi'nde sâkine Fatıma hanım nâmında bir kadın yüz on yedi yaşında olduğu halde bu kere ecel-i mev'ûduyla [eceli gelerek] irtihal-i dâr-i bekâ etmiştir [ölmüştür]. Rahmet-ullahi-aleyhâ [Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun]... (7 Eylül 1889)

Paşanın Romatizması

☐ Yemen Valisi ve Yedinci Orduy-u Hümayun müşir-i sâbıkı devletlû Osman Nuri Paşa hazretlerinin romatizmadan rahatsızlıklarına mebnî geçen gün şehrimizde bulunmuş olan Prens Bismark hazretlerinin tabib-i hususîleri Doktor Şiveninger'in muayene ve tedavisine irâde-i kerâmet-âde-i hazret-i padişahî şeref-müteallik buyurulmasına mebnî müşarünileyh hazretlerinin li-ecl-it-teşekkür dünkü gün mâbeyin-i hümayun cenâb-ı mülûkâneye azimet eyledikleri istihbar kılınmıştır... (10 Eylül 1889)

Kalpazanlar

☐ Beyoğlu'nda kalp akçe imaliyle sürmelerinden dolayı müttehimen mevkuf bulunan İtalyalı Ancelo ve Nikoli nâm şahısların dünkü gün mahkeme-i cinayette icra kılınan muhakemeleri neticesinde fi'l-i mezkura cür'etleri tahakkuk etmekle ceza kanunnâme-i hümayunun iki yüz kırk üçüncü maddesine tevfikan onar sene müddetle küreğe konulmasına hükm olunmuştur... (17 Eylül 1889)

Hocanın Hekime Teşekkürü

☐ Dâîleri [duacıları] Balat dahilinde Hacı İsa mescid-i şerifi hatibi bulunduğum cihetle işbu varaka-i dâiyânemden çend gün mukaddem familyam cariyeleri ile maan [beraber] nâ-mizac olup Mekteb-i Tıbbıyye-i Şâhâne'den neş'et etmiş olan Fatih civarında üç numerolu Eczahâne-i Hayriyyede sâkin hâzık etıbbâdan [uzman doktorlardan] Mehmet İhsan efendiye haber irsal olunur olunmaz bilhassa gelip tedavi ederek ve icab eden reçetesini yazıp akçesi dahi tabip mumaileyhin kîse-i hamiyet-mendanlarından i'tâ kılınmış ve hakikaten bu gibi hamiyetlû etıbbânın gayretleri şâyân-ı takdir bulunmuştur... (17 Eylül 1889)

Mescid-i Mezkûr Hatibi
Mehmet Şevki

HARİCİYE

Papaz Siyasete Karışmıyormuş

☐ Viyana gazetelerinin birinde görülmüştür:

Sırbistan Metropolidi Monsenyör (Mihail) ecnebi gazetelerinin muhbiri ile vukû bulan mülâkâtında bir hal-i tezebzüb-i iştimalde kilise mesâlihi [karışıklık içinde bulunan kilise işleri] ile pek ziyade meşgul olduğundan nâşi Sırbistan'ın umur-ı siyasiyyesine müdahale etmek kendisince kabil olmadığını beyan etmiştir.

Filvâki mumaileyh metropolid şikayât vukûuna mahal vermek istemediğinden Sırbistan'ın umûr u mesâlih-i siyasiyyesine müdahaleden tevakkî ve ictinâb etmektedir [çekinmekte ve sakınmaktadır].

Mamafih kendisine mevdû' [tevdî, emanet edilmiş] olan kilise mesâlihini daima kendi tarafından iltizam olunan ve memuriyetinden infisaline bâis [ayrılmasına sebep] politikaya bir istinadgâh-ı müessir olabilecek surette idare etmek efkârındadır... (6 Eylül 1889)

MUHARRERÂT

Henüz Elektrik Yok!

"Yedikule'de Yeni Gazhânenin Ameliyâtı"

☐ Bir zamandan beri şimendifer ile Yedikule haricine giden yolcular bir takım amelenin cesim bir binanın inşaatına gayret ettiklerini görmüşlerdir. Oradan geçerken bendeniz dahi bunları gördüm.

Aldığım malûmata göre zikr olunan cesim bina İstanbul Şirket-i Tenviriyyesi [Işıklandırma, Aydınlatma Şirketi] tarafından yaptırılan yeni gazhânedir. Şimdi orada üç yüz kadar amele çalışmaktadır.

İşte malûmât-ı sahihaya nazaran zikr olunan ameliyat için bazı tafsilât i'tâ olunur.

Yeni gazhâne mevcut olan gazhâne civarında deniz ile şimendifer hattı miyânında [arasında] vâki büyük bir arsa üzerine yapılmaktadır.

Bina doksan metro tûlünde iki daireden ibaret olup biri yirmi dört metro arzında olduğu halde duvarları irtifâının nısfına [yarısına] kadar çıkmıştır.

Bu dairede gaz kazanı vaz' olunacaktır.

Diğeri on beş metro arzında olup gazı tasfiye eden makinelere tahsis olunmuştur.

Kazandan çıkan gaz bir mahalde toplanacaktır. Bunun hacmi yüz yir mi metro [küp] olacağından sâir mahallerde ve hattâ Avrupa'da bile emsali görülnemiştir... (5 Eylül 1889)

Güvenli Gülme-evi

☐ Dünkü Cuma günü Yoğurtçu çeşmesinde kâin idare-i âcizide bulunan handehânede ber-mutad icra-i lu'biyyât olunduğu [oyunla ilgili eğlenceler yapıldığı] sırada kadınlara mahsus olan üst katta bir kadın tarafından saat onda bî-esas olarak vâki feryat üzerine gûyâ mevkî münhedim oluyormuş [yer yıkılıyormuş] gibi halk dışarıya uğrayarak bir muhâceme [hücum etme] ve neticesinde bir şey olmadığı dahi anlaşılmış ise de, ne çare bir takım güft ü gûyu [dedikoduyu] mucib olacağı bedihî bulunmakla leh'el-hamd bir gûne kaza vukû bulmadığı ve ancak mezbure tarafından sebep verildiği cümlenin malûmu olmak üzere ilân buyurulması zımnında muteber gazetelerinin vesâtetini istirham ederim... (15 Eylül 1889)

Handehâne-i Osmanî İdaresi
Cemal-Refiki Hidayet

Eremya Çelebi'nin *İstanbul Tarihi*'nin İkinci Baskısına Dair Düzeltmeler ve İlâveler

KEVORK PAMUKCİYAN

TARİH ve TOPLUM dergisinin 1989 yılı Nisan sayısında, aziz dostumuz Turgut Kut Bey'in, Eremya Çelebi Kömürciyan'ın (1637-1695) *İstanbul Tarihi*'nin ikinci baskısı hakkında kısa bir tanıtma yazısı çıkmıştı (s. 64-256).

Biz de işbu yazımızla, kitapta müşahede ettiğimiz kaydadeğer baskı yanlışlarını ve sair hataları düzeltmeyi ve bilâhare elde ettiğimiz yeni bilgileri de ilâve etmeği lüzumlu gördük.

Notlarımızı numaralı olarak aşağıda sunuyoruz.

1. Gravürlerinden istifade edilen ikinci kaynak, İnciciyan'ın (1758-1833) İstanbul'a hasredilen *Avrupa Coğrafya*'sının beşinci cildidir. Basıldığı tarih, haberimiz olmadan 1804 yerine sehven 1814 diye kaydedilmiştir.

2. Önsöz'de (s. VIII), Eremya Çelebi'nin hayatı ve eserleri ile ilgili ikinci bir Bibliyografya'nın sonuna ekleneceği iş'ar olunmuşsa da, bilâhare bundan vazgeçilmiştir.

3. Tarihçi Sarkis Sarraf-Hovannesyan'ın doğum tarihini şimdiye kadar yaklaşık 1730 olarak kaydediyorduk. Bunun mesnedi de, 1749'da, Patrik Nalyan'ın (1706-1764) istifası esnasında Patrikhane Kilisesi'nde vuku bulan arbedeye, yazarın müşahit olması idi. Ancak, bir müddet önce, rahmetli Hımayak Uğurluyan'ın (1873-1942), 19 Ekim 1932 tarihli *Jamanak* gazetesinde, Sarkis Tibir hakkında neşrettiği bir makaleye tesadüf ettik. Burada, 1758'de, muganniliğin ilk dört derecelerini aldığı ve 14 Ağustos 1803'de Takuhi isminde bir kızının dünyaya geldiği kaydedilmişti. İşbu bilgiler muvacehesinde, B. Zartaryan'ın yazdığı gibi, 1740 sıralarında doğmuş olması daha muhtemeldir (s. XXIII ve 306).

4. Tarihçi Tebrizli Rahip Arakel'in doğum yılını 1602 olarak kaydetmiştik (s. XVI ve 301). Sebebi de, Mağakya Çelebi Cevahirciyan'ın (1665-1733'den sonra) *Kronoloji*'sinde bulunan bir bilgiyi yanlış tefsir etmiş olmamızdır. Zira metnin sonlarında, 1662'de, zamanının 60 yıllık tarihini tamamladığını yazmıştır. Ancak, Eski Ermenicedeki lisan, 60 yaşındayken yazdı mânâsını da ifade edebilir. Bundan dolayı yanılgıya uğramıştık. Zira bilâhare gördük ki, Tebrizli Arakel eserinin sonlarında, 1662'de ihtiyarlamış ve tâkattan düşmüş olduğunu beyan etmiştir. Diğer taraftan Tarihinin onüçüncü faslı, İran Hükümdarı Birinci Şah Abbas'ın (1571-1629), 1604'de, Ermenileri kütle halinde Kafkasya'dan İran'a tehcir etmesine hasredilmiştir. Bu da eserinin takriben 60 yılı kapsadığını kanıtlamaktadır.

5. XX'nci sayfadaki *"zürlkarneyn"* kelimesinin doğru şekli *"zülkarneyn"* olacaktır.

6. Aynı sayfadaki, *"Düğünciyan"* ve *"Döğünciyan"* soyadlarının doğru şekli, isim olarak *"Döğünci"* olacaktır. Zira, yazmadaki *"Döğünci nam"* isim ve kelimesi, geçmişte sehven *"Döğünciyan"* okunmuştur. Bu hususu, Viyana Mıkhitharistler Kütüphanesi elyazmaları kataloglarının birinci cildinden tesbit ettik (elyazma No. 988). Esasen, onyedinci yüzyılda Osmanlı Ermenileri arasında, *"yan"*lı soyadı umumiyetle henüz kullanılmamaktaydı.

7. XXII'nci sayfadaki Kömürciyan Ailesi'nin Şeceresi'nde, Eremya Çelebi'nin büyük oğlu Rahip Kirkoris'in ölüm yılı olan 1692 tarihi kat'îdir. İkinci Oğlu minyatürist Mağakya'dır ki, 1702'den sonra ölmüştür. Diğer taraftan kızkardeşi Eranik, 1700 yerine 1707'den sonra vefat etmiştir. Zira, sadrazam Çorlulu Ali Paşa (1670-1711), tarafından idama mahkûm edilen kardeşi, Papaz Komitas Kömürciyan (1656-1707), infaz için Beyazid'in Parmakkapı mevkiine götürülürken, ona refakat etmiştir. Papaz Komitas'ın kızı Ağavni'nin doğum tarihini de bilâhare 1691 olarak tesbit ettik. Papaz Komitas'ın torunu Kozmas-Komitas Kömürciyan ise, 1807'den sonra ölmüştür. Çünkü, dedesi hakkında hazırladığı İtalyanca Biyografyayı, mezkûr tarihte Roma'da neşretmiştir.

8. XXVI'ncı sayfada zikredilen rahmetli Hrand Der-Andreasyan'ın (1892-1978) makaleleri arasında, *"Balatlı Kevork'a göre Edirne Vak'ası"* da kayıtlıdır. Ancak, ünlü dilci ve tarihçi Balatlı Kevork Der-Hovannesyan (1736-1811), aslında tarihçenin yazarı değil, müstensihidir. Zira yazarı, 1703'de vuku bulan hâdiselerin görgü şahididir. Metnin sonunda muhtıra bulunmadığı için, Der-Andreasyan tarafından müellifi zannedilmiştir. Allah kısmet ederse, ilerde bu hususta etraflı bir makale hazırlamak ve yazarını da açıklamak niyetindeyiz.

9. 20'nci sayfadaki dördüncü faslın başlığında zikredilen Eremya, dalgınlıkla tarafımızdan Eremya Çelebi sanılmıştır. Hakikatte, Mağakya Çelebi'nin babası Amidli veya Diyarbakırlı Koca Eremya'dır ki, 1641'de vefat etmiştir. Binaenaleyh, tarafımızdan eklenen 26a numaralı not da lüzumsuz kalmaktadır.

10. 38'nci sayfada tarafımızdan eklenen 30a numaralı notun devamı, bir diz-

gi hatası neticesinde, 30 numaralı notun ikinci ve üçüncü satırlarında çıkmıştır.

11. 84'üncü sayfadaki 64a numaralı notun en son satırında adı geçen *Sion* dergisinin 1969 olan tarihi kaydedilmemiştir. Bir ön satırda geçen *"Serasdakay"* kelimesinin doğrusu da *"Sepasdahay"* (Sivas Ermenilerine ait) olacaktır.

12. 226'ncı sayfadaki 426a numaralı notun üçüncü satırında geçen *"birleşmektedir"* kelimesinin doğru şekli *"birleştirmektedir"* olacaktır.

13. 236'ncı sayfadaki 634a numaralı nottaki *"Day-Simonyan"* soyadının doğru şekli *"Dayı-Simonyan"* olacaktır. Aynı notun son satırındaki 1958 tarihi de, 1985 olarak düzeltilecektir.

14. 301'nci sayfadaki COSIMI isminin doğrusu *COSIMO* olacaktır.

15. Choiseul-Gouffier'nin küçük adı olan Auguste Comte de, sehven eserinin isminin içine karışmıştır.

16. 302'nci sayfada, Rumların İstanbul Patriği Konstantıos'un 1859'da vefat ettiğini, bilâhare ricamız üzerine, değerli araştırmacı dostumuz Sayın Stefan Papadopulos tarafımıza bildirdi. Doğduğu tarih ise bilinmemektedir.

17. Aynı sayfadaki ünlü mimar Fossati'nin küçük adı *Gaspare* olarak düzeltilecektir. Eserinin basıldığı yer ise Londra'dır.

18. 303'üncü sayfadaki Hüseyin Ayvansarayî'nin ölüm tarihi 1787 olarak ilâve edilecektir. Doğduğu tarih ise meçhuldur.

19. 304'üncü sayfada, Rahip Kemahlı Kirkor'un doğum tarihi 1571 yerine 1576 olacaktır. Aynı sayfada, Leo'nun eserinin adının ilk kelimesi *"Haykaran"*, *"Haykakan"* olarak düzeltilecektir. Yine aynı sayfada, Motraye soyadı doğru, Mortraye ise yanlıştır.

20. Yine aynı sayfada, Mehmed Süreyya'nın kaydedilmeyen ölüm tarihi 1909'dur. Doğduğu tarih ise bilinmemektedir. Diğer taraftan, dört ciltlik *Sicill-i Osmanî* adlı çok kıymetli eseri, 1890-1897 yılları arasında neşredilmiştir.

21. Yine aynı sayfada, Mehmed Tevfik'in kaydedilmeyen doğum ve ölüm tarihleri 1865 ile 1905'dir.

22. Tekrar aynı sayfada, Mehmed Ziya'nın kaydedilmeyen doğum ve ölüm tarihleri 1865 ile 1930'dur.

23. 306'ncı sayfada, İbrahim Hilmi Tanışık'ın *İstanbul Çeşmeleri* adlı iki ciltlik eserinin birincisi 1943'de basılmıştır.

Kitapta sair ufak tefek baskı hatalarına tesadüf ettikse de, bunlar anlaşılır mahiyette olduğundan, düzeltmeyi gerekli görmedik.

NOT: *Tarih ve Toplum* dergisinin 67. Temmuz sayısında, Sayın Zafer Toprak tarafından neşredilen Diran Kelekyan hakkındaki makalede (s. 39-41), ölüm yeri ve tarihi, İstanbul, 1 Eylül 1918 olarak gösterilmişti. Maalesef her iki kayıt da yanlıştır. Ünlü baş muharrir Sivas'da 1915'de vefat etmiştir.

Bu vesile ile şunu da beyan edelim ki, Diran Kelekyan'ın bilinmeyen bir tarihte İstanbul'da, Ermeni harfleriyle Türkçe olarak neşredilen ve bugüne kadar meçhul kalan 140 adet şiiri, tarafımızdan Lâtin harflerine çevrilmiş halde nezdimizde mevcuttur.

Vazife ve Memduh Necdet

RAHMETLİ Kerim Sadi (A.Cerrahoğlu; asıl adıyla, Nevzat Cerrahlar), *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı* (İstanbul: May Yay., 1975) kitabının 554-57'nci sayfalarındaki "Memduh Necdet'in Yorumu" bölümünde, arkada tam metnini verdiğim makaleyi özetlemişti. Ben de, o zaman kendim görmediğim bu yazıya, *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-25* adlı yapıtımın s.339/dn. 55'inde, Kerim Sadi'nin anlatısı aracılığıyla bir gönderme yapmış ve bunun, Aydınlık çevresinin yeni Cumhuriyet iktidarını soldan etkilenebilecek bir halk hükûmeti diye görme umutlarından vazgeçerek, onu burjuvazinin temsilcisi saymaya başlamasının ilk belirtilerinden biri olarak yorumlamıştım.

Şimdi de geçerli olduğunu düşündüğüm bu yorumun yanısıra, aynı dipnotumda, Kerim Sadi'nin sunuşuna iki noktadan karşı çıkmıştım. Biri, onun yeni (1923) *Vazife*'yi, Nüzhet Sabit'in (ölümü 1920), 1911 ve 1918'de iki dönem yayınlanan *Vazife*'sinin devamı sayması; öteki, arada (1913 ilkbaharında) bir de Mustafa Suphi'nin yönetiminde çıkan *Vazife* olduğuydu (s.196/dn. 167). Eleştirilerimin ikincisi doğru olmasına doğru, ama ilki yanlışmış! Yeni *Vazife*'nin başlık altında, sahiden "Müessisi Nüzhet Sabit" yazıyor! O itirazımın yersizliğini itiraf ederken, Kerim Sadi hocayı saygıyla anıyorum. Yeni *Vazife* başyazarlarından Sadrettin Celâl'in Nüzhet Sabit'le dostluğunun ve onun hatırasına bağlılığının bir kanıtı da, Nüzhet Külliyatı adıyla çıkarılan kitaplardan (Nüzhet Sabit Hayatı ve Âsârı) ikincisinin (1922) başında, Nüzhet Sabit hakkında on sayfalık pek duygulu bir yazısının yayımlanmış olmasıdır.

Ben Kerim Sadi'ye Memduh Necdet'in kimliğini sormuştum; O da *Aydınlık* idarehanesine bazan uğradığını hayal meyal anımsadığını söylemiş, başka bilgi verememişti. Bunun üzerine, kitabımın s.339/dn. 55'inin sonunda, acaba bu zat, THİF çevresinden, Karahisar-ı Şarkî (Giresun) mebusu, jandarma subaylığından gelme Memduh Necdet (Erbek 1890-1957) midir diye bir olasılık ileri sürmüştüm. Daha sonra, bunun yanlış olduğunu keşfettim. *Vazife* ve *Aydınlık*'ın keskin solcu yazarı, sonradan Kemalizme transfer olan bir tıbbiyeliymiş, sanıyorum.

Ali Naci'nin (Karacan) *İnkılâp* gazetesi adına, İsmet Paşa'nın Sivas'ta Ankara-Sivas hattını açış töreni için oraya giden hususi muhabir Ekrem (Ercüment Ekrem Talû?), bu gazetenin 2 Eylül 1930 tarihli 4. sayısında şunları yazıyor:

Paşadan önce:

"Belediye reisi nutkunu okuyor.. Arkasından doktor (Memduh Necdet) isminde imânlı bir genç, hepimizi hıçkırıklarla ağlatan güzel, ama çok güzel hitabesini irat ediyor. Sıvas Numune hastanesinde operatörlük eden bu Türk evlâdının hitabet kudretini anlamak için onu dinlemeli.. Halis, tertemiz bir Türkçesi var. Öyle kelimeler buluyor, onları öyle diziyor ki, sözlerinin arasında tek yakışıksız tâbir bulamazsınız. Bana imzalı bir kitabını verdi.. Yeni çıkmış.. Adı: Gazinin Yolu! Bu kitabı, temiz heyecan arayan bütün Türk gençlerine tavsiye ederim..."

Memduh Necdet, bu alıntıda anılan *Gazinin Yolu*'nun 2'ncisini de 1933'te çıkarmıştır: *Dilimizi Nasıl Onarmalıyız?*

(İstanbul, Hamit Matbaası).

METE TUNÇAY

وظيفه

Vazife, *20 Teşrinisâni 1923.*

Sınıf Mücadelesi ve Grevler

KARL Marks, Komünist Beyannamesi'nde diyor ki, tarih sınıfların mücadelesidir. Hilkat-i âlemden beri, muhtelif tesirler altında, zaman zaman değişen ve çarpışan bu sınıflar asrımızda (Burjuvazi) ve (Proletarya) namları altında cephe tutmuşlardır.

Bütün istihsal vasıtalarına sahip olan (Burjuvazi) ile hiçbir şeye malik olmayan ve ancak kuvvetlerini satmağa mecbur olan (Proletarya) arasında — yer yer ve vakit vakit şiddetlenen bu mücadele bugün bütün dünyada mütezayid bir şiddetle devam ediyor.. Her geçen gün ama biraz daha şiddet, biraz daha kuvvet veriyor. Mücadelenin nisbî bir sükûn içinde olduğu zan edilen zaman bile muhasım kuvvetlerin toplanma, dinlenme (iktisab-ı kudret) ameliyesinden başka bir şey değildir. Çünkü menfaatları tamamıyla birbirinin zıddı olan bu iki sınıf için uzlaşma, barışma imkânı hiçbir vakit olamaz ve olmayacaktır.

Bugün bütün dünyada sık sık işitilir. Grevler, sabotajlar, lokavtlar, işçilerin müsellâh kıyamları bu ezelî sınıf mücadelesinin tezahüründen başka bir şey değildir...

Memleketimizde sınıf farkı olmadığı iddiasında bulunanlar bilmelidirler ki, her şeye rağmen bizde de gün geçtikçe çoğalan bir proletarya kitlesi, zamanla kuvvetlenen bir burjuvazi var. Son zamanlara kadar sessiz bir halde için için ceryan eden sınıf mücadelesi, Tramvay grevleri, Zonguldak grevi, İncirciler grevi, Bomonti grevi, Aydın Demiryolları işçilerinin grevi ve gazete satıcılarının lokavtı ve son günlerde Şark şimendifer amelesi grevi namları altında püskürmeğe başladı. Binaenaleyh bizde de sınıf mücadelesi başlamış demektir.

Bu mücadele, zıt iki sınıf arasında geniş muazzam yoksul işçi kitlesi ile ekseriyeti ecnebi bir avuç sermayedar arasında ceryan ediyor... Vakıa görüyor ve his ediyoruz ki, işçilerimizin bu haklı ve şuurlu hareketleri henüz lâzım olduğu vechile anlaşılmıyor.. Fakat şunu iyice bilmeliyiz ki: Sermayedarlarca istihfaf edilerek (moda..heves) diye telâkki edilen bu hareketler şüphesiz az bir zaman sonra bizde de lâyık olduğu ehemmiyetle telakkî edilmeye başlanacaktır. Burjuvazinin yine bizzat yetiştirdiği ve mütemadi soygunlarla miktarını arttırdığı proletarya kitlesi, er geç daha kudretli ve daha müttehid bir tarzda menfaatlarını müdafaaya koyulacaktır. Uyuşulması imkânı olmayan ve hayatî menfaatlara taallûk eden bu mücadele yarım tedbirlerle muvakkaten ortadan kaldırmak istenilse bile, kül ile örtülmüş bir ateşe benzetilmiş olmaktan başka bir şey yapılmaz.. Ufak bir rüzgâr, ufak bir kıvılcım onu tekrar, fakat bu sefer daha şiddetle iştial ettirecektir. Yapılacak şey, yarım ve natamam tedbirler değil, kati neticeyi veren hareketlerdir. Muvakkat tedbirlerin faide verebileceği zaman çoktan geçmiştir. Bugün için onlar mevzuubahs bile edilemez.. İşçilerin ehemmiyet vereceği nokta ise oyalanmak değil, sınıf vahdetlerini muhafaza etmek, sınıf şuurunu his etmek ve bu şuurun vereceği kuvvet ve birlikle kendisini istismar etmek isteyenlerin haksızlıklarına karşı koymaktır...

Sınıf mücadelesinin ceryan ettiği sahalar (iktisadî) ve (siyasî) olduğuna nazaran, işçileri toplayan, birleştiren merkezler, teşkilâtlar da iki türlü olmak lâzım gelir. (Sendika) namı verilen teşkilâtlar iktisadî mücadeleyi, (içtimaî inkılâp fırkaları) da siyasî mücadeleyi idare ederler.

Yukarıdaki mütalâalardan şunları telhis edebiliriz: Memleketimizde sınıf mücadelesi, başlamıştır. Bunu ekseriyet lehine, yani işçi halk lehine bitirmek için işçilerimizin şuurlu sevki idaresinde (sendikalar) ve hakiki (inkılâp fırkaları) etrafında birleşmeleri lâzımdır. Nitekim sermayedarlar da şirketleri ve fırkaları ile müttehit bir kitle halinde cephe tutmaktadır. Yalnız burada işçilerimizin dikkat edecekleri çok mühim bir nokta var. Burjuvazinin birer âleti olan yalancı rehberlere kanmamak... aldanmamak.. ve aynı zamanda şunu da nazar-ı dikkatten uzak bulundurmamak lâzımdır ki, sermayedar nizam-ı içtimaîsi yaşadığı müddetçe onların sâyinden müteneffi olanlar mümkün olduğu kadar çok istifade temini için ellerinden gelen her şeyi yapacaklardır..

Bu soygun sistemine tahammül edemeyen ve insanî haklarını almak isteyen işçiler bilâ-fasıla mücadele etmek mecburiyetinde kalacaklardır.. Şu halde işçi sınıfının, bu yıpratıcı sınıf mücadelesine nihayet verecek muayyen bir hedefi olmak icap eder. Bu ebedî kurtuluş hedefi de ancak istihsale içtimaî ve iştirakî bir şekil vermek olabilir. Binaenaleyh bu gaye elde edilinceye kadar, devamı zaruri olan bu sınıf cidalini bir an evvel kendi lehlerine muvaffakiyetle bitirmek işçilerin en birinci vazifesi olmalıdır.

Memduh Necdet 17 Teşrinievvel 923

Çocukluğunu Bilmek

Oğuldan, Uşağa, Mahduma...

KUDRET EMİROĞLU

Dillere meraklı iseniz, bu karşılaştırılmalı yazıdan, "çocuklar"a ilişkin sözcüklerin özellikleri hakkında birçok şey öğrenebilirsiniz.

BUGÜN Montaigne gibi birinin çocuk ölümüyle karşılaşması pek düşünülemiyeceği gibi ölen çocuklarının sayısını önemsemiyeceği de düşünülemez.[1] Çocuğa verilen değer ve çocuğun toplum içindeki konumu elbette her toplum aşamasında farklıdır. Eski toplumlar üstüne incelemeler daha çok evlenme biçimleri, cinsel tabular, kadın erkek egemenliği konularında yoğunlaşmıştır. Her kuşakta cinsel ilişkiye hiç bir sınırlamanın konulmadığı 'ilkel sürü'de[2] toplum ne geniş ne çekirdek aileden oluşmaz. Burada geçerli olan yaş kuşaklarıdır. Çocuklar da toplumun çocuklarıdır. Nijeryalı İgbolar babalarına ve en az bir kuşak yaşlı erkek akrabalarıyla her yaşta erkeğe *nna*, annelerine, en az bir kuşak yaşlı kadın akrabalarıyla her yaşlı kadına *nne* derler. Çocuk *nwata*'dır, annesi, babasıyla olan ilişkisiyle tanımlanmaz, yalnızca büyükler ve küçükler ayrımıyla erkek çocuk *nwoke* ve kız çocuk *nwanyi* olarak tanımlanır. Günlük dilde cinsiyet ayrımı da yapılmadığı için herkesin çocuğu *nwa*'dır. (Tabloya bknz.)

İlkel toplumların doğayla bütünlüklü ilişkisi ve evlenme sorununun mekanik modelle normatif düzeyde çözülmesi sınıflandırıcı ilişkiler doğmasına yol açmıştır.[3] Evrim içinde ortaya çıkan değişik sistemler bireyleri de ilişki ağındaki konumlarıyla saptamıştır. Çinliler için örnek olarak 'oğul' konuşulan kişiye göre başka başka adlar alır. Oğuldan bebekken *syauhar* diye sözedilir. Bir kişinin basitçe kendi oğlundan sözederken *haidz* demesi yeterlidir. Aslında oğul sözcüğünün karşılığı *erdz*'dir ama başkasının oğlundan söz etmek için kibarca *linlang, gungdz* veya *shauye* denmelidir. Bu arada hiç bir gence *erdz* dememeye özen göstermelidir, hakaret anlamına gelir. Birmanyalı Kaçin sistemi ise çocukları doğum sırasına göre sınıflandırır. İlk dokuz kız ve erkek çocuk için doğum sırasıyla adlandırmalar şöyledir:

doğum sırası:	oğul:	kız:
1	kam	kaw
2	naw, naung	lu
3	la	roi
4	tu	thu
5	tang	kai
6	yau, yaung	kha
7	kha	pri
8	roi	yun
9	khying	khying

Soylular bu sözcükleri *sau, nan* önekleriyle, halk da her iki cins için de *ma* veya *n* örnekleriyle kullanır. *Mying madung* yalnızca anne, baba, büyükanne ile babalar ve amcalar tarafından kullanılabilir.[4]

George Thomson ilkel toplumun gençler, yetişkinler ve yaşlılar diye üç yaş kümesine bölünmesinden sözederken her çocuğun "konuşmayı öğrenirken, büyükbabalar ya da büyükannelerle babalar ya da annelere ve erkek kardeşlere ya da kız kardeşlere bölünmüş bir topluluğun en alt kümesinde" bulunduğunu, ergenlik çağına gelindiğinde ikinci yaş kümesine girip "oğullar ve kızlardan oluşan yeni bir yaş kümesinin doğduğunu bu arada büyükbabalar ve büyükannelerin yitip gittiğini"[5] söyler, ağabey ve ablalara ise dipnotta yer verir: "Ağabey ve ablanın küçük kareşlerden ayrı terimlerle belirtilmesi genel bir kuraldır, hele Avustral-

TABLO

Türkçe	çocuk	kız çocuk	kız (evlat)	oğlan	oğul
İgbo	nwata, nwa	nwa, nwanyi		nwa, nwoke	
Svahili	mwana, mtoto	mtotowakiki kadın msichana	binti	mtotowaki me erkek kivulana	mwana
Yoruba	omo, omode	omobinrin kadın		omokurin erkek	
Havai	keiki	kaikamahine wahine = kadın		keikikane kana = erkek	
Malay	anak	anakperempuan kadın		anaklakilaki erkek	
Ndebele	umtwana	inthombi	inthombi	i jaha	i jaha
Şona	mwana	musıkana	mwanasıkana	mukomana	mwanakomana
Farsca	beççe	dohtar	dohtar	pesar	pesar
Macarca	gyermek	leany	leany	fiu	fiu
Fince	lapsi	tyttö	tytar	poika	poika
Arapca	tifl	bint	ibna	veled	ibn
Fransızca	enfant	jeune fille	fille	garçon	fils
İspanyolca	nino (e) nina (d)	muchacha	hija	muchacho	hijo
Portekizce	criança	menina	filha	menino	filho
İngilizce	child	girl	daughter	boy	son
Azerice	uşak, bala	kız, kız uşağı	kız	oğlan	oğul
Türkmence	çağa	kız	kız	oglan	ogul
Tatarca	bala, nani	kız bala	kız	ır bala, malay	ul
Kazakca	nareste bala	kız bala jas kız	kız	bala	bala, jl
Nogayca	bala	kız bala kızalak	kız	bala, kede	ul, bala, kede
Başkırtca	bala, bales balay	kız bala kızıkay	kız	ır bala, malay	ul
Kırgızca	bala	kız bala	kız	uul bala	uul

ya'da neredeyse bütünüyle böyledir. Sistemde görülen tek yaş ayrımı da budur ve bunun özgün olmadığı, büyük olasılıkla erginlenmeden doğan kıdemliliğe dayandığı konusunda Krichevsky ile aynı kanıdayım''.[6]

Divitçioğlu ise Köktürk akrabalık grafiğinde eril öğelerin dişilere üstün tutulduğu gibi yaşlı öğelerin de gençlere üstün tutulduğunu göstermiştir.[7] Amca *(eçi)* ile ağabey *(eçi)* arasında bir fark gözetilmediği gibi atalarla *(eçü apa)* baba *(eçü apa)* arasında da fark gözetilmez. Toplumda ata-baba-amca-ağabey sınıfının varlığı sözkonusudur. Yalnız baba, amca, ağabey terimlerinin değil, evrim içinde, öteki büyüklerle ilgili erkek dişi terimlerin de birbirinin yerine geçtiği görülmektedir:

baba:	abla:	anne:	amca:	hâlâ:
aba	aba	aba	aba	agaş
abo	aca	aça	abaga	apa
aşa	apa	apa	abça	eçe
ata	eci	eçi	aca	eke
ece	eçe	eke	adi	eme
ede	egeçi	ene	ece	epe[8]
eke	eke	eni	eçi	

Ümit Hassan bu durumu ilk bakışta baba soy çizgisini belirttiği sanılan bir çok terimin ''gerek gerisinde yatan özgün kelime bakımından gerekse sonradan kavramlaşmış biçimiyle aslında ana soy çizgisi ve anahanlık çıkışlı'' oluşuyla açıklamaktadır. ''Örneğin bugün Türkçede en azından Türkiye Türkçesinde bir *ağa* denildiğinde *ağabey* çağrışımı yapması kaçınılmazdır. Moğolcada da aynı durum sözkonusudur. Zira *ağa* ve *ağa değü* ağabey demektir. Mançucada yine aynı hal varittir. Ancak Korecedeki *aga*nın çocuk anlamına gelmesi düşündürücü olmaktadır. Yakutcaya bakıldığında ise sorun çözülebilmektedir. En eski olduğunu göstermiş bulunduğumuz Yakutcada *agas* büyük kız kardeştir.''[9]

İlkel toplumların akrabalık adlığında terimler sınıflayıcı niteliktedir ve 'karşılıklılık ilkesi'ne dayanır. Her kuşak için yalnızca bir ya da iki terim kullanıldığı gibi bunlar karşılıklı olarak birbirlerinin yerlerini de alırlar. ''Erkek kardeş ve kız kardeş için, kullanılan iki terim vardır. Bunlardan birini erkek kendi erkek kardeşi için kadın kendi kız kardeşleri için kullanır. Ötekiniyse erkek kendi kız kardeşleri, kadın kendi erkek kardeşleri için kullanır. Dolayısıyla örneğin Tikopia dilinde *tsina* konuşan erkekse erkek kardeş, konuşan kadınsa kız kardeş anlamına gelir. *Kave* konuşan kadınsa erkek kardeş, konuşan erkekse kız kardeş anlamına gelir... Büyükbabalar ya da büyükanneler ve torunlar için kullanılan terim de bu türden terimlerdendir. Bu nedenle Dobu dilinde benim büyükbabam ve büyükannem benim *tubuna*'m olurlar ama ben de onların *tubuna*'sı olurum... Bu ilkeye kimi Polinezya dillerinde anababa ve çocuklar için kullanılan terimlerde bile rastlamak olasıdır. Örneğin özgün Polinezya dilinde baba anlamına gelen *tama*, kimi dillerde oğul ya da kız anlamına gelir. Tikopia dilindeyse baba anlamına gelen *tamana*'nın yanısıra oğul ya da kız anlamına gelen *tama* görülür''.[10]

Toplum, kabile yapısı ve evlilik, akrabalık ilişkileri değiştikçe yeni terimlere gereksinme duyulmuş, eskilerin anlamı değişmiş, daralmış veya eskilerden yeni terimler türetilmiştir. Thomson'un tanımladığı II. tip akrabalık sisteminde I. tipdeki (ilkel sürü) ''her sınıflama ikiye bölünür. Baba ve babanın erkek kardeşinden farklı olarak, annenin erkek kardeşi için de ayrı bir terim kullanılır ve bu terim kaynatayı da kapsar. Anne ve annenin kız kardeşinden farklı olarak, babanın kız kardeşi için de ayrı bir terim kullanılır ve bu terim kaynanayı da kapsar. Babanın erkek kardeşinin ve annenin kız kardeşinin çocuklarıyla hâlâ bir tutulan erkek kardeş ve kız kardeşten farklı olarak, annenin erkek kardeşinin ve babanın kız kardeşinin çocukları için ayrı terimler vardır ve bu terimler kayın ile baldızı da içerir. Oğul ve kız için kullanılan terimler, erkek tarafından kendi çocukları ve erkek kardeşinin çocukları için kullanılır. Ama bir erkeğin kız kardeşinin çocukları ve bir kadının erkek kardeşinin çocukları için ayrı terimler kullanılır ve bunlar damat ile gelini de kapsar. Babanın anne ve babası annenin anne ve babasından, oğulun çocukları da kızın çocuklarından ayrı tutulur''.

''Tip I'de olduğu gibi, her terim sınıflandırma amacıyla kullanılır, yani her terim sonsuz bir soydaşlar zincirini kapsar... Oğul ve kız için kullanılan terimlerse bir erkek tarafından erkek kardeş dediği herkesin çocuklarını kapsıyacak biçimde, bir kadın tarafından kız kardeş dediği herkesin çocuklarını kapsıyacak biçimde kullanılır.''[11] Lewis Henry Morgan'ın verdiği Havai akrabalık sistemiyle ilgili tablo incelendiğinde, Havaililerin, bizim anladığımız anlamda erkek ve kız çocukları dışında 31 kişiye daha erkek çocuğum, kız çocuğum dedikleri görülmektedir.[12]

Eski Türk toplumlarındaki anaerkillik yanında ortak eşlilik, dıştan evlenme, çapraz kuzen evliliği[13] incelenip ortaya konulmadıkça akrabalık adlığının ve çocuğun tarihçesinin de netleştirilmesi zor olacaktır. Türkçede de 'evlat' kavramıyla 'çocuk' kavramının ayrışmadığına ilişkin kanıtlar Köktürkçede bulunmaktadır. Kültigin yazıtlarındaki ''Tabgaç budunka beğlik urı oğlın kul boldı silik kız oğlın kün boldı'' deyişinde, *urı oğul* erkek çocuk, *kız oğul* kız çocuk anlamına gelir.[14] Divanü Lûgat-it-Türk'de de (bundan sonra Divan) oğulun çocuk anlamını koruduğu görülmektedir. Oğul açıklaması şöyledir: ''Herhangi bir çocuğa da oğul denir. Bu oğul ne ter? Bu çocuk ne der? Bu kelime kural dışı olarak oğlan şeklinde cemilenir, halbuki oğullar diye cemilenmesi gerekti. Nasıl ki erkekler için eren denilmiştir. Oğlan ve eren kelimeleri müfret olarak ta kullanılır''. Divan'daki ''Muş oglı muyavu togar'' (kedi yavrusu miyavlıyarak doğar) atasözü oğul sözcüğünün yavru anlamını da içerdiğini ortaya koymaktadır. İsmet Zeki Eyuboğlu sözcüğünün kökünü oğmak: doğurma, getirme, yaratma olarak açıklar.[15] Divan'da da oglıt-mak: üretmek, çoğaltmak fiili bulunmaktadır. Arıların 'oğul' vermesi yanında, kız oğlan kız deyişi de doğduğu gibi kız anlamıyla oğulun köküne ilişkin kanıt olarak sunulmaktadır. Bir çok dilde çocuk sözcüğü doğmak, yaratmakla ilgili köklerden türetilmiştir. Malay dilinde *anak* hasıl olmak, neşet etmek, dağılmak, yayılmak anlamlarına gelir ve bazı tamlamalarda yeni sıfatı olarak yer alır (anak bulan:yeni ay). Eskimo dilinde *nutarak* çocuk, *nutakreyok* doğurmak, *nutangorpok* yenilemek sözcükleriyle aynı köktendir. Eski Hintce karın, rahim anlamlarına gelen *jathdram* İngilizcedeki *child* çocuk sözcüğünün köküdür. Arapçada oğlan *veled* doğmak kökünden, oğul *ibn* ve kız *ibna, bina* kökündendir. Farsca *zad* doğmuş, doğma, *zaden* doğmak, doğurmak, *zade* doğmuş, oğul demektir. Germen, İskandinav, İslav dillerinde ve İngilizcede yaşamını sürdüren *son* oğul sözcüğünün Sanskritce kökü *sunu* yaratmak, üretmek, varlığına neden olmak anlamındadır. Latince *nascor* doğmak kökünden *natus* oğul ve *nata* kız türetilmiştir. Hint-Avrupa dillerinde erillik, dişilik olduğu için oğul, kız ve oğlan, kız çiftleri birer kökten türetilmiştir. İngilizcedeki *girl* kız sözcüğü de Aşağı Almancadaki *gör* erkek çocuk, *göre* kız çocuktan gelmektedir.

Eskiden urı oğul, kız oğul biçiminde

iki cins için de çocukluk ifade eden oğmak kökü zamanla erkekleşmiş, urı sözcüğü kaybolmuş[16] oğul sözcüğü yalnızca erkek evladı anlatmaya başlamış ve erkek çocuk için oğul sözcüğünün çoğul biçimi oğlan sözcüğü kullanılırken, kız sözcüğü ise hem kız evlat anlamını hem de kız çocuk anlamını kazanmıştır. Divan'da kız sözcüğünün bir anlamı da pahalı nesnedir. Urı sözcüğü de Divan zamanında yaşamaktadır, urı erkek evlat, urı oğlan erkek çocuk açıklaması yapılmıştır. (Sözcük bir atasözünde de geçer: tünle bulıt örtense ewluk urı keldürmişçe bolur, tañda bulıt örtense, ewe yagı kirmişçe bolur. Akşamleyin bulut kızarırsa kadın erkek çocuk doğurmuş gibi olur, tanlayın bulut kızarırsa eve düşman girmişe benzer.)[17] Dikkati çeken bir nokta da toplumsal birimleri ifade eden *uruk* sözcüğünün urı'dan, *oğuş* sözcüğünün oğul'dan türemesidir.[18]

Oğul sözcüğünün çocuk anlamını yitirmesinden sonra çocuk kavramını karşılayan çeşitli sözcükler ortaya çıkmıştır. Bugün Türk dillerinde oğul ve kız sözcükleri ortakken çocuk kavramı ortak bir sözcükle ifade edilmemektedir. Bala, uşak, çağa çocuk anlamına gelmekte ve Köktürk döneminde olduğu gibi kız çocuk kız uşak, kız bala sözcükleriyle anlatılmaktadır. Bu sözcüklerin de zaman içinde erkekleştiği oğlan hatta oğul anlamını da kapsamaya başladığı gözlenmektedir. Köken olarak küçük, yavru ve bazı hayvanların yavruları anlamlarına gelmektedirler. Divan'da açıklamaları şöyledir:

Bala: kuş ve hayvan yavrusu, bir adamın işlerinde, çok kerre çiftlik işlerinde yardımcısı, çırağı. *Balalamak:* kuş yavrulamak, *baldır:* ilk çağında işlenen iş, *baldır tarığ:* ilk doğan bahar başında ekilen ekin, *baldır kuzu:* ilk doğan kuzu, *baldız:* karının kendinden küçük kız kardeşi.[19]

Çawa: delikanlılara verilen adlardan. *Çawık:* ün sahibi olmak, ünlenmek. *Çawlan:* şanlanmak, şöhretlenmek, ün sahibi olmak, *çawuş:* çavuş, savaşta safları düzelten ve askeri zulüm etmeğe bırakmayan kimse.[20]

Uşak: küçük, ufak. *Uşak neng:* küçük şey. Bundan alınarak küçük çocuklara *uşak oğlan* denir. *Uşak otung:* odun kırıntıları. *uşaklık:* işte gösterilen çocukluk. *Uşaklık kılma:* çocukluk yapma. *Uşak neng tuwradı:* küçük şey büyüdü, kuzunun büyüdüğü gibi. *Uşal:* ufalanmak, *etmek uşaldı:* ekmek ufalandı.[21]

Anadolu'da çocuk yerine *bala, dada, dal, daşak, doman, döl, ça, çağ, çağa, ebçi, ekti, encek, enik, geven, göbel, kada, kele, kıran, kızan, koşkar, körpe, kulan, kurban, kuzu, moza, nani, uşak, zori* vb. sözcüklerinin kullanıldığı saptanmıştır.[22] Bugün yalnızca Türkiye Türkçesinde kullanıldığı görülen *çocuk* sözcüğünün ise Divan'daki açıklaması şöyledir: domuz yavrusu, her şeyin küçüğü.[23] Domuz müslümanlık öncesi Türklerde de sevilmeyen bir hayvansa[24] insan yavrusuna da domuz denilmesi örtmece olarak kabul edilebilir. Walter Porzig'e göre "değer verilen nesnelerin, üzerlerine kötü tesirlerin çekilmemesi için isimleriyle anılmamaları" gerekir. Böylece "çocuk için isim durmadan yenilenir. Çünkü çocukların doğumdan önce ve sonra kötü nazarlardan korunması gerekmektedir. Latincede oğul ve kız için eski isimler tamamen kaybolmuş, onların yerine aslında meme çocuğu anlamındaki *filius* ve *filia* geçmiştir."[25]

Azericeyle birlikte Anadolu'nun birçok yerinde çocuk anlamına kullanılan uşak sözcüğünün İstanbul Türkçesi'nde anlam değişimine uğradığı bilinmektedir. Gerçekte bu durum yalnızca uşak sözcüğüne özgü değildir. "Eski Türklerde böyle bir kurum olmadığı, olamıyacağı için bu kavramı karşılayacak kelime de bulunmaz. *'Uşak'* eski Türkçede çocuk demektir. Örneğin çağdaş Kazak-Kırgızlar hizmetçi yerine *'yiğit'* kelimesini kullanırlar. Destanlardaki kahramanlara yardımcı kişiler, *'kul'* ve *'köng'*dür. Bazı lehçelerdeki *'yalçı'*nın çok sonraları meydana geldiği aşikardır".[26] Uşak sözcüğündeki anlam değişiminin çocuk sözcüğüne yer açtığı ve yaygınlık kazandırdığı anlaşılmaktadır.

Han ve beğlerin yanında barış zamanında ev eşleriyle uğraşan ve savaş zamanında çeşitli kabile milislerine kumandan olarak atanan alp savaşçılar -nökerler, yoldaşlar- bulunur. Özgür olmayan hizmetçilere ise Moğolcada *medel köbegün* 'selahiyet altında bulunan delikanlı' veya yalnızca *köbegün* 'delikanlı' denilir.[27] Beğlere kişisel olarak bağlanan ve onların özel yaşamlarına giren yoldaşlar öteki hizmetliler ve beğin ailesiyle birlikte *orda*'yı oluştururlar.[28] *Ordu*'nun kökeni başbuğların *ordası* olduğu gibi, eskiden adam, erkek anlamına gelen *er* sözcüğü de bugün aşamasız asker anlamını kazanmıştır.

Avrupa'da feodalizmin gelişim süreci içinde efendilerin çevresinde toplanan 'içoğlanları'na Latinceden alınan terimle *puer* (Latince oğlan, oğul, köle), Fransa'da *varlet* (bugün Fransızca *valet:* giyime vb. özel hizmetlere yardımcı olan hizmetci, vale), Danimarka'da *deng*, İngiltere'de *knight* (Anglo-Saksonca *cniht:* oğlan sonra sir ünvanı kazanan kimse, şövalye), Almanya'da *kneht* denilmiştir. Kabile döneminin silah arkadaşları da, Germence *gisind*, Merovenj döneminde *truste*, İtalya'da *gassindus*, İspanya'da *criados* (İspanyolca yetiştirme, büyütme, *crio* oğlan *criado* hizmetçi) bu kişilere ad olmuştur. "Efendi, sürekli etrafında olanları, 'çocuklar' diye çağırmaz mı? Bu ikinci anlam 6. yüzyıldan 7. yüzyıla kadar Frank Galyasında birçok metnin *vassal* kelimesine yüklediği anlamdır. Daha sonra yavaş yavaş yeni bir anlam ortaya çıkarak 8. yüzyılda öteki anlamla rekabete girişti ve sonraki yüzyılda da onun yerine geçti. Bir çok ev kölesi muhafız alayına alınarak 'şereflendiriliyorlardı'. Alayın diğer üyeleri köle olmadıkları halde, efendinin her türlü hizmetine koşmak üzere onun evinde yaşıyorlardı. Bunlar da efendinin 'çocuklarıydılar'. Böylece bunlar köle kökenli arkadaşlarıyla birlikte artık sadece silahlı takipci anlamına gelen *vassal* terimi altında birleştiler."[29] Bu terimler Avrupa ülkelerinin özgül gelişimlerine göre aristokrasiye dahil oldular, askerleştiler veya köylüleştiler. İngiltere, Danimarka ve Norveç'in kralı olan Knud'dan itibaren (11. yüzyıl) kralın ve büyüklerin silahlı takipcilerini ifade etmek için İskandinavcadan alınan *housecarl* (evdelikanlısı) kelimesi kullanılmaya başlandı. En büyük askerî güce sahip olanından basit bir yeminlinin hatta bir kölenin efendisine kadar senyöre *hlaford* denilmekteydi. Bu kelimenin tam anlamı ekmek verendi. Evinde toplanan adamlara ise ekmek yiyiciler *hlafoetan* deniliyordu.[30] Bugünkü İngilizcedeki *lord* da bu kökten *hlaf-loaf* ekmekten gelmektedir.

İngilizcede genç, oğlan, delikanlı, kız anlamına gelen sözcüklerin hemen çoğunda hizmetçi anlamı vardır. *Lad* oğlan, sevgili, hizmetçi demektir, dişisi *lass* de aynı anlamları taşımaktadır. Bugün hilekar anlamına gelen *knave* Anglo-Sakson dilinde oğlan anlamınaydı. Evlenmemiş genç kız anlamındaki *maid* hizmetçi kız anlamını kazanmıştır, kökü ise Anglo-Sakson dilinde *magu* oğul anlamına gelir. Bugün hain, cani, çapkın anlamlarına gelen *villain* Latincede kır evi anlamına gelen *Villa*'dan türetilmiştir ve çiftlik hizmetcisini anlatmaktadır. Daha sonra da kaba köylü anlamına kullanılmıştı. Anglo-Sakson dilinde adam anlamına gelen *guma* daha sonra oğlan, hizmetçi anlamını kazanmış (Orta İngilizcede *grom, grome*) bugün *groom* seyis, atlardan sorumlu hizmetçi ve *bridegroom* damat olmuştur. İngilizcede *husband* koca da

ev kökünden gelmektedir ve aynı zamanda çiftciliği anlatmaktadır. Kız evlat *daughter* sözcüğünün kökü de Sanskritce *duhitar* (*duh:*süt) sütcüdür. Türkçede yukarıda çıkarak anlamını gördüğümüz *bala* ile incelenmesi gereken Çuvaşca küçük kız kardeş anlamına gelen *yamak* sözcüğü üretimle ilgilendirilebilir. Anaerkil dönemin kalıntısı olarak damatların karılarının kabilesinde, evinde çobanlık yaptığı dönemden kalma *güveyi* sözcüğü de gütmek kökünden gelmektedir.[31]

Arapçada *gulam* çoğulu *gılman* genç erkek, hizmetci anlamındadır. *Cariye* de köken olarak kız demektir. Fransızca oğlan anlamındaki *garçon* Türkçedeki garsonun aslıdır ve iki anlama da gelmektedir. İspanyolcada ise eskiden oğlan anlamına gelen *mozo* sonra garson şimdi hamal olmuştur, eskiden kız anlamına gelen *moza* ise bugün orospudur.

Osmanlı başkasının çocuğuna uşak derken kendi oğluna *mahdum* (Arapça hizmet kökünden kendisine hizmet edilen) demektedir. Fakat uşak sözcüğü de çocuk, oğul ve delikanlı anlamıyla yaşamaya devam etmektedir. Trabzon'da kız uşak, erkek uşak kullanımı bulunduğu gibi anne baba kendi oğluna uşuğum der, her delikanlı da uşak'tır. Uşak olmak delikanlı ve adam olmakla aynı anlamı kazanır. Mercimek Ahmed'in dediği gibi "insanda üç sıfat vardır, civanmertlik ondan meydana gelir ve de şöyledir ki bütün insanlar o üç sıfatla öğünürler ben de bu üç sıfat yoktur diyebilen bir insan yoktur... birisi akıl ve bilgi, ikincisi doğruluk, üçüncüsü erliktir".[32]

Trabzon ve Rize'de *milliyetci* akrabasına tutkun, yakınlarını koruyan ve gözeten anlamına gelir ve ancak gurbette en çok aynı vadideki köyleri kapsıyacak kadar genişler. Kişi kendi ailesi dışına çıktığında[33] adaletin henüz tam kişileşmediği ortamda başkalarıyla ilişkisini adam-uşak olma kimliğiyle kuracaktır. Akraba Arapça *kurb* yakın kökünden geldiği gibi insan da alışma, alışkanlık *üns, ünsiyyet* kökünden gelir. İngilizcede de *kind* (iyi kalpli, müşfik) ile *kin* (akraba) aynı köktendir.

İlkel kabilelerin büyük çoğunluğu kendilerinden insan olarak sözederler. Bu kendi toplumları dışındaki insanlarda insan olmanın temel özelliklerinin yittiğine olan inancı kabullenişi göstermektedir. Gilyaklar kendilerine *nivh* adam, Eskimolar *inuk* insan derler, Zuluca *abantu* (bantu) insanlar, halk demektir. Malinezya kabilelerine kim oldukları sorulduğunda ilk yanıtları insan olmuştu. Maksatları hayalet veya peri değil yaşayan insanlar olduklarını anlatmaktı çünkü ziyaretcilerin insan değil hayalet veya denizlerde dolaşan ruhlar olduklarını düşünmüşlerdi.[34] Bugün masallarda kalan deyişle yabancıya rastlandığında ilk sorulacak soru "İn misin cin misin?"dir, doğru yanıt "Ne inim ne cinim, ben de senin gibi Adem oğluyum". □

[1] Kürşat Bumin, *Batıda Devlet ve Çocuk*, Alan Y., İst. 1983, s.21.

[2] George Thomson, *Tarih Öncesi Ege*, Çev. Celal Üster, Payel Y., İst. 1983, c.I, s.58.

[3] Claude Levi-Strauss, *Yaban Düşünce*, Çev. Tahsin Yücel, Hürriyet Vakfı Y. İst. 1984 ve Claude Levi-Strauss, *The Elementary Structures of Kinship*, Beacon Press, Boston, 1969.

[4] Levi-Strauss, *The Elementary...*, s.262-263. "Bir başkasının kullanımı çocuğa kötülük gelmesine neden olabilir. Çocuk, 'ben senin ne çocuğun ne kölen değilim' diye yanıt verir".

[5] Thomson, *a.g.e.*, s.61.

[6] *a.g.e.*, s.88.

[7] Sencer Divitçioğlu, *Köktürkler*, Ada Y., İst. 1987, s.143-144.

[8] Tablo, Tuncer Gülensoy, Altay Dillerindeki Akrabalık Adları Üzerine Notlar, *TDAYB*, 1973-74, s.283-318, *Divanü Lûgat-it Türk* ve *TDK Derleme Sözlüğü*'nden yararlanılarak hazırlanmıştır, yalnızca örnekleyicidir.

[9] Ümit Hassan, *Eski Türk Toplumu Üzerine İncelemeler*, Kaynak Y., Ank. 1985, s.222.

[10] Thomson, *a.g.e.*, s.61.

[11] *a.g.e.*, s.67, 68.

[12] Lewis Henry Morgan, *Eski Toplum*, Çev. Ünsal Oskay, Payel Y., İst. 1987, c.II, s.197-213.

[13] Bknz: Abdülkadir İnan, Kazak ve Kırgızlarda 'Yeğenlik Hakkı' ve 'Konuk Aşı' Meseleleri, *THTD* I (1941-42); A.İnan, 'Adaş' ve 'Sağdış' kelimelerinin En Eski Anlamları, *TDB* 1945. I-3; A. İnan, Türk Düğünlerinde Exogamie İzleri, *TDvTHA* I, 1950; İbrahim Balcı, 'Boynuz' Simgesinin Evrimi, *Yapıt*, Haziran-Temmuz 1984, s.62-65.

[14] "Çin budununa beylik erkek çocuğun kul oldu, temiz kız çocuğun cariye oldu." Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, TDKY., Ank. 1987, s.32.

[15] İsmet Zeki Eyuboğlu, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Sosyal Y., İst. 1988, bknz. oğan, oğlak, oğlan, oğul.

[16] Ur sözcüğü Tatarca ve Başkırtca'da yaşamaktadır. (Bknz. tablo) Çuvaşcada ar hem er, adam hem erkek çocuk anlamındadır.
Fince *uros* hayvanın erkeği, yetişkin erkek, cesur kahraman, Laponca *vares* erkek, hayvanın erkeği, *varek* iki yaşında ren geyiği demektir. Macarca ur, ura da efendi, koca anlamındadır. Gene Fince *yrka* damat, genç erkek, adam, Çeremişce *erge* oğul, büyük erkek ve kızkardeşin torunu vb. anlamındadır. Çeremişce *püerge* erkek demektir. Fin-ugur dillerinde (Votyak, Zirgen, Vogul, Ostyak) *pi* çocuk, oğul demek olduğuna göre Fince *poika* (oğul, oğlan) ve Macarca *fi, fiu* (oğul, oğlan) ile *ferg* (koca) aynı kökten olabilir. Björn Collinder, *Finno-ugric Vocabulary*, Mamburg 1977, s.122, 134, 139.

[17] Kutadgu Bilig'den alıntı: "Bu mundag kişiler bolır idi kız/Bu kız kızlıkı kız atı kız" (Böyle kişiler çok kız olur/Bu değerli nadirlikten nadirin adı kız kaldı). A.Dilâçar, *Kutadgu Bilig İncelemesi*, TDKY., 1972, s.98.

[18] Kutadgu Bilig'den: "Uruglug kişi ölse urgı kalır" (Soylu kişi ölse soyu kalır). *a.g.e.*, s.29. Uruk ve oğuş için bknz. Divitçioğlu, *a.g.e.*: B.Y. Vladimirtsov, *Moğolların İctimai Teşkilatı*, Çev. A.İnan, TTKY., Ank. 1987. Gilyaklarda ise *oğlan* "oğul ve kız, erkek konuşurken erkek kardeş çocukları, kadın konuşurken kız kardeş çocukları, karının kız kardeşinin çocukları, amcanın kızının çocukları, oğulun çocuklarıdır. Ayrıca erkek konuşurken kız kardeşin oğluna ve kadın konuşurken erkek kardeşin kızına duyulan sevgiyi dile getirdiği gibi yaşlıların çocuklara sevgiyle seslenmelerinde de kullanılır." Levi-Strauss, *The Elementary...* s.293.

[19] *TDK Derleme Sözlüğü: bal* erkek kardeş, kardeş, küçük kız çocuk. *Balaban* şişman, gürbüz. Azerice: *balaca* küçücük, ufacık, *Balah* balak, camış yavrusu.

[20] *TDK Derleme Sözlüğü: çağa* bebek, çocuk, *çağala* olmamış meyva.

[21] Kırgızca *uşak* ufak, *uşala* - oğalamak, ovmak, *uşat-* ufatmak mecazi anlamı israf etmek. Kazakca: *ussak* ufak, küçük. *TDK Tarama Sözlüğü* XVI. yüzyıla kadar uşak'ın ufak anlamını koruduğunu göstermektedir.

[22] Sedat Veyis Örnek, *Geleneksel Kültürümüzde Çocuk*, T.İş Bankası Y., Ank. 1979, s.129-136. Eğer *kızan* sözcüğü yaygınlık kazanmış olsa bugün oğlan kavramı 'kız'dan türemiş olacaktı.

[23] Çocuk, Tuva'daki IX, X veya belki daha sonraya ait Kırgız metinlerinde *çoğa/çoçka*, Çağataycada *cocğa* ve Kıpçakcada *çoçka* biçimleriyle görülmektedir, domuz yavrusu anlamındadır. Sir Gerard Clausen, *Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford 1972, s.400. Kırgızca *çoçko* domuz, domuz eti.

[24] Turgut Akpınar, Domuz Eti Yeme Yasağı ve Türkler, *Tarih ve Toplum*, sayı 12 Aralık 1984.

[25] Walter Porzig, *Dil Denen Mucize*, Çev. Vural Ülkü, KvTBY., Ank. 1985, c.I, s.47.

[26] Hassan, *a.g.e.*, s.34. *Yal* bugün Anadolu'da evcil hayvanlara verilen yemektir. 'Uygarlaşmış' Uygurlarda 'maaş, ücret, aylık' olarak verilen yemekten göçebe kabilelerde *yalçı*'nın hizmetçi anlamını kazandığı anlaşılıyor. A.Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, TDKY., Ank. 1968. s.281. Kırgızcada *malay* (Tatarca ve Başkırtcada oğlan anlamındayken) uşak, ırgat anlamı kazanmıştır. Bugün evlere temizliğe gelenlere de *'kadın'* deniliyor.

[27] Vladimirtsov, *a.g.e.*, s.139-142, 238. Sencer Divitçioğlu, Türk Bütüncül Erken Devleti (I.S. 552-744), *Toplum ve Bilim*, 43/44 Güz 1988-Kış 1989.

[28] Dede Korkut hikâyelerinde bey ve oğullarının kırk yoldaşı olduğu gibi hatunların da kırk ince belli kız yoldaşı vardır. Faruk Sümer, Oğuzlar, AÜDTCFY., Ank. 1972, s.403. Köroğlu'nun da kırk *'keleş'*i vardır.

[29] Marc Bloch, *Feodal Toplum*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Savaş Y. Ank. 1983, s.197, 198, 228.

[30] Bloch, *a.g.e.*, s.229.

[31] A.İnan, Güvey, *Türkiyat Mecmuası*, c.IX.

[32] İlyasoğlu Mercimek Ahmed, *Kabusname*, hazır. Atilla Özkırımlı, Tercüman Y., c.2, s.139.

[33] "Her Kazak-Kırgız mensup olduğu kabilenin en az yedi göbeğe kadar babalarını sayar ve bunlardan türeyen soydaşlarını tanır. Kabile içinde ileri gelenler bilhassa bıy [bey] olanları altı Alaç'ın [Kırgızların atası] bütün kabilelerini kendi tabirleriyle elile doğmuş gibi bilmeli ve yerli yerine kondurmalıdır. Misafirin şeceresine dair verdiği malumat onun hüviyetini isbat eden vesika yerini tutmaktadır". Uran ve konuk aşı kurumları da göçebe kabilelerin dış dünyaya karşı dayanışmalarının örneğidir: "Mesela 830 bin nüfuslu Nayman kabilesinin uranı Kaptagay'dır. Herhangi bir yerde biri Kaptagay diye çağırırsa her Nayman oğlu çağıranın yardımına koşmağa mecburdur". "Şimali Yakutlarda misafirin yatak ve yemek mukabilinde para teklif etmesi ev sahibine karşı hakaret telakki edilir. Misafir ev sahibinden yemek talep edebilir. Yakut seyahata giderken yanına hiçbir şey almaz, çünkü onu bulunduğu yerde yedireceklerdir." A. İnan, Kazak ve Kırgızlarda... *a.g.e.*

[34] Levi-Strauss, *The Elementary...* s.46.

Parfümün Tarihsel Gelişimi

MELDA (BİRAN) TUNÇAY

İ.Ö. 1500. yüzyılda Mısır'da Thebes'de bir duvar resmi. Mısırlı kadınlar başlarına parfümlenmiş balmumundan serin başlıklar takıyor.

KİŞİSEL süs amacıyla güzel koku kullanımı neredeyse insanlık tarihi kadar eskidir. Parfüm tarihinin Eski Mısır'la başladığı kabul edilir. 1953 yılında Henry Lhode'nin Kuzey Sahra'da bulduğu Tassili mağarasının duvar resimlerinde kadınların doğal güzelliklerini artırmak için çiçeklerin şekil, renk ve kokularından yararlandıklarını gösteren tasvirler vardır.

Parfüm sanatının ilkel insanın ateş yakmayı ve denetlemeyi öğrenmesiyle başladığına inanılır. Bazı bitkilerin için için yanarken güzel kokularının çevreye yayıldığını gözlemleyen insan, değişik bitkiler yakarak koku elde etmeği öğrenmiştir. Tanrı ya da tanrıların doğayı ve insanın geleceğini denetleme gücünün sonsuzluğuna inanan insanlar, adak adayarak, dua ederek, değerli hediyeler sunarak onları etkilemeğe çalışmışlardır. İbadet sırasında ağaçlar, sakızlar, reçineler ve bunların karışımlarının yakılması, zamanla dinî törenlerin vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Parfüm kelimesi de, ilk koku kaynağını imâ eden, "duman yoluyla" anlamına Latince "per fumum" ifadesinden doğmuştur.

Parfümün ilk yapıldığı yer olan Eski Mısır'dan kalmış parfüm formülleriyle ilgili hiçbir kayıt yoktur; muhtemelen reçeteler nesilden nesile ağızdan aktarılmıştır. Mısırlıların; dinî törenlerinde, ölülerini mumyalamada ve özel yaşamlarında parfüm kullandıkları bilinmektedir. Her ne kadar elimizdeki belgeler parfümün âyinlerde kullanımıyla ilgiliyse de, kişisel kullanım muhtemelen çok daha yaygındı. Mısırlılar temizliğe çok önem verirlerdi, banyonun günlük yaşamlarında vazgeçilmez bir yeri vardı. Zenginler yıkandıktan sonra köleleri tarafından kokulu yağlarla ovulurlardı.

En eski parfüm örneklerinden olan Kyphi'nin Eski Mısırlıların icadı olduğunu, tütsü olarak yakılmak için 16 bitki ve reçinenin (mürrüsafi, kına, tarçın, ardıç, Hint sümbülü, safran, bal, üzüm...) karışımının uzun süre şarapta bekletilip macun haline getirildikten sonra kurutulmasıyla hazırlandığını, Yunanlı biyografyacı Plutarkhos yazmıştır. Mısır mezarlarının arkeolojik araştırılmalarında İ.Ö. 3000 yılından kalma kokulu merhemler bulunmuştur. (Bu eski parfümlerin bileşimi zamanla çok değişmiş ve formülleri en gelişmiş analitik yöntemlerle bile aydınlatılamamıştır.)

Mısırlılar, kokulu maddeleri zeytinyağında uzun süre bekleterek yağı kokulandırmışlar, yani bir tür yumuşatma (maserasyon) işlemi yaparak tütsüden daha kalıcı kokular hazırlamışlardır. Koku çeşitlerini zenginleştirebilmek için çeşitli yörelerden bitki, ağaç, hayvan kaynaklı kokulu hammaddeler getirtmişlerdir. Örneğin, İ.Ö. 15. yüzyılda Kraliçe Hatshepsut zamanından kalma belgelerde; günlüğün [*frankincense*] "Boswellia serrata" ağacından elde edilen kokulu sakızın, Punt diye bir yerden (muhtemelen Kızıl Deniz'in hem Asya hem de Afrika kıyılarında urulmuş bir ülke) getirtildiği, bazı sorunlar nedeniyle ağaçlarının kökü ve toprağıyla beraber gemilerle Mısır'a taşındığı, ancak tüm çabalara rağmen bu ağaçların tutmadığı anlatılmaktadır.

Mısırlılar çok tatlı ve baharatlı olan kokularını yapmak için; mürrüsafi, kasnı otu, Çin tarçını, kakule, sedir ağacı, Çin sümbülü, asilbent sakızı, laden çiçeği, günlük, amber, misk, portakal ve portakal çiçeği gibi bitkilerden

yararlanmışlardır.

Parfüm tarihindeki en popüler kişi, kuşkusuz Kleopatra'dır (Yunan asıllı Mısır kraliçesi- İ.Ö. 69-30). Kleopatra'nın parfüm yapma ve kullanmadaki ustalığı çok ünlüdür. Antonius'un ölümünden 100 yıl kadar sonra bir Yunanlı, biyografyasında Kleopatra'nın koku kullanım ustalığını övmüştür; bu eser 1500 yıl kadar sonra Fransızca ve İngilizceye çevrilmiştir. Shakespeare'in Kleopatra için unutulmaz dizelerini, bu çevirinin etkisiyle yazdığı iddia edilmektedir. Kleopatra'nın spekülasyona ve tartışmaya açık olan, parfüm dünyasındaki büyük ününde, Shakespeare'in etkisinin büyüklüğü kesindir. Gerçekte ise ilk kozmetik ve parfüm ustası Kleopatra'dan 1000 yıl kadar önce yaşamış olan Firavun IV. Amenhotep'in karısı Kraliçe Nefertiti'dir.

Mısırlıların parfüm sanatındaki bilgileri, İbranilere, Asurlulara, Babillilere, Keldanilere, Perslere ve nihayet Yunanlılara geçmiştir. Her uygarlık da kendi doğal kaynaklarından hazırladığı hammaddeleri katarak parfüm çeşitlerini zenginleştirmiştir. Bu eski uygarlıklarda koku kullanımı, erkekler arasında kadınlardaki kadar yaygındı. Herodotos, Asurluların koku kullandıklarını, selvi, sedir, alyasemin gibi ağaçların parçalarını belli bir kıvama gelinceye kadar suda ezerek hazırladıkları karışımı vücutlarına ve yüzlerine sürdüklerini yazmıştır. Bu dönemlerde Nineveh ve Babil, doğu kokularının ticaret merkezi olmuştu. İ.Ö. 1800'lerden kalma Babil kil tabletlerinde, sedir, mürrüsafi ve selvi yağlarının alımıyla ilgili kayıtlar bulunmuştur. Nabukadnezzar'ın, karısı Amytes için yaptırdığı Babil'in Asma Bahçelerinde, Amytes'in kokusunu çok sevdiği gül ve zambağın yanısıra birçok güzel kokulu çiçek ve otların yetiştirildiği bilinmektedir.

Musevilerin parfüm bilgisini Mısır'dan kaçış döneminde edindiklerinin ve bilgilerini artırdıklarının kanıtları, Kitab-ı Mukaddes'de vardır. Bir efsaneye göre de Judith, ülkesini kurtarmak için Nabukadnezzar'ın generali Holofernes'i güzel kokulardan yararlanarak baştan çıkarmış, sonra da öldürmüştür. Tanrı'nın insanoğluna yağlanmayı kutsal bir armağan olarak vermesini sembolize etmek için İsrail kralları kokulu yağlarla yağlanmışlardır. Daha sonraları bu uygulama yaygınlaşmış, keşişler hazırladıkları kokulu yağları yüksek fiyatlarla zenginlere satmaya başlamışlardır. Musa, kutsal yağların ve tütsülerin kişisel amaçlarla kullanılmasına karşı sert cezalar buyurduysa da, bu yaygınlaşmanın önünü alamamıştır. Tarih, çeşitli hükümdarların bu konudaki başarısız girişimleriyle doludur.

Mısır'dan bağımsız olarak Doğu ve Güneydoğu Asya'da İ.Ö. 2300'lerde parfüm kullanımı başlamıştır. Çinliler erkek misk geyiğinin salgısını önceleri ilâç olarak, daha sonra da kalıcılık vermek için yasemin ve lotusla beraber parfüm yapımında kullanmışlardır. Hindistan'da İ.Ö. 1500'lerde sandal ağacı, yasemin, gül, nergiz, sümbülteber gibi çiçeklerden kokular hazırlanmıştır. Sandal ağacı kokusu kutsal sayılmış ve Hint kokularının her zaman esas bileşeni olmuştur. 1975 yılında Dr. Paola Rovesti'nin Pakistan'da yürüttüğü bir araştırmada İ.Ö. 3000'lerden kalma çömlekten bir destilasyon (imbikleme) aygıtını bulması, bu yörelerde parfüm yapımının çok ileri düzeyde olduğunu kanıtlamıştır.

Aşağı yukarı aynı tarihlerde Amerika'da; İnka, Aztek ve Maya uygarlıklarında yağmur dualarında ve av güvenliği için yapılan âyinlerde, Tanrı'ya adak olarak pelesenk ağacı, sakızı ve tütün yaprakları tütsülerde kullanılmıştır.

Eski Yunan parfümcülüğünde doğu kültürünün etkisi çoktur. Parfüm yapımında kullandıkları hammaddelerin çoğunu tacirler Afrika'dan, Uzak ve Yakın Doğu'dan getirmişlerdir. Örneğin: süsen, Elis ve Kyzikos'tan; gül, Phaselis, Napoli ve Capua'dan; safran, Kilikya ve Rodos'dan; Hint sümbülü, Tarsus'tan; asma yaprakları da Kıbrıs ve Edremit'ten getirtilirdi. Yunanlılar parfüm yapımında çok ustalaşmışlar, çeşitli bitkilerin çiçek, yaprak, kök, ağaç, meyve ve sakızını kullanarak tütsüler, kokulu yağlar, merhemler ve sular hazırlamışlardır. Eski Yunan kadınları genelde kapalıydılar, ev işleriyle ve çocuk yetiştirmekle ilgilenirlerdi. Bu saygın kadınlar fazla kozmetik ve parfüm kullanmazlardı. Fahişeler (hetairi) ise özgürce koku sürerler, vücutlarını tepeden tırnağa kokulu yağlarla ovdururlar, ayrıca ağızlarını da kokulu sularla çalkalarlardı.

Yunanlılar önceleri kokuyu tanrılara atfetmişlerdir. Homeros, Venüs'ün Juno ile buluşmasını anlatırken, güzel kokular süründüğüne de değinmiştir. Daha sonra koku kullanımı tanrılardan insanlara geçmiş ve o denli aşırıya kaçmıştır ki, Solon koku yapımını yasaklamak zorunda kalmıştır. Ancak tüm önlemler sonuçsuz kalmış ve Atina parfüm satan dükkânlarla dolmuştur. Misafirlere banyo ve kokulu yağlarla yağlanmayı sunmak gelenek haline gelmiştir. Yunanlıların bir başka özelliği de, vücutlarının farklı yerlerine farklı kokuları sürmeleriydi, bu yöntem hem erkekler hem de kadınlar arasında çok popülerdi. Kuşkusuz bu modaya tam uymayanlar da vardı. Örneğin; Diogenes sadece ayaklarına koku sürmüş ve parfümü bu şekilde kullanmasını da; ayağa sürülen kokunun uçup buruna geleceği, ama vücudun üst kısımlarına sürülenlerin ise havada kaybolacağı ve sadece kuşların yararlanabileceği şeklinde açıklamıştır. Theophrastus da yatağa kokulu pudra serpilirse gece uyurken parfümün daha kalıcı olarak vücuda sineceğini iddia etmiştir. Eski Yunan'da parfümün konumunu anlatırken, İ.Ö. 2. yüzyılda Apollonius'un parfüm üzerine bilimsel bir eser yazdığını ve destilasyon işleminin Yunanlılar tarafından yeniden keşfedildiğini belirtmek gerekir.

Yunanistan, Roma İmparatorluğuna katılınca Yunan kültürüyle beraber parfüm sanatı da Romalılara geçmiştir. Önceleri parfüm sadece asillerin cenaze törenlerinde kullanılmış, kişisel kullanım daha sonra yaygınlaşmıştır. Ovidius zamanında (Hz. İsa ile aynı dönem) parfüm düşkünlüğü doruğa çıkmış, Roma parfüm satan dükkânlarla dolmuştur. Romalılar kokuyu; yağ bazlı sıvı merhemler, katı merhemler, kokulu sular ve pudra şeklinde kullanmışlardır. En sevilen sıvı kokularına örnek olarak; rhodium (gülden), melinum (ayva çiçeğinden), narcissinum (Hint sümbülünden), daha pahalı olanlardan ise; nardinum (Hint sümbülü ve mürrüsafiden), susium (zambak, bal, safran ve mürrüsafiden) verilebilir. Romalıların bol bol parfüm tükettiklerini biliyoruz; sancaklarını, giysilerini kokulu sularla

İ.Ö. 4. yüzyıla ilişkin kırmızı figürlü bir Roma vazosunda, gelinin kölesi tarafından kokulu yağlarla ovularak evlenme törenine hazırlanması.

İ.S. 1500'lere ilişkin yazma bir Hint yemek kitabında, çiçek ve yapraklardan parfümlü su hazırlanmasını gösteren minyatür.

yıkamışlar ve misafirlerine, evlerine, kendilerine, kölelerine, atlarına, köpeklerine kokular sürmüşlerdir. En çok koku tüketen Roma imparatorları kuşkusuz, Caligula ve Nero'dur. Caligula kokulu banyoların cinsel gücü arttırdığına inanırdı. Nero Roma'daki sarayının (altın ev) her tarafına borularla güzel kokular püskürttürür, -muhtemelen özel günlerde- yerlere de kırmızı gül yaprakları döşettirirdi. Nero'nun karısı Poppaea'nın cenaze töreninde (Mısır kraliçeleri gibi mumyalanmıştı) bir yılda Arabistan'dan getirtilene eşdeğer miktarda tütsü yakıldığı söylenir.

Romalılar hem tüm İtalya'da hem de İmparatorluğa bağlı birçok başka yörelerde özellikle sıcak su kaynaklarının çevresinde halk hamamları inşa etmişlerdir. Birkaç aşamalı olan yıkanmaları vücudun kokulu yağlarla ovulmasıyla tamamlanırdı. Bu yüzden hamamların yakınında kokulu yağlar ve parfümler satan dükkânlar açılmıştı.

Romalıların parfüm yapımına kattıkları başlıca bitkiler; biberiye, nane, adaçayı, anason ve biberdir. Levanta suyunu da Romalılar levanta bitkisinin yaprak ve saplarını uzun süre suda bekleterek elde etmişlerdir. Nero'nun çok sevdiği koku olan portakal çiçeği yağına onun adına atfen neroli denildiği söylenir. Ancak Piesse de, neroli'nin ilk kez Sabinler tarafından üretildiğini ve isminin güçlü anlamına gelen "nero" kelimesinden kaynaklandığını iddia etmiştir. Bir başka rivayet ise, bu yağın ismini 16. yüzyılda yaşamış olan Prenses Nerola'dan aldığıdır. Avrupa'ya portakal 12. yüzyılda Doğu Hindistan'a giden Portekizli denizciler tarafından getirildiği için bu rivayet daha gerçekçi gözükmektedir.

Parfüm, Romalıların yaşamında önemli bir yer tutmuş, çeşitli tartışmalara ve eleştirilere neden olmuştur. Ünlü Romalı yazar Plinius doğa tarihi *Naturalia Historia* kitabında (İ.S. 23-79), bir hanım geçtiğinde arkasında bıraktığı kokunun, ilgi çekecek, ancak ters izlenim bırakmayacak türden olması gerektiğini yazmıştır.

Roma İmparatorluğunun 476'da barbar olarak tanınan Germenler tarafından yıkılmasıyla Avrupa'da parfüm yapımı ve kullanımı çok azalmıştır. Hıristiyanların Romalılara olan tepkisinin bunda büyük etkisi olduğu kuşkusuzdur. Nitekim kilise, yıkanma ve parfüm kullanmaya karşı ağırlığını koymuştur. Avrupa'da parfüm kullanımı sönerken, Araplar arasında artmış ve dünyanın parfüm merkezi el değiştirmiştir.

Araplar, kokulu reçineleri, yağları ve baharatları çok uzun zamanlardan beri biliyor ve kullanıyorlardı. Müslümanlar en çok kına bitkisinin beyaz çiçeklerinden elde ettikleri yeşil ve ağır kokulu yağı sürerlerdi. Onlar da diğer uygarlıkları gibi elde ettikleri çiçek kokularını uzun süre bozulmadan koruyamıyorlardı. Araplar kolay bozulmayan kokulu sular üzerindeki önemli çalışmalarıyla parfümcülüğe büyük katkılar yapmışlardır. Pers eczacı ve fizikçisi Cabir ibn Hayyan, (Avrupa'da Geber olarak tanınır) destilasyon konusunda çok çalışmalar yapmış, kokulu suların elde edilmesiyle ilgili yazılar yazmıştır. İ.Ö. 3000 yılında Pakistan'da destilasyon yapılmışsa da, aktarılmadığından ya da unutulduğundan olsa gerek, bu yöntem hiç bilinmiyordu. Buhar destilasyonu yöntemini bulmanın şerefi ünlü İslâm fizikçisi İbn Sina'nındır (Avicenna). İbn Sina (980-1036) gül ve diğer çiçeklerin üzerine devamlı buhar yollayarak kokulu sularını elde etmiştir. İbn Sina'nın destilasyonla elde ettiği kokulu suların en belirgin özelliği yağ damlaları içermesiydi. O dönemlerde bunlar kirlilik sanılıp, ayrılıp atılmıştır.

Avrupa'da 1150 yılında kimliği bilinmeyen biri ya rastlantısal ya da plânlı olarak destilasyon kabından çıkan sıcak buharı soğutmuştur. Böylece aynı miktardaki maddeden hem daha fazla kokulu sular hem de daha çok yağlı saf-

sızlıklar elde edilebilmiştir. Bundan böyle, destilasyon kabından çıkan buharın soğutularak yoğunlaştırılması işlemi sisteme katılmıştır. Ayrıca, destilasyon suyunda yüzen yağlı tabakaların safsızlık değil, sulardan daha güçlü kokular oldukları da anlaşılmıştır. Bu keşiflerin sonucunda kokulu yağların, özellikle üretimine başlanmıştır.

Avrupa'da parfümün yeniden yaygınlaşmasında İslâm dünyasının etkisi büyüktür. Haçlı seferleri sırasında, kendilerinden daha temiz ve güzel kokan insanlarla karşılaşan Avrupalılarda yeniden banyo ve parfüm isteği oluştu. Geri dönüşlerinde, kadınlarına egzotik kokular, kendileri için de gül suyu getirmişler ve Doğu Akdeniz kıyılarında gördükleri hamamlardan inşa etmişlerdir. Böylece 13. yüzyılda Avrupa'da halk hamamları yeniden yaygınlaşmıştır. Kilise şiddetle karşı koymuş, nitekim Fransa'daki hamamların çoğunun kapatılmasını sağlamıştır. Yıkanmayla, koku kullanmanın tarih boyunca bir ilişkisi olmuştur; örneğin: eski çağlarda erkekler temiz ve güzel kokulu, karanlık dönemde pis ve kokusuz, orta çağdan 17. yüzyıla kadar olan dönemde pis ve parfümlü, 18. yüzyılda temiz ve parfümlü, 19. yüzyılda temiz ve kokusuz, nihayet II. Dünya Savaşı'ndan sonra yeniden temiz ve kokulu olmuşlardır.

Olayların tarihsel gelişimine dönersek, 1100'lerde İtalya ve İspanya'da Arapların etkisiyle parfümcülüğün başladığını görürüz. Gerek Amerika'nın keşfi, gerek Magellan ve Vasco de Gama'nın seyahatleri sonucunda parfüm formüllerine yeni maddeler eklenmiştir. İspanya-Fransa sınırındaki kültür alışverişiyle parfüm Güney Fransa'ya geçmiştir. İspanya'da turunçgiller, yabani ada çayı, biberiye, kekik gibi bitkilerden kokulu yağların destilasyonu basit ama etkili aletlerle ev endüstrisi şeklinde gelişmiştir. Turunçgillerin yağının parfümde kullanılmasıyla, Sicilya, limon yağı; Calabria da bergamot yağıyla ünlenmiştir.

12. yüzyılda Kıbrıs'ın fethinden dönen haçlı askerleri "Eau de Chypre" selvi suyu denilen bir parfümü Fransa'ya getirdiler. (14. yüzyılda Chypre adında bir koku yapıldı, 1917'de Francois Coty, gül, yasemin, sandal ağacı, misk ve meşe yosunu kokularını katarak ünlü "Le Chypre" parfümünü yaratmış ve bundan sonra bu sınıfta toplanan sayısız parfümün ana temasını oluşturmuştur.) Güney Fransa'nın iklim koşulları gül, yasemin, sümbülteber, mimoza, fulya gibi parfüm yapımında elzem olan daha bir çok kokulu bitkinin tarımı için çok uygundu. Zamanla Grasse kırları ve Provence'de çiçek üretimi öylesine arttı ki, ünü dünyaya yayıldı. Birçok yöreden ustalar adeta buraya aktılar, çevrede kurulan laboratuvar ve fabrikalarda çiçek özüt ve yağları en üstün kalitede üretildi. Grasse parfüm dünyasının merkezi oldu.

İngiltere'ye parfüm ilk kez Romalıların işgaliyle gelmişse de, yöre halkının bu dönemde parfümle ilgilendiğine dair hiçbir kanıt yoktur. Romalıların İngiltere'den ayrılmasından (411) bin küsur yıl sonra Kraliçe I. Elizabeth döneminde (16. yüzyıl) pomat, kokulu sular ve tütsüler türünde parfüm kullanımı başlamıştır. Elizabeth de parfüm tutkunuydu, en sevdiği kokulardan biri olan misk-gül karışımının; 8 grain (0.52 gram) misk ve 1/4 ounce (8 gram) şeker 8 kaşık gül suyu ve 3 kaşık şamgülü suyunda beş saat kaynatılıp, süzüldükten sonra yavaş yavaş soğutularak hazırlandığı yazılmıştır. İngiltere'de de parfüm kullanımı zaman içinde dalgalanmalar geçirmiştir; Tudor'lar arasında çok tutulmuş, kadınlar ve erkekler koku sürmüş, kokulu eldivenler kullanmışlar, yerleri bile kokulu sularla yıkamışlardır. Puritan'lar yasaklamışlar, Macaroni döneminde yeniden artmış ve böylece sürüp gitmiştir.

Alkolü ilk kez Al Razi'nin 12. yüzyılda ürettiği kabul edilir. Ancak ondan bağımsız olarak simyacı Basil Valentine 1450'de Fransa'da alkolü yeniden keşfetmiştir. Bu da tuvalet suyu olarak tanınan alkollü parfümlerin üretimine yol açmıştır. Ancak tuvalet suyunun tarihteki ilk örneğinin Macar Kraliçesi Elizabeth'e ait olması da şaşırtıcıdır. Biberiyeyi esas alan ve münzevi bir keşiş tarafından formülü kraliçeye verildiği söylenen bu kokunun ortaya çıkış tarihi 1370'dir. Kraliçenin bu kokunun gücü sayesinde, uzun yıllar cazibesini sürdürdüğü, hatta 72 yaşındayken bile Polonya Kralından evlenme teklifi alacak kadar güzel olduğu rivayet edilir. Bu koku önce "Macar Kraliçesinin Suyu" daha sonraları da "Macar Suyu" olarak tanınmıştır. Ancak en ünlü tuvalet

Thebes'de İ.Ö. 15. yüzyıla ilişkin bir mezar duvar resminde parfümlü balmumundan serinletici başlıklar kullanan Mısırlı kadınlar görülmektedir.

suyu 1690'larda İtalya'da yapılmıştır. Rivayete göre, Milanolu bir parfümcü olan Jean Paul Feminis, Floransa'daki Santa Maria Novella manastırından Macar Suyu'nun bileşimini öğrenmiş, ya yeteneğiyle ya da rastlantısal olarak, neroli, bergamot ve portakal kokularıyla formülü geliştirmiştir. Formülünü yeğeni Jean Antoine Farina'ya vermiş, o da kısa bir süre sonra Köln'e taşınmış ve imalâtı orada gerçekleştirmiştir. Köln Suyu "Kölnisch Wasser" ismini verdiği bu kokunun üretimi ve ünü bugüne kadar sürmüştür (şişelerindeki etiketlerde hâlâ Farina'nın ismi vardır). Kolonyanın Avrupa'da yaygınlaşmasında, ağır kokulu yağlar yerine hafif taze kokuları yeğleyen; Madam Pompadour, Marie Antoinette, Napoleon Bonaparte, Josephine ve Eugénie gibi ünlülerin çok etkisi olmuştur.

17. yüzyıl ortalarından başlayarak iki yüzyıl kadar bir süre, şeker ve alkol gibi canlıların hücrelerinden yapılan karbon bazlı kimyasal maddelerin laboratuvarlarda cansız (inorganik) maddelerden hazırlanamayacağına inanılmıştır. Organik bileşiklerin yalnız canlı organizmalarda bulunan yaşam enerjisinin etkisiyle oluştuğu kabul ediliyordu. Bu teoriden ilk sapma, 1828'de Wöhler'in organik bir bileşik olan üre'yi amonyum siyanattan elde etmesiyle oldu. Ancak amonyum siyanatın yapıldığı amonyak da canlı maddelerden türetilmiş olduğundan, yaşam enerjisine inananların bir kısmı düşüncelerindeki ısrarlarını sürdürdüler. 1845'de Kolbé beklenilen mucizeyi gerçekleştirdi: kaynağı organik olmayan karbon, hidrojen, oksijen elementlerinden asetik asidi (sirke asidi) sentezledi. Böylece Kolbé canlı hücrelerde oluşan işlemi test tüplerinde yaparak "Yaşam Enerjisi" teorisini çürüttü. Bundan sonra yapılan sürekli ve düzenli çalışmalarla organik kimya gelişti. Parfüm bileşeni olabilecek kimyasal maddeler ardarda sentez edildi. Örneğin; 1855'de Cannizaro, benzil asetatı, 1859'da Carius, metil benzoatı sentezledi. Ayrıca 1856'da tonka tohumlarından kumarin, 1858'de vanilya kabuklarından vanilya saflaştırıldı. Ancak bu maddelerin o dönemlerde parfümcüler tarafından kullanıldığını gösteren hiçbir kanıt yoktur.

Kimya laboratuvarlarının rahatsız edici kokusu bilinirken, parfüm yapımında kullanılan güzel kokulu doğal bitki özütlerinin, yağlarının yerini yapay kimyasalların alması oldukça tepkiyle karşılanan, şaşırtıcı bir gelişme olmuştur. Güney Amerika'ya özgü bir meyva olan tonkadan elde edilen kumarinin 1868'de Perkin ve Graebe tarafından sentezinden sonra, yapay olan, doğal olanın yerini almıştır. Parfümcülerin, yapay kimyasalların kullanılmasına karşı tepkileri ve dirençleri oldukça uzun sürmüştür. Nitekim 1876'da Radzizewski fenil etil alkolü sentezlediği halde, bu çok yönlü maddenin 1896'da gül yağının bileşiminde bulunduğu Walbaum tarafından kanıtlanana kadar parfüm yapımında kullanılmamıştır.

19. yüzyıl başında yapılmış güvercin biçimli opal'den Beykoz işi parfüm kapları.

Bu aşamadan sonra kısa zamanda, terpinol, ionone, metil ionone, isoamil salisilat, metil antranilat, nitro misk ve daha birçok harika kimyasal maddeler ya sentezlendi ya da kokulu özütler ve yağlardan saflaştırıldılar. Kimyanın böylesine gelişmesiyle parfüm yaratıcılarının olanakları olağanüstü arttı. Parfüm yaratma, artık parfümcünün yalnız hammaddeleri harmanlamadaki hayal gücü ve becerisini değil, kimya bilgisini de gerektirir oldu.

1921'de yapay içerikli ilk parfümlerin en ünlüsü olan Matmazel Coco Chanel'in sunduğu, Ernest Beaux'un yarattığı "Chanel No.5" karşımıza çıkıyor. Bu koku günlük, ladin, gardenya, ylang ylang gibi çiçek kokularını harmanlayarak ve aldehit grubuna giren kimyasal maddelerden de oldukça fazla miktarda katarak hazırlanmıştır. Aldehitler kolay uçucu olduklarından üst-not denilen parfümün ilk algıladığımız kokusunu oluştururlar, ayrıca parfüme güç, kalıcılık ve şaşaa katarlar. Chanel No.5 ile parfüm dünyasında yeni bir sınıf (Aldehit sınıfı) oluşmuştur. Bundan böyle ana teması aldehit olan yeni kokular yaratılmıştır; Arpége (1927), Je Reviens (1932), Mme. Rochas (1960), White Linen (1978), Misty Tea Rose (1983) gibi ünlü parfümler bu sınıfın tipik örnekleri olarak gösterilebilinir.

Parfümün geçmişinin özetini tamamlarken dünyada bu konudaki son gelişmelere değinerek parfümün yaşam biçimiyle bağlantısını vurgulamak istiyorum. II. Dünya Savaşından sonra, sosyal, ahlâkî ve dinî kısıtlamaların yaygın bir şekilde terkedilmesiyle birlikte erkekler arasında koku kullanımı (özellikle Amerika ve Avrupa'da) yeniden arttı. Ayrıca koku seçimi de değişti; erkeksi izlenim verdiği savunulan baharat ve ağaç kokularının yanısıra deri, tütün, limon, çimen, aldehit ve hatta çiçek notlarını içeren erkek kokuları yaratıldı. Çağdaş kadınların daha spor, özgür ve doğal olarak tanımlanmasıyla "Yeşil Koku" denilen orman ve çimen kokularının ana tema olduğu yeni bir sınıf doğdu. Hippi kültürünün doğuşuyla aynı zamanlarda, özellikle gençler arasında yaygınlaşan doğaya dönüş hareketlerinin, parfüm dünyasındaki yansıması da tek çiçek kokularının yeğlenmesi oldu. Bu tür kokular, uzun süre kalıcı ve yağlı tipte olup; yasemin, sandal ağacı, amber, misk gibi tek bir koku içerdiler. Bu tek kokulu yağları sürenler her ne kadar doğal esansları kullandıklarını zannettilerse de, gerçekte bunlar büyük oranlarda yapay maddeler içerdiler. Bileşimleri doğal bir kokunun taklidini oluşturacak şekilde hazırlanmıştır. Bu yapay bileşenlerin neler olacağı tamamen parfümcünün zevkine, deneyimine ve dürüstlüğüne bağlıdır. Böylece değişik firmaların ürettiği, örneğin yasemin ya da misk kokusu hem birbirinden hem de gerçeğinden oldukça farklıdır.

Avrupa'da parfümün yeniden yaygınlaşmasında İslâm dünyasının etkisi büyüktür. Haçlı Seferleri sırasında kendilerinden daha temiz ve güzel kokan insanlarla karşılaşan Avrupalılarda banyo ve parfüm isteği oluştu.

Kısaca, tek çiçek kokuları ve "yeşil not" türü, günümüz insanının doğaya dönüş özleminin parfümdeki yansımasıdır. Geleceğin kokusunun ne olacağını şimdiden söylemek çok zorsa da, insanların yeni özlemlerinin, beklentilerinin ve yaşam biçimlerinin izlerini taşıyacağını bekleyebiliriz. □

Yeniçeriliğin İlgası

SUHA UMUR

Suret-i Emr-i Alişan

Galata kadısı faziletlu efendi

Cümle ümmet-i Muhammed'e malûmdur ki bu din-i mübin ve devlet-i Muhammediyyenin bidayet-i zuhûru ve badehu şark ve garbi ifâke etmesi (?) mutlaka şeriat-i mutahhara ve seyf-i cihad sayesinde olup cemi' zamanda a'da-yi dine (din düşmanlarına) mukabil olacak asâkir-i müslîmin ve guzat-ı muvahhidinin (Allahın birliğine inanan gazilerin) vücudundan la-büdd (gerekli, gerek) olduğundan velînimetimiz olan bu devlet-i aliyye-i ebediyy-ül-devamın mukaddema Yeniçeri ocağı tanzim olunup ezmân-ı sâbıkada geçen Yeniçeri askerleri vardıkları cihad ve gazâda düşmana göğüs vererek gösterdikleri sebat ve metanet ve ulü-l-emre (padişaha, kanun vazıına) inkiyad ve itaatleri sebebiyle yüzlerinden bunca fütuhat zuhura gelmiş ise de giderek içlerine uygunsuzluk ve türlü türlü fesad karışıp ve eski itaatleri itaatsizliğe mübeddel olup yüz seneden beri gittikleri seferlerde aslı yoktan türlü türlü eracif (uydurma sözler) peydâsıyle ve adem-i itaatleri cihetle firar-ı ann-ül-zahf (sürüngen gibi kaçma) ârını irkitab ederek bunca kalla' ve memalikin eyadi-i küffarda (kafirlerin ellerinde) kalmasına sebep olduklarından ve a'da-yı din olan kafirler dahi bu hâlimizi gördükçe millet-i İslâmiyyenin bütün bütün acz ü teşettütüne (perişanlığına) haml ile maazallah-ı taala bakiyye-i münevvere-i islamiyyeyi külliyen şikest etmek (yenmek) daiyesiyle refte refte metâlip (taleplerini) ve iddialarını arttırarak günden güne fenalaşıp dört tarafımızı kefere-i a'da kuşatmak derecesine vardığından bu halde bizler dahi inayet-i Rabbani gayret-i islamiyyeyi ele alup dinimiz uğrunda düşmanlarımızın hakkından gelecek sûretle çaresini bulmak farz derecesine varmış olduğundan ve şimdiye kadar vaki olan seferlerde bi-d-def'at (bir kaç kerre) müşahade ve tecrübe olunduğu echile küffarın kolaylıkla nail olduğu galebe sureti mücerred muallem (talim görmüş) askerî imâlinden neşet eylediği tebeyyün eylemiş olduğuna binaen iki yüz iki seferi (Miladi 1787 - Abdülhamit I - Rus "Kılburun kalesi" seferi) hitamından sonra ve gerek muahharen iki defa muallem esâkir tertibine zaruri teşebbüs olunmuş iken yeniçeri taifesi hem kendûleri ise yaramayup ve hem bunları istemeyerek ictisar eyledikleri (cür'et ettikleri) kıyam ve hareketleri sebebiyle ol tertibleri tatil ve ilga ettirilmiş olduklarından başka şimdiye kadar bi-d-def'at mütecâsir oldukları (cür'et ettikleri) vak'a-i şenialar sebebile ruh-u alem mesabesinde olan bir kaç padişah-ı merhûmun telefine dahi bâis olmuşlardır hal böyle iken bunlara yine kadim ocak nazarı ile bakılarak bekaları hakkında bir şey denilmeyip bu ane değin canları isterse itaat ve istemezlerse fesat ve şekavete meyletmeleri adet ettiklerinden her ne kadar kendi aramızda tahammül olagelmiş ise de ne faide dinimiz düşmanları tek durmayup bizim bu halimizi gördükçe fırsat addiyle etrafımızı alarak Allah hıfzeylesün külliyen inhizama çalışmakta olduklarına binaen geçende bu keyfiyetler Bab-ı fetvâpenahide akdolunan meclis-i şûrada vüzerâ-yı ulemâ-yı âlâm ve rical-i dine ocağ-ı mezkurun mecmu' zâbitanı hazır oldukları halde cümle beyan ve inba' taraf-ı şer' isticvab ve istifta' olunarak (fetva almak istenerek) nihayet-ül-emr kabl-i şer'-ül-enverden verilen fetvâyı şerif mûcibince umumen hatm ve imza olunan hüccet-i şer'iye mûcibince mücerret ihya-i kelime-tüllah-ül-ulyâ niyet-i halisesiyle küffarın medâr-ı galebesi olan hiyel (oyunlar, hileler) ve hüd'asına mukabil esâkir-i İslamiyye dahi evvelâ iltizam-ı diyanet ve itaat ve saniyen ta'lim ve taallüm ile kesb-i meharet etmekten gayrı çare olmadığı zahir olmak cihetiyle vaki olan ittifak-ı umum ve icma'-ı ümmet vechile Yeniçeri ocağının kadim usul ve kanunlarının hiç birine halel gelmemek üzere fakat beher odadan yüzellişer nefer ülûfelu muallem eşkinci neferatı tahrir olunmasına karar verilmiş olmakla ve ol vechile beyt-ül-mal-i müsliminden

bu kadar akça ve ulûfe sarfı zarurî ihtiyar olunarak tahrire başlanup bir taraftan dahî kimesnenin kadim esamiye ve yevmiyesine halel gelmeyeceği ve bu ittifak-ı umûm ve icma-i ümmete muhalif her kim söz söyler ve hilâf-ı hareket eder ise fetvâ-ı şerif mucibince cezaları tertib olunacağı cümleye ilân ve işae olunmuş olmakla ve badehu geçen hafta talim ve taallümüne bed' ile yazılan neferata eslihâ ve elbiseler verilmiş iken bu kadar tenbihat-ı diniyye ve vesaya-yı şer'iyyenin yine faidesi olmayarak evvelki perşembe gecesi ayaklanup ibtida Ağa kapusunu ve sonra Bâb-ı Ali ve sair mahalleri basarak yağma ve garat ve ellerine geçen Mushaf-ı şerifi bıçakla paralayup türlü türlü şenaet ve fezahet berle güya ta'lim ve taallümü istemeyiz diyerek izhar-ı bağı ve tuğyan ve bu babda şeriat-ı mutahharaya ve fetvâ-yı şerîfeye ve devlet-i aliyye ve ülemâ-i â'lâma itaat ve inkiyadları olmadığını ilân ve devlet-i aliyyenin ta'lim-i şer'i için ellerine verdiği eslihayı bi-muhaba (çekinmeden) devlet-i aliyye-i Muhammedî aleyhine i'mal ederek huruc-u ale-s-sultan fazihasına ictisar (sultana karşı ayaklanma rezilliğine cür'et) ve isyan etmiş olduklarına mebnî bunların bu hareketleri din ü mezhepten hâriç bir keyfiyet olduğundan derhal sâbık ve lâhik (önceki ve şimdiki) semahatlû şüyuh-ül-islam efendiler ve sudur-u kiram ve bilcümle ülema-i a'lâm (.....) ila yevm-ül kıyâm ve ricâl ve hademe-i devlet ve sair ümmet-i Muhammed saray-ı humâyuna vürûd ve ictima' ederek liva-i saadetün-nebevi hazreti sultan-ı enbiyâ aleyhü efdal-üs-salâvat vettehayayı alıp Sultan Ahmed camii şerifine ihraç ve cümlesi oraya cem' ile ümmet-i Muhammedden ve ehl-i iman olanlar ve sancağ-ı Resulullah altına gelüp Kitap ve şeriatın hükmüne iltica eylemeleri taraf taraf dellâllar sevkiyle nidâ ettirilmiş ve din ü imanı olan kaffe-i ümmet-i Muhammed can ve baş ile seğirdüp gelmiş ise de eşkiya güruhu cemiyetgah-ı şekavetlerinde ısrar ve din ve devlete karşı durup maaz-Allah-ı teala devlet-i Muhammediyyeyi zir-ü zeber ve ehl-i ırz güruhu olan bunca ehl-i imanı ayaklar altında paymal ve neticesinde a'da-yı din pençesinde giriftar edecek böyle bir şenaat-ı azimeye cür'et ve isticar etmiş olduklarından her mukteza-yı şer-i şerif demleri heder olmak üzere üzerlerine memurlar tayin ile kışlaları ihrak olunarak nihayet hak sübhane-hu ve teala hazretleri kendûlerini şeriat kılıcına uğratup ceza-yı amellerini bulmuşlarıdır şöyle ki bu fesad-ı azim zahirde birtakım erazil ve eşkiyanın işi görülmüş ise de yine ocaklıdan birtakım müfsid ve muharrik ve bedhah-i din ü devlet makuleleri iç yüzünde bunlara ba-daş olarak bu ihtilal bu cemiyet anların başı altından olduğu bit-tahkik her biri ism ü resmiyle ahz ü mukteza-yi şer'i şerif üzere cezaları tertib olunmuş ve birtaraftan dahi asıl eşkiya güruhundan sui hareketleri mütehakkik olanlar tutularak mücazaat-ı layıkaları icra olunmakta olup bu ane kadar bunca vakıattan vaz'ında maksud olan yararlılık ve itaat kaziyye bir vakitten beru bil-akis yaramazlık ve şekavete mübeddel olarak hasılı Yeniçerilik namı ile yoldaş ünvanı bayağı eşkiyalığa melce' demek suretine varup ve yaramazı ehl-i ırzına aleyh edüp hatta bu def'a tutulup siyaset olunanların içlerinde kefereden kolunda hem yetmişbeş nişanı ve hem gavur haçı bulunarak işte içlerine ecnas-ı muhtelife karışmış ve daima içlerinde bu makule kefereden ehl-i islam kıyafetinde casuslar bulunduğu ve def ü tathiri kiraren ve miraren (bir çok kere) ifade ve tenbih olunmuş iken adem-i ısgaları (söz dinlememeleri) sebebiyle tefrik ve temyizi müyesser olamamış agavat ve zabitanları içinde kendulerine uymayan ehl-i ırzları zabt ü rabıtlarından aciz kalmış ve bundan sonra dahi bunların beka-yı namları ile beraber her ne guna tedbir olunsa mukayyed ve (.....) olamayacağı tebeyyün etmiş olmaktan naşi bugün Sultan Ahmet cami-i şerifinde Sancağ-ı şerif altında müctemi olan şüyuh-u İslam hazeratı ve bilcümle sudur-u kiram ve ülemâ-yı alam ve mecmu' din ü devlet beyninde ber mukteza-yı şer'i şerif vaki olan ittifak-ı ara mucibince salah-ı hal-i alem için Ocağın ism ü resmi tebdil ve kaffe-i kanun-u kadimi ahar heyetle tecdid olunarak fi-maba'd yeniçerilik namı külliyen ortadan kalkıp onun yerine Muallem Esâkir-i Mansure-i Muhammediyye ünvaniyle din ü devlete yarar inşallah ve gaza ve düşmana cevap verecek kifayet miktarı esakir tahrir ve tertib olunmuş ve halen Hüdavendigar sancağı mutasarrıfı vezir-i mükerrem saadetlü Hüseyin paşan hazretleri üzerilerine serasker bi-tevfik-i tealâ izz-ü Şan Ağa kapusunda ikamet etmek ve fimaba'd Ağa kapusunda ismi tagyir ile essene-i ammede (halk ağızında) Serasker paşa kapusu unvanı söylenmek ve ba'd-ezin (bundan sonra) kışlalarda ve kolluklarda işbu neferat-ı mürettebe ikamet olunmak ve Yeniçeri ağalığı ve (.....) agavat ve bölük ağalıkları kezalik külliyen lağv ve imha olunarak halen Yeniçeri ağası olan Mehmet ağaya Mir-ahur-u evvel pâyesiyle Dergah-ı âlî kapucu başılığı ihsan ve kol kethüdası ağaya rütbe-i Mir-i mirân ile müşarün-ileyhin maiyyetine tayin ve Zağarcı ve Sansoncu başılara Dergâh-ı mualla kapucu başılıkları ve sair mevcud olan sadakatgar bölük ağalarına hassa silahşorlukları ve hall-ü halince atayâ-yı padişâhiye ihsan ve çırağ ve pâyeyiliğine mutassarrıf olanlar fi-maba'da sair züama misillû devlet-i aliyye gediklisi itibar buyurarak bundan böyle bunlar devlet-i aliyyenin sair hidemat-ı seniyyesinde isdihdam kılınmak ve Yeniçeri ocağından yevmiyye ve esamiyye mutasarrıf olanların saye-i hazret-i padişahide kat'en yevmiyyelerine ve esamiyelerine halel gelmeyerek ibraz ettikleri memhurları (ulufe tahsis edildiğine dair vesika) mûcibince herkesin dahil-i icmal olarak mutasarrıf olduğu yevmiyyesi ne miktar ise yine öyle bila noksan verilerek ömürleri oldukça yeyüp mutasarrıf olmak ve hiç kimesneye zarar ve ziyan gelmemek ve bundan böyle mecmu ehl-i İslam ve küçük ve büyük kâffe-i ümmet-i Muhammed ve ülema ve sair ocaklar halkı ve umum nas bir vücud gibi olarak birbirlerine din karındaşı nazarıyla bakarak meyane ayrılık ve gayrılık olmamak ve büyükler küçüklere rahm ü şefkat gözüyle bakıp küçükler dahi büyüklerine her halde inkiyad ve itaat etmek ve asıl maksud-u aslî ve cümleye farz-ı şer'i olan ila-i kelime-tül-allah-ül-muin ve ihya-i din ü şeriat-ı hazret-i seyyid-ül-mürsilin emrinde ittifak-ı am ile ihtiyar ve teşebbüs olunan maslahat-ı hayriyyede kaffe-i ehl-i imâna ilâ ma-şa-Allahü tealâ böylece müttefik ve müttehid olup zinhar ve zinhar hiç bir ferd hilâfı harekete ve muhalif söz söylemeğe cür'et etmemek ve ederi olur ise vebâli boynuna derhal seyf-i şeriatle hakkından gelinmek üzere müsteinen bitevfik-ül-Allahü tealâ ittifak-ı am ile karar verilmiş ve hemen iktizalarının icrasına şüru ve mübaşeret olunmuş ve bu vechile Rumeli ve Anadolunun üçer kollarına ve bilcümle mematik-i mahrusaya evamir-i aliyye isdarı ile neşr ü ilan kılınmış olmakla imdi bilcümle mahallât imamlarını huzûr-u şer'e celp ve cümle keyfiyeti tefhim ve işbu ferman-ı âlînin serian birer kıt'a mahzar suretlerini çıkartıp yedlerine ita ederek her biri varup cümlesi cami ve mescitlerinde ahaliye kıraat edüp bu babda mücerret ahbar-ı (alimler) din ü devlet-i aliyye-i Muhammediyye ve ıslah-ı ahval-i milleti İslamiyye için kitap ve şeriat hükmünce fi-maba'de Yeniçerilik namı külliyen kalktığını ve anın yerine tecdid-i kanun suretile Asakir-i Mansure-i Muhammediyye ünvaniyle muallem neferat tahririne mübaşeret olunduğunu ve hiç bir kimesnenin mutasarrıf olduğu ulûfe ve esamiyyesine kat'a zarar gelmeyerek icmâle dahil memhurlarını ibraz edenlerin yevmiyyeleri ne mikdar ise ba'd-ezin dahi ömürleri oldukça ihsan ve inayet buyrulacağı ve bu cihetlerle din ü imanı olanlar ve Kitabullaha ve şeriat-ı mutahhareye itaat ve inkiyad edenler bu hususun kadr ü şükrünü bilerek saye-i şevketvaye-i hazret-i padişahide mesrur-ül-bal ve müsterih-ül-hal ve hemen (.....) nas-sı kerimi kavlince olmalarını guş-u huşlarına gereği gibi tefhim ve telkin ve hilafına söz söyleyenler dünya ve ahirette kahr ü hüsrana mübtela olacaklarını dahi güzelce beyan ve tebyin eylemelerini tenbih ederek siz dahi bu hususa taraf-ı şer'i enverde aleddevam dikkat ve nezaret ve her halde icra-yı mukteza-yı şer'i şerife ihtimam ve dikkat eyleyesiz deyu

fi 11 zilkade 1241 (17 Haziran 1826)

YENİKÖY-Galataya muzaf
Defter: 139 - Sahife: 177

Mozaik Sanatı ve Antakya Mozaik Müzesi

İRFAN UNUTMAZ

Dünyanın en güzel mozaiklerinden birçoğu, kültürel katkımızın bir bölümü olarak, Türkiye'dedir. Ayasofya'daki mozaikleri hepimiz biliyoruz, ama Antakya'dakileri kaçımız gördük?

GÜNÜMÜZÜN hareketli, karmaşık ve aynı zamanda dar sınırlar içinde geçmekte olan yaşamından baktığımızda "mozaik"in gerçek değerini algılamak çok güç. En azından sabırla yanyana getirilmiş binlerce küçük taşın, karikatürize bir resim değil de, bir sanat olduğunu... Tüm geçmişi içinde resim sanatıyla sık sık hesaplaşmış olmasına karşın, kullanılan malzeme, yöntem ve amaçları açısından ondan tamamiyle ayrılır. Her dönemde mimaride tamamlayıcı ve dekoratif bir süsleme sanatı olarak kendini göstermiş olan mozaik, cam, taş ve mermer gibi malzemenin küçük geometrik parçacıklar halinde ve bir desen oluşturmak üzere harç üzerine dengeli ve ahenkli dizilmesiyle elde edilir. Kelime olarak mitolojideki sanat perileri olarak bilinen "müz" (musa)'lardan türetilmiş olduğu sanılmaktadır. Bu sanatın geçmişini çok genel ve görece olarak ilk insanların, diş, kemik ve kabuk gibi malzemeyle yaptıkları dizili kolyelere kadar götürenler olduğu gibi, Mezopotamya'ya da dayandıranlar bulunmaktadır. Örneğin 4. bin yılın sonunda Uruk'daki bir Sümer tapınağının cephe sütunlarındaki Terracota'dan yapılmış zigzag dekoratif desenler ilk mozaik-benzeri çalışmalar olarak onay görürler. Buna karşılık batılı kaynaklar mozaik sanatını; süreklilik, etkileşim ve evrimleşme süreci yönünden eski Yunan dünyasından başlamış olan sanat geleneğine bağlarlar. Buna mantıklı bir başlangıç yeri ve tarihi bulmanın güçlüğüne karşın, ilk kez Ankara civarındaki Gordion'dan tüm Yunan ve Akdeniz dünyasına İ.Ö. 8. yy'da yayıldığı kabul edilir.

Kullanılan Malzeme ve Teknik

Bir mozaik panosunda çok sayıda değişik malzemenin kullanılması gerekir. Ancak gelişim süreci içinde ele aldığımızda ise üstteki süsleme malzemesinin ayrıca köklü değişiklikler geçirmiş olduğunu gözlemleriz. İlkin süsleme unsuru olarak değişik renklerde ve çoğunlukla siyah beyaz çakıl taşları kullanılmıştır. Zaman içerisinde çakıl taşlarının çeşitli renklerde boyandığına da tanık oluyoruz. Bu dönemde çakılların traşlanmış olanlarına da rastlanmıştır. Ancak gerçek traşlama, "Tesserae" denilen teknik, önce eski Yunan ve daha sonra Roma mozaikinde kendisini göstermiştir. Burada taşlar kübik, dörtgen ve üçgen prizmalar biçiminde önceden kesilip hazırlanır, daha sonra mozaik panosuna işlenirdi. Tesserae'nin keşfi, mozaiki resimsel tarzda yapma arzusundan doğduğu sanılmaktadır. Bunlar hacimsel olarak önceki yapıtlardan ayrılırlar. Antik çağın en önemli mozaikleri bu çakıl veya camdan yapılmış tesserae'lardan üretilmiştir. Taştan sonraki en önemli malzeme camdır. İlk kez İ.Ö. 3. ve 1. yy'lar arasında Helenistik çağda görülmüş ve sanatçılara sınırsız bir renk kullanma olanağı vermiştir. Bu iki ana maddenin dışında; mermer, kiremit parçaları, seramik tesserae'lar terrakotta parçalar ve nihayet altın ile gümüş kullanılmıştır. Son ikisi ilkin Romalılar tarafından kullanılmıştır. Altın tesserae'ların Roma dönemine ait ilk örneklerini Antakya döşeme mozaiklerinde İ.S. 300'lerden itibaren görmekteyiz. Buradaki altının amacı, altınımsı bir etki yaratmak içindi, oysa daha sonraki devirlerde, Geç Hıristiyan ve

Bizans mozaikleri döneminde, altın tesserae'lerin Tanrı ve İsa tasvirlerinde, gümüş olanlarının ise, onlardan sonra ikinci derecede önemli olan tasvirlerde kullanıldığını görmekteyiz. Roma'da başlayan altın ve gümüş tesserae kullanma eğiliminde diğer önemli bir nokta da, tesserae'ların üst yüzeylerinin hafif eğimi olarak yapılmış olmasıydı. Böylece ışığın az olduğu alanlarda oldukça yüksek bir ışıma ve yansıma elde edilmiş oluyordu. Daha çok İ.S. 6. yy'da Bizans'da gelişen bu teknikte, altın ve gümüş tesserae'lar bu yansımayı arttırmak için son derece keskin köşelere sahiptiler. Aşağıya, seyirciye doğru belirli bir eğime sahip olduklarından mümkün olan en yüksek ışık efektini sağlıyorlardı. İstanbul'daki Aya Sofya'da İmparator Justinianos'un duvar mozaiklerindeki tasvirlerindeki geniş altın alanlar bu biçimdeki eğimli küblerden oluşmuştur. Ayrıca belirtmek gerekir ki, özellikle çok karanlık bazı köşelerde, bu altın tesserae'ların eğimleri aşağıya ve seyirciye değil de, pencerenin kenarından gelen ışığı yakalamak için hafifçe dış yana doğru döndürülmüştür.

Teknik ve malzemenin bu denli ince bir düşünüşle kullanılmasının yanısıra kullanılan harç da büyük önem taşır. Roma döneminde harç, yüzeye 2-3 kat teşkil edecek şekilde ve tesserae yüzeyi taşıyacak biçimde serilirdi. Birinci kat harcın dibe çökmemesi için sık döşenmiş taşların üzerine çatlamaları önlemek amacıyla yerleştirilirdi. Yer mozaiklerinden başka duvar mozaikleri için de aynı şekilde dikkatle hazırlanır ve her durumda su geçirmeyen bir reçine ya da katran tabakası harçtan önce uygulanırdı. Ardından iki sıra kaba, pürüzlü ve duvarın eklem yerlerinde çivilerle kuvvetlendirilmiş ikinci harç tabakası izlerdi. Üçüncü kat ise oldukça koyu idi ve yapıştırıcı olarak mermer tozu ve dövülmüş tuğla içermekteydi.

Mozaik en üst sanatsal düzeyine Bizans'da ulaşmış olmasına karşın, Roma'da da en yaygın ve işlevsel biçimde kullanılmıştır. Burada mozaikin tarihsel gelişimi içinde, Grekler'deki çakıltaşının kullanımı ve tesserae'nın keşfinden sonra üçüncü safhayı oluşturur. Böylelikle mozaik popülarize edilmiş oldu. Roma'da kullanılan yapıların mimari tarzları da buna olanak verecek tarzda çok büyük binalardı. Roma mozaikleri yapılış olarak ikiye ayrılabilir: Birincisi küçük küblerin yanyana konmasından meydana gelmiş "Opus tessellatum" denilen bir tarz. Dörtgen veya prizmatik küblerden yapılmış olan desen, çalışma bitince değişik renklere boyanırdı.

Foto: İrfan Unutmaz

Amerimmia: *Birbirinden renk ve desen olarak farklı kenar bordürleri içinde yeralan kadının figürü, sol dirseğine dayanmış olarak, cepheden tasvir edilmiştir.*

İkinci teknik ise, "Opus Vermiculatum" ya da minyatür mozaik adını almaktadır. Bunda taşlar doğal renkleriyle korunur ve küçük mozaik parçaları resmin gidişine göre dizilirdi. Ancak bu dizilme nedeniyle taşlar adeta bir solucan gibi uzayıp giderdi. Opus vermiculatum da bu anlama gelmektedir. Bu teknikte yapılan bir eser, bir tablo görünümünde olurdu ve mozaikin ortası ayrıca daha bir önemle işlenmesinin yanında esas konu da bu merkezi kısımda bulunurdu. Böylesi çalışılmış mozaik eserlerine de "Emblamata" denirdi. Emblamataların çevre bordürlerinin bazan birinci tarzda yapıldığı olurdu. Bunlar hem döşemede hem de duvarda sıklıkla kullanılmıştır. Bütün işlerinde işlevselliği ön planda tutan Romalılar bunda da aynı amacı planlamışlar ve emblamata çalışmaları duvarlarında bir tablo gibi kullanmışlardır. Fakat Roma'da meydana gelen şehirleşme hareketi, mozaikin Roma'daki, Yunan etkili ve zenginlerin lüksü olmaktan çıkartmış, daha bir halka ait yapmıştır. Daha sonraki Hıristiyanlık döneminde ise mozaik resimselliğinden biraz kaybetmiş yazılar ve geometrik desenler etkili olmaya başlanmışsa da Bizans'ta durum tamamen farklı olmuştur.

Mozaikte kullanılan konulara gelin-

Foto: İrfan Unutmaz

Thalassa ve Oceanus *adlı panodan bir detay olarak* Oceanus. *Kısmen tahrib olmuş olan bu eser müzenin en seçkin mozaikleri arasında yeralıyor.*

ce; büyük bir çoğunluğu mitolojik konulardı. Ayrıca günlük yaşam, av, doğa, portreler, geometrik desenler ve stilize bitki motifleri sayılabilir. Hıristiyanlıkla birlikte mitolojik konuların yerini İncil'de geçen olayların tasviri almıştır.

Antakya Müzesi

Antakya'nın içinden geçen Asi nehrinin hemen kenarında olan müze, ilk kez 1933 yılında, İskenderun sancağı, Fransız asıllı ve Eski Eserler Müfettişi M. Prost'un isteği üzerine, sancak bölgesindeki bütün tarihi eserlerin Antakya'da toplanarak bir müze oluşturulmasına karar verilmiştir. Bölgede yabancı arkeologların sürdürmüş olduğu üç ayrı kazıdan elde edilen eserlerin dizilip düzenlenmesi tam olarak dokuz seneyi bulmuş. Nihayet 1948 yılında müze ziyarete açılmıştır. Dünyanın en zengin ikinci mozaik müzesi olan yapıda mozaiklerin sergilendiği beş büyük salon bulunmaktadır. Bunların dışında holde mozaiklerden başka heykel, keramik ve sikke gibi eserler sergilenmektedir.

Mozaiklerin kısaca tanıtılmasına geçmeden önce, eserlerin teknik ve tarzlarına değinmek yerinde olur. Mozaikler üzerinde oldukça geniş ve kapsamlı bir çalışma yapmış olan Doro Levi'ye göre, mozaiklerin bütünüyle artistik bir düzeyi tutturmuş olduklarını söylemek güç. Bunu daha çok, ümit verici bir düzeyde de olsalar, insan ve insan ilişkilerini betimleyen konularda, perspektif ve alan ilişkilerinde gözlemliyoruz. Mozaiklerin genel anlamda ve bir sonuç olarak bıraktığı izlenim, kapsamlı bir resim çalışmasından mozaikin kendi teknik ve kurgusal zorunluluğu için, seçilmiş bazı figürlerin alınıp kullanılmış olduğu biçiminde. Konuya bu açıdan yaklaşınca, pratik Romalı özelliği daha belirgin olarak ortaya çıkıyor ve mozaiklerin dekoratif amacı, konunun ya da anlatılan sahnenin kendi resimsel gerçeğinden daha üst düzeyde tutulduğu anlaşılıyor. Antakya mozaiklerinde; kendi özgün mimari yapıları içinde sıkça gördüğümüz bazı paneller, bulundukları döşemenin mimari bölünmesi ve mozaikin kendine özgü beğenileri tarafından seçilmiş ölçütlere göre belirlenmişlerdir. Sözgelişi yapının farklı amaçla kullanılan bölümlerinde bulunan kişilerin yerleşme tercihleri veya farklı tip-

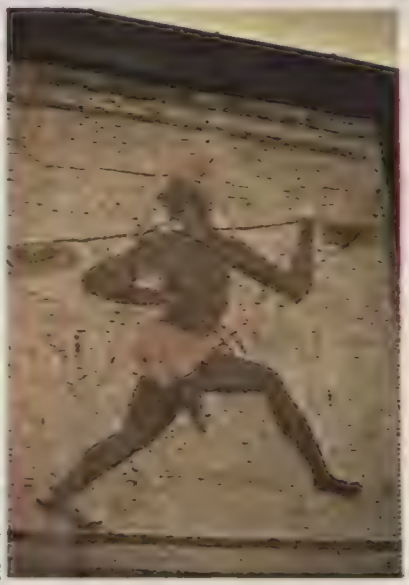

Foto: İrfan Unutmaz

Zenci Balıkçı: *Bir villanın panellerinden biri olan bu mozaik sağlam kalmış ilginç mozaiklerden biri olarak dikkati çekiyor.*

teki tavan düzenlemelerinin döşemede yinelenmesi ve ortaya çıkan yeni türde bir dekorasyon çeşidi gibi. Bu ayrım, büyük, özgün sahnelerin birkaç bağımsız gruba ya da tek bir figüre indirgenmesine neden olmuştur. Ayrıca mozaik tekniğinin bir özelliği olarak uzakta olan detaylar bile net biçimde verilir. Uzak manzaralarla, özellikle sıkıştırıp yoğunlaştırılmış figürlü çalışmaları bundan ayırmak gerekir. Çünkü aksi halde mozaik tekniği yerine, resim tekniğini tercih etmek gerekecekti. Antakya mozaik sanatının evrimi süresince perspektifin konular açısından panolara yerleştirilmesinde sanatçının zaman zaman zorlandığına tanık oluyoruz. Antakya mozaiklerini, ekol olarak içinde yer aldığı Roma mozaikleri genelinden ayrı tutmaya olanak yoktur. Bu durumda, aynı perspektif sorununun tüm Roma'da dönemin sanatçılarını zorladığını rahatlıkla belirtebiliriz. Öncelikle döşemelerdeki insan figürlü kompozisyonlar incelendiğinde görülen, figürlerin dağılımındaki amacın perspektif görüntüyü mükemmelleştirmeye, panellerin düzenlenme biçiminin de mimari özelliğe göre yapıldığıdır.

En erken ve yaygın örnek olarak bir Atrium evinde gördüğümüz gibi, figüratif paneller T biçimindeki triclinium'a (Romalıların yemek yerken üzerine uzandıkları ve ortadaki masanın üç yanını çevreleyen sedir) göre ve üç sedir için gerekli boşluğu T'nin dikey hattı etrafında bırakarak düzenlenmiştir. Yatay hat üzerindeki tasvirler, bu dikey hattan kesinlikle ayrılmış olması gerekiyordu. Çünkü triclinium'un asıl giriş yönü, divanlarda yatan davetlilerin rahatları için odanın gerisine doğru yönlendirilmişti. Yatay hat üzerindeki merkezi panel, dikey hat kadar geniştir ve yanlardan görüntü olarak iki küçük panelle desteklenmiştir. Dikey hattın kaplamış olduğu alan tek bir kompozisyon için çok uzun olduğundan, sık sık görüldüğü gibi iki ayrı kare biçimli panele bölünmüştür. Döşemenin figüratif olarak beş ayrı panele bölünmüş olmasına ve bunun sanatçının çalışmasını sınırlamasına rağmen, geniş olan üç tanesi kapsamlı ve iddialı sahnelere sahiptir. Yalnızca yatay hat üzerinde yer alan üç panodan birinde, diğerlerinden ayrı olarak, iki küçük yan panel üzerinde dans eden Safir ve Nympha figürleri görülüyor. Bunlar öncekilerle ilişkili olarak merkezde yer alan özgün bir şölen (Symposium) olayını betimleyip tamamlıyorlar. Az önce de belirtildiği gibi Antakya mozaikleri Pompeii resim sanatıy'a çok yakından ilişkili ve özellikle kompozisyonlardaki uygunluk dördüncü Pompeii tarzıyla uyum içerisindedir. Bilindiği gibi Antik Çağ'da şimdiki anlamda bir perspektif anlayışı ve kullanımı yoktu ve Pompeii duvar resimlerinde üçüncü boyut etkisinin verilmeye çalışılması eserlerde ve Antakya mozaiklerinde önemli bir çaba olarak gözlenmektedir. Antakya mozaiklerindeki Pompeii sanatı etkilerini kısaca şöyle sıralayabiliriz. Genellikle yaygın günlük konuların işlenmesinde figürler ve figür grupları derinlemesine eğimli bir hat, bu grupların yaşadığı çevre ise, ötekine zıt diğer bir hat üzerinde birlikte yer almışlardır. Bunun tersine olarak manzara elemanları da pitoresk bir biçimde seyircinin bulunduğu yatay düzleme paralel olarak res-

medilmişlerdir. Ayrıca çiftlik ve köy yaşamıyla ilgili konuları içeren sahnelerin mozaikleri, bu dönemin manzaralarının en ilginç örnekleri olarak kabul ediyoruz. Önce dikkatimizi Helenistik idilik manzaraların güncel bir beğeni olarak karakterize biçimde mozaiklerde yer almaya başlaması çekiyor. Bunlar daha sonra da Roma sanatının gerçekçi eğilimleri olarak tanıtılmıştır. Söz gelişi, çalışan köylülerin hareket biçimleri belirli aralıklarla derinlemesine üst üste yerleştirilmesi sonucu çok dikkate değer bir derinlik anlayışına ulaşılmış olduğunu görüyoruz. Geniş perspektifli manzaralarda figürlerin farklı oranlarla anlatımı ve özellikle orta kısımdaki manzara öğeleri farklı düzlemlere eğik görünümlerle oldukça başarılı biçimde bağlanmıştı. Ancak burada önemli olan kuşbakışı benzeri bir görünüşün sorun edilmesi değil, fakat başarılı bir atılımla empresyonist bir etkiye ulaşılmış olmasıdır. Böylece çimende oynayan çocuklar, çiftliğin geniş kapısı, çevre duvarının ortasındaki boşluk ve içerde sığır başı kabartmalarıyla dekore edilmiş çiftlik binası gibi tali sahneler, toprağı süren bir grup köylünün bulunduğu ikinci bir düzleme doğru eğik olarak serpiştirilmiş. Bazan geniş manzaralı bir kompozisyonun oluşturulması için yeterli sayıda uygun elemanın olmadığı ya da kullanılmadığı zamanlarda ise hassas ve başarılı bir çalışmayla, arka planda gölge-ışık oyunlarıyla bir manzara yaratıldığını ve derinliğin başarıyla sağlandığına tanık oluyoruz. Zaman zaman tepelerde ve toprağın tümsek yaptığı bölgelerde bir dalgalanma oluyorsa da, figürlerin bir çoğunun ardındaki manzaralarda gerçeğe uygun ve göze hoş gelen gölgeli manzaralar görebiliyoruz.

Antakya mozaiklerindeki bu dış çevre anlatımlarının benzerliği yanında, yaşamın ev içlerinde geçen kısmının betimlenmesi de Pompeii resim sanatına benziyordu. Kapılar çoğunlukla açık olarak betimlendiğinden, kaynağından çıkan ışığın yakındaki figürlerin içine işleyip onları sarması, uzaktaki şekillerden astar ve sıvalara kadar yönelmesini gerektiriyordu. Bazan ışık, sözgelişi bir kadını sedirinde otururken sarıyor veya daha fazlasıyla yankılanan bir yansımayla gümüş rengi bir parlaklık oluşturuyor, ardından şiddetini azaltarak uzun anlamlı gölgeler yapıyordu. Işığın etkileri genellikle iyi kullanılmış olarak gördüğümüz Antakya mozaiklerinde, arka planda koyu zemin üzerinde ışıklı figürleme tekniği ile kırmızı döşeme mozaikleri biçiminde çalışılarak çeşitli taban süslemeleri yapılmıştır. Fakat bunlar dikkatli bir gözlemciye, sıvalarla yapılmış kabartma bir tavan dekorasyonunun tabana uygulanmış biçimiymiş gibi bir izlenim verir. Bu çalışmalarda insan yüzlerinin Hadrianus-Antoninus döneminin resim sanatı tarzında yapıldığını görüyoruz, yalnız tek tek figürler hacim ve derinliği oluşturmak amacıyla ön plandan yararlanıyorlar. Pompeii'nin yıkılıp Hadrianus zamanına geçerken, önceki çağlar boyunca elde edilen perspektif birikimi, Pompeii ile birlikte yitirildiği gibi, anlatım derinliği ve yaratıcılığı da önemli ölçüde zedelenmişti.

Foto: İrfan Unutmaz

Eros ve Psyche: *Detaylarıyla dikkati çeken bu panoda yumuşatılmış gölgelerin dağılımı çok başarılı.*

Foto: İrfan Unutmaz

Yazılı Madalyon: *Mozaiklerde doğal betimlemeye dayalı çalışmaların yanısıra çeşitli yazıtlar da bulunmaktadır.*

Helenistik-Roman yer mozaiklerinin emblamata'ları yapının ekseninde tek başına yer alan ve belki bir tualde yapılan resimlerin bir benzeri durumuna dönüştü. Fakat belli bir eksenin söz konusu olamadığı birçok iyi mozaik örneği de mevcuttur, bunlarda konu her yönden ve açıdan seyredilebilir. Mozaik sanatının gelişmesiyle birlikte emblamata ve dekoratif tesselatum, opus vermiculatum içinde erimiştir. Böylece figürlerin dağılımı döşemenin her tarafına ve farklı yönlere doğru gerçekleşmiş oldu. Ağırlıklı merkezi figürün bulunmadığı durumlarda, sanatçı kendi

foto: İrfan Unutmaz

Oceanos-Tethys: *Bu panoda tanrı ve tanrıça bir deniz atı biçiminde portre olarak çalışılmıştır.*

özgür arzularına göre hareket etmiş ve figürleri gelişigüzel serpiştirmiştir.

Mimari arka planlı figürlerin betimlendiği sahneler Pompeii resminde görülür ve Antakya mozaiklerinde İ.S. 3. yy. başlarından başlayarak tekrar ortaya çıkar. Bu stildeki panolarda fantastik ve hayali bir mimarî yapıya rastlanmaz. Yalnızca masif biçimler bulunurdu ki, bunlar da önlerindeki figürlerle yapılmış olan iyi bir orantılamayla gerçek yapılara tıpatıp benziyorlardı.

Önemli Eserlerden Bazıları

1. Oceanus: 'Thalassa ve Oceanus' isimli panodan bir detay olarak Oceanus: Thalassa ve Oceanus'u bir deniz altı ortamında yanyana betimleyen eserin bütünü kısmen tahrip olmuş. Oceanus, Thalassa'ya göre daha iyi ve belirgin durumda. Oceanus'un üzerinde ve teninde hafif koyu bir renk tonu baskın. Açık pembeye çalan bir kızıllık ve açık bir grilik etkin. Modellemedeki incelik ve çeşitlilik çok başarılı, örneğin omuzlar ve göğüs olağanüstü. Baş oldukça iyi tanımlanmış, yüz hatlarında koyu kızıl ve kahverengi, gözlerde beyaz, irislerinde ise mavi siyah renkler hakim. Sakallar, kirpikler ve saçlar gri, ten rengi koyu kırmızı ve kahverengi gölgelerle biçimlenmiş. Sağ elinde bir kayık dümeni tutuyor, kahverengi-kızıl gölgelerle fildişi rengi tessaraelar kullanılarak yapılmış. Arka planda bir deniz görüntüsü tasvir edilmiş ve bütünüyle cam tesseraelar kullanılmış.

2. Yazılı Madalyon: Birbirine geçmiş sekizgenler içinde yuvarlak bir madalyondur. Yazılı kısım testere dişli yuvarlak bir şeritle fondan ayrılır. Fonun içinde uçuk kırmızı renkte kalp biçiminde biçimlendirilmiş çiçekler bulunur. Madalyondaki yazılar siyah, fon tesseraeları ise gri ve soluk sarı renklerde çalışılmış.

3. Iphigeneia Aulis'de: Grek mitolojisinden Troya savaşı ile ilgili çok bilinen bir konu. Euripides'in aynı isimli tragedia'sına da konu olmuştur. Söylentiye göre Troya savaşına katılacak deniz filoları Ege denizinin batısında yeralan Euboia adasının Aulis limanında toplanırlar. Fakat denize açılmak için beklenen rüzgâr bir türlü çıkmaz. Ordunun kâhini Kalkhas, "Tanrıça Artemis'in kutsal hayvanı olan bir geyiği kral Agamemnon'un öldürmüş olduğunu ve rüzgârı tanrıçanın bilerek kestiğini, karşılık olarak da kralın kızı Iphigeneia'yı kurban etmesi gerektiğini" söyler. Kral da Mykene'de kalan karısı Klytaimnestra ve kızını Aulise uydurma bir nedenle çağırtır. Sahne üçünü bir arada göstermektedir. Ortada Klytaimnestra, sağında kızı, solunda da kral Agamemnon tasvir edilmişlerdir. Mozaikin Emblamata kısmını oluşturan, oldukça başarıyla düzenlenmiştir. Iphigeneia solda ayakta durmakta, üzerinde beyaz bir roba görülmektedir. İki sütunun arasına yerleştirilmiş ve başının arkasındaki siyahlık baş örtüsüyle bir kontrast yaparak belirginleşmesi sağlanmıştır. Annesinin sağ eli kızının sağ

[illegible] açık sarı cam tesseraelardan yapılmıştır. Gölge olarak gri-mor renkler tercih edilmiştir. Kurdelalar omuzlar üzerinde camdan beyaz mermere dönüşürler. Kraliçenin üzerine giydiği tunikde beyaz, koyu yeşil, koyu mavi cam tesseraelar hakimdir. Eteğinin bastırılmış kenarları siyahtır. Göğüslerinin üzerinde beyaz cam kübler vardı, şimdi bir kısmı yok. Kral Agamemnon ise daha aşağı bir düzlemde tasvir edilmiştir. Sakallı olup üzerinde koyu gri bir giysi bulunmaktadır. Göğsünden başlayıp omuzlarının üzerinden geçerek arkaya giden kırmızı bir pelerini taşımaktadır. Sol elinde bir âsâ tutar.

4. Amerımnıa: Dikdörtgen panel olan çalışmanın dış tarafında çok değişik biçimlerde bordürler vardır. Orta emblamata kısmında ise, arka planda beyazdan açık sarıya giden bir fon ve kadının sırtını dayadığı dayanak. Fonun üzerinde "Amerımnıa" yazısı. Modelin adı olduğu anlaşılan yazıyı kadının başı ortadan ikiye bölmüş. Kadının üzerinde bir "himation" (eski Yunanlıların giydikleri dikdörtgen giysi-örtü) bulunuyor ve kenar pilileri koyu morkızıl renklerdeki tesseraelarla çalışılmış. Sol dirseğine dayanmış oturan modelin yine sol elinde bir cisim var.

5. Kai Cy Kambur: Düz siyah bordürlü bir emblamata çalışması. Figürün çıplak vücudu üzerine ışık tutulmuş gibi çalışılmış pembeden kızıla çalan gölgeler hakim. Saç ve kaşları siyah olarak gösterilmiş figürün belinde bir bez sarılı, vücudu tamamen çıplak, elinde çatallı bir çubuk tutuyor.

6. Çocuk Herakles: Yine Yunan mi-

Çocuk Herakles: *Bu panoda Herakles'in çocukluğunda yılanları boğması anlatılmıştır.*

Foto: İrfan Unutmaz

Cwthpia (Soteria): *Dairesel bordürlerin içinde yeralan modelin elbisesinden yüz hatlarına kadar dikkatle çalışılmış olduğu hemen farkedilmektedir.*

tolojisinden alınma bir konu. Herakles yılanlarla boğuşuyor. Pembe ve pembebeyaz vücud renginde gösterilen Herakles iki büyük yılanla boğuşuyor.

7. Cwthpia (Soteria): Sekizgen bir çerçeve içinde yer alan çalışmanın en ortasında Soteria adıyla anılan bir kadın figürü bulunuyor. Başın arkasında da sözü edilen isim yazılı. Sekizgen dış çerçeveden yuvarlak merkezi emblamataya gelinceye kadar, içiçe değişik bordürler var. Kadın oldukça detaylı bir şekilde betimlenmiş, kaşları ve burnu gri ve benekli siyah, kaşların altında kırmızı gölgeler, gözlerin etrafını ten rengi bir gölge çevreliyor.

8. Okeanos ve Tethys: Yunan mitolojisinden bir başka konu. Tethys, baş ve omuz detayı biçiminde tasvir edilmiş, soluk grimsi pembe gölgeler kullanılmış. Yüzündeki tenin tonları gölgeli pembe, mor ve çeneye doğru pembemsi kahverengi. Gözler ve burun kırmızı ve koyu gri ile belirtilmiş. Kulağında beyaz, fildişi ve gri küpeler bulunan modelin başında iki adet kanat bulunuyor. Okeanos ise daha koyu tonlarla anlatılmış baskın renk, kırmızı, kahverengimsi, ışıklı pembe. Yüz sarı, beyaz ve soluk gri, burun ve sol yanak üzerinde ışıklandırma var. Gözbebekleri kırmızı ve siyah. Dudaklar koyu pembe ve koyu kırmızıyla çevrelenmiş. Sakallar koyu kahve ve saçlar koyu gri alnın üzerinde, saçların arasından çıkmış iki istakoz kıskacı birer güç sembolü olarak yerlerini almışlar. Herbir köşede yunuslara binmiş Eroslar görünüyor. Panelin arka plan fonu fildişi renginde ve çeşitli deniz canlılarıyla doldurulmuş.

9. Maenad ve Silenos: Büyük bir panelin detayı denilebilecek küçük panelde. Mitolojide yaşlanmış Satyr'lere Silenos denir. Maenad veya Mainad'lar ise Dionysos'a ait kadınlar, kadın alaylarıdır. Bakkha'lar da denilir. Silenos kısa bir eteğimsi giysi giymiş, elinde olasılıkla şarap kabı var. Maenad, üzerinde beyazla ışıklandırılmış sarı, donuk kahve bir tünik var. Ellerinde ve üzerinde ait olduğu gruba ait sembolik eşyalar bulunuyor.

10. Eros ve Psyche: Bir ağaç altında yatıp uyuyan Eros, ünlü aşk oku ve yayını ağacın dalına asmış. Psyche de ona doğru uzanmış. Psyche'nin başının her iki yanındaki yapraklar koyu zümrüt yeşili, açık yeşil-sarı ve açık mavi camdan tesserae'lardan yapılmış. Kanatlar gri ve mor-gri. Tünik özenle hazırlanmış mavi ve açık mavi ışıklı camlardan yapılmış. Eros, turuncu, sarı renkler ilave edilerek daha ılık bir gölgelendirme yapılmış. Saçlar gri kahve, koyu kırmızı ve koyu kahve, kanatlar kenarlarda koyu, ortada açık gri. Eros'un üzerindeki kumaş, limon sarısı, kızıl ve turuncu cam tesseraelardan oluşmuş.

11. Zenci Balıkçı: Bir Antakya villasının panellerinden birisi olan balıkçının yüzü ve vücudu siyah başlığı sarı taşlarla işlenmiş; vücutta gri, siyah, griyeşil gibi diğer renkler kullanılmıştır.

İçinde yüzlerce değerli mozaiki barındıran Antakya Müzesinde yalnızca kısa sayılabilecek bir gezinti yapmaya çalıştık. Anadolu'nun oldukça uzak ve gizli sayılabilecek bir köşesine sıkışmış olan bu müze ve mozaiklerin Batı kültürü açısından oldukça önemli olduğunu söylemeye hiç gerek yok. Ancak, umudumuz belki bir gün Türk kültürü için de önemli sayılması. Kim bilir?.. □

Fotoğraflar: İRFAN UNUTMAZ

KAYNAKLAR
1- Charles Delvoye, *L'Art Byzantin*, Arthaut 1967, France.
2- Davit Tablot Rice, *Art of the Byzantine Era*, Thames & Hudson 1963, London.
3- *Antiquch Mosaics Pavements*, Doro Levi, 1947 USA.
4- *Antioch On-The-Orontes*, The Excavations 1941 USA.
5- The New *Encyclopaedia Britannica* 1974 London.
6- Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, 1978, İstanbul.

Ebubekir Ratip Efendi'nin

Nemçe Seyahatnamesi

ABDULLAH UÇMAN

Slavlar, Almanlarla ilk karşılaştıklarında, kendi konuştukları lisanı anlamadıklarını görünce, onlara nemetz (dilsiz) demişler. Biz de, ilk temas ettiğimiz Doğu Devleti Almanlarına bu adı vermişiz. Bir 18. yüzyıl sonu elçimizin öyküsü.

III. SELİM'in, Osmanlı İmparatorluğu'nda 1727'lerde matbaanın kurulmasıyla başlayan batılılaşma hareketi içinde bu harekete sistemli ve kat'î bir yön vermesi bakımından önemli bir yeri vardır. III. Selim sanatkâr mizaçlı bir padişah olmakla beraber, Osmanlı İmparatorluğu'nun XVIII. yüzyılda yetiştirdiği en uyanık ve ileri görüşlü devlet adamlarından biridir.[1] Askerî ve teknik sahada olduğu gibi iktisadî, idarî, siyasî ve ticarî sahalarda da Avrupa devletlerinin üstünlüğünü kabul eden III. Selim'in, önceki şehzadelere göre nisbeten serbest geçen şehzadelik döneminde, Osmanlı İmparatorluğu'nu içine düştüğü vahim durumdan kurtarmak için çeşitli plânlar hazırladığı bilinmektedir. 1785'ten önceki tarihlerde Fransa kralı XVI. Louis ile gizlice mektuplaşması ve ondan Avrupa devletlerinin siyasî, askerî ve malî meseleleri hakkında bilgi istemesi; tahta çıkınca bastıracağı sahih ayarlı sikkelerin desenlerini çizmesi, gerçekleştirmek istediği ıslahat projesini daha şehzadelik yıllarında tasarladığını göstermektedir.[2] 7 Nisan 1789'da amcası I. Abdülhamid'in ölümü üzerine Osmanlı tahtına çıkan III. Selim, ilk iş olarak öteden beri hazırlamış olduğu ıslahat programı çerçevesinde başta Sadrazam Koca Yusuf Paşa olmak üzere, aralarında Osmanlı ordusunda hizmet gören Fransız asıllı Bertronand ile İsveçli M. d. Ohsson'un da bulunduğu ileri gelen devlet adamları ve tanınmış yirmi iki kişiden, "nizâm-ı devlet"e dair fikirlerini bir lâyiha şeklinde kaleme almalarını ister.[3] İdarî, askerî ve malî sahalarda batıdaki tecrübe ve gelişmelerden mutlaka faydalanılması gerektiğine inanan padişah, ikinci olarak Londra, Viyana, Berlin ve Paris başta olmak üzere bellibaşlı Avrupa merkezlerine sefirler gönderir. Ayrıca bu sefirlerden, gittikleri ülkelerin dillerini öğrenmelerini ve bu suretle o ülkelerin sosyal, kültürel ve ekonomik durumlarını yakından inceleyerek devletin işine yarayacak bilgiler edinmelerini ister.

Çeşitli vesilelerle hemen bütün eserlerinde batılılaşma konusuyla yakından ilgilenen Ahmet Hamdi Tanpınar ise, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'nin girişinde meseleyi, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünüyle batı medeniyetine açılması şeklinde ele almakta ve III. Selim devrinde Avrupa'ya gönderilen sefirlerin gittikleri ülkelerin "ahvâline dair" kaleme aldıkları lâyiha ve sefâretnâmelerin geniş birer program mahiyetinde olduğunu belirtmektedir.[4]

Osmanlı İmparatorluğu'nun üç kıt'aya yayılmış geniş toprakları üzerinde mutlak bir otorite sağlamanın, başta maliye ve askerliğe bağlı olduğunu gören padişah III. Selim, çeşitli Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de çağdaş bilgi ve teknikten yararlanılarak düzenli bir ordu kurma niyetindedir. Artık eski cihangirlik ruhunu tamamen kaybetmiş bulunan Yeniçeri Ocağı'nın yerine, onun yanıbaşında kurulması düşünülen yeni ordunun temelinde, görüşlerinden yararlanılmak istenen tecrübeli devlet adamlarının teklif ve tavsiyeleri yanında, batı ülkelerindeki çeşitli müesseseleri yakından incelemiş elçilerin de fikir ve düşünceleri vardır. Yine A.H. Tanpınar'ın, "Nizâm-ı Cedîd'in kurulmasının düşünüldüğü bu senelerde askerî ıslahatla meşgul olanlara bu sefâretnâmelerin büyük yardımı dokunmuş olması mümkündür"[5] dediği ve üzerinde ısrarla durduğu eser, bu makalede, bazı yönleriyle tanıtmaya çalışacağımız ve en dikkate değer sayfalarından iktibaslar yapacağımız Ebûbekir Râtib Efendi'nin Nemçe Sefâretnâmesi'dir.[6]

I. Abdülhamid ve III. Selim'in saltanat yıllarında saray teşkilâtında Âmedî Kalemi'nde kâtiplik, âmedcilik, Sipahi kâtipliği, Reisülküttap vekilliği,

1749'da İran'a elçi olarak giden Nazif Mustafa Efendi.

Tezkire-i evvel vekilliği, Yeniçeri Kâtibi, sefirlik, Başmuhasebecilik, Zahîre nâzırlığı ve Reisülküttaplık gibi önemli görevlerde bulunan Ebûbekir Râtib Efendi, aslen Tosya'lı olup, ulemâdan Çilingir Ali Efendi'nin oğludur. Genç yaşta İstanbul'a gelmiş, küçük bir devlet memurluğunda çalışırken zekâ ve bilgisiyle kısa zamanda kendisini çevresine kabul ettirmiş ve şehzâde Selim'in en mutemed adamlarından biri olmuştur.[7] Şehzâde Selim'in Fransa Kralı XVI. Louis'ye gönderdiği mektupları kaleme alacak kadar onun yakınında bulunan Râtib Efendi, III. Selim'in Osmanlı tahtına çıktığı Nisan 1789'da ordu ile Silistre'de bulunuyordu.[8] Eski mutemed adamı Râtib Efendi'ye devletin yüksek kademelerinde bir görev vermek isteyen padişah, onu önce Tezkire-i evvel vekilliğine, hemen ardından da Reisülküttap vekilliğine getirdi. Fakat rakiplerinin entrikaları yüzünden Râtib Efendi çok kısa bir süre içinde azledilerek Bozcaada'ya sürüldü.[9] Bir süre sonra affedilerek Ordu'ya gönderilen Râtib Efendi, orada Yeniçeri kâtibi oldu. 1791 Haziranında Ocak kâtipliğinden ma'zul bulunduğu sırada Osmanlı Devleti ile Nemçe (Avusturya) Devleti arasında Ziştovi antlaşması yapılmıştı (3 Ağustos 1791). Antlaşmanın 13. maddesi gereğince, iki devlet arasında dostane münasebetler kurulması ve karşılıklı elçiler gönderilmesi hükmü yer almaktaydı. Bunun üzerine, padişah tarafından tekrar hatırlanan Ebûbekir Râtib Efendi, antlaşmayı bildiren hatt-ı hümâyunu sunmak üzere 10 Eylül 1791'de Başmuhasebe pâyesiyle Nemçe (Avusturya) Devleti nezdine orta elçi tayin edilir. Elçilerin beraberlerinde götürdükleri nâme ve hediyeleri İstanbul'da teslim almaları başlangıçtan beri bir gelenek halinde iken, biraz da rakiplerinin dedikodularından korumak için, fazla vakit kaybetmeden hemen hareket etmesi istenen Râtib Efendi, "ağır yağlık, çevre, yemeni, boyama, gülyağı" ve diğer hediyelerle sefâret emanetlerini Silistre'de ordudan teslim alarak, 10 Kasım 1791 (1206 senesi Muharremi'nin 11. günü) günü yüz yirmi kişilik bir kafile ile Şumnu meştâsından yola çıkar.[10]

Dört günde Ruscuk'a, oradan Eflâk Voyvodası tarafından gönderilen mihmandarla birlikte Tuna nehri karşısındaki Yergögi sahiline geçen Osmanlı sefâret heyeti, 10 Aralık'ta Bükreş'e, on gün sonra da Avusturya sınırına ulaşır. Burada Nemçe hükûmet görevlileri tarafından karşılanan sefâret heyetinin emrine dört araba ile araba cinsinden iki "potka" verilir. Üç yüz ellisi yaya, yüz elli kadarı da süvariden meydana gelen muhafız birliği eşliğinde birkaç gün içinde ilk menzil olan Lazarta'ya, oradan da Sibin kasabasına varılır.

Sefâretnâmesinde, bu tarihlerde Sibin ahalisinin Osmanlı'ya hâlâ hayran olduğunu ve Osmanlı idaresini özlediğini belirten Râtib Efendi, bunun bir belirtisi olarak da, Sibin'e geldiklerinde gece olmasına rağmen, kadın-erkek yüzlerce kişinin ellerinde mum ve kandiller olduğu halde kendilerini karşılamaya çıktığını ve büyük bir tezahürât yaptıklarını anlatmaktadır:

"Bu şehrin adı Erdel lisanında Sibin ve Nemçe zamanında Hermannstadt ile yâd olup Eflâk ile hem-civâr ve aslında mülûk-i âl-i Osman ebbedallâhi Taâlâ saltanatihim ilâ âhiri'z-zamânın zabt u tasarruflarına geçtikde serbestiyet ü muâfiyet-i kadîmelerine riâyet olunmağla dahi ziyade istirahat ü safâ ve rahat etmeleriyle henüz ol lezzet dimağlarında bâkî ve derkâr olmağla Osmanlı'ya muhabbet ve rağbetleri bisyâr ve üns ü ülfet ve mülâkat u sohbete iştiyâk ve hâhiş-i tabiatları bî-hadd ü şümâr olduğundan, Devlet-i Aliyye-i ebediyyü'l-karârın der-bâr-ı hilâfetmedârlarından elçi vürûdu âşikâr oldukta, ricâl ü nisvân ve kühûl ü şübbân u zişt ü hûbân u sıgâr ü kibâr u a'yân ü beğzâdegânından niceleri şehirden iki-üç saat mesafe mahalle dek bârgîr ve butka ve hintûlara süvâr ve bizi temâşâya talebkâr olmalarıyla deşt ü sahrâ ve yayan merd ü zenân ile lebrîz ü mele'ân ve vürûdumuz akşam ve şeb-i

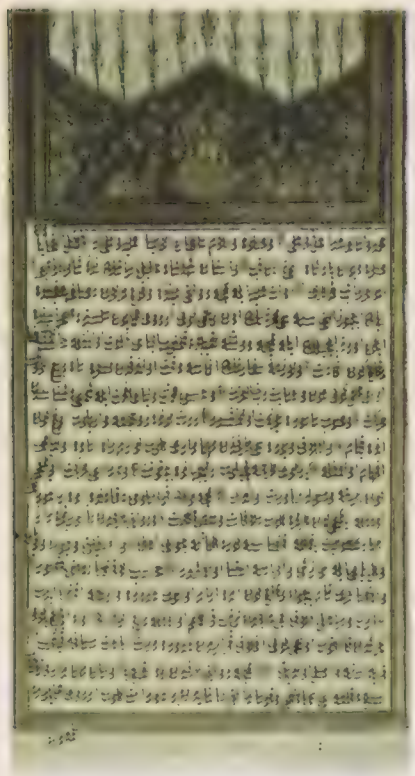

Ebubekir Ratip Efendi'nin Nemçe Seyahatnamesi'nin Elyazması.

pür-zalâma tesadüf etmiş iken şu'le-i ruhsâr-ı mâh-rûyân ile şeb-i deycûr nihâd-ı pür-nûr gibi ayân ve yolumuz meş'aleden müstağnî olduğu nümâyân iken, seyr ü temâşâ ve istikbâle gelen ricâl ü nisvânın perestârlarıyla yer yer yel mumlarıyla bedîdâr ve bu hâl ile kal'a kapılarına takarrüb olundukta, tabyalardan on sekiz def'a toplar âteş-nisâr olup, şehre duhûlümüzde ebvâb ü menâzır, buyût ü dekâkin, şumû' u kanâdil ile tezyîn ve güyâ bir mum donanması ve şehrâyîn olmuş iken her bir pencereden birkaç mâh-rû arz-ı cemâl ve dest ü ser ü endâm u efserleriyle kendülere mahsûs işaret ve beşâret ve şevk u meserretlerini irâet ederek izhâr u gunc u delâl ve iş'âr-ı muhabbet ü ikbâl etmeleriyle ehl-i İslâm'a bu mertebelerde hâhiş ü rağbet ve arz-ı muhabbetlerine binâen..."[11]

Yazdıklarından anlaşıldığı kadarıyla son derece zeki ve uyanık, geçtiği yerleri ve karşılaştığı insanları büyük bir dikkatle gözden geçiren; temsil ettiği devletin itibarını sarsacak en ufak bir harekete meydan vermeyen Râtib Efendi'nin, eserinde, bu tür davranışlarına örnek teşkil edecek birçok pasaj vardır. Bu tür olaylardan biri Sibin'de olur. Elinde, biri, Osmanlı padişahı III. Selim tarafından İmparator II. Leopold'e, diğeri de Sadrazam Koca Yusuf Paşa tarafından Başvekil Kaunitz'e sunulmak üzere iki mektup bulunan Râtib Efendi, Sibin'e varınca, Nemçe Devleti'nde bir değil iki başvekil olduğunu öğrenir. Bu durum karşısında telâşa kapılmayan tecrübeli devlet adamı, bazı eşyaların ordugâhta kaldığını söyleyerek, derhal temin ettiği bir "menzil kâğıdı" ile mutemed bir adamını sadrazamdan Prens Colorado için de bir mektup almak üzere geriye gönderir. Sadrazamdan mektup gelinceye kadar Sibin'de bekleyen Râtib Efendi, burada fabrika, kütüphane ve kilise gibi bazı binaları gezer; tiyatro ve balolara gider ve bu arada devletin işine yarayacak mahiyette birtakım bilgiler edinir.

Râtib Efendi'nin, Sibin'de davet üzerine gitmiş olduğu bir balo gösterisinde balo sahnesini tasvir ettiği sahifeler, eserinin en canlı kısımlarını teşkil etmektedir. Müslüman Osmanlı vatandaşlarının tamamen yabancı olduğu, fakat Râtib Efendi'nin hiç yadırgamadığı balo sahnesi eserde şu satırlarla anlatılmaktadır:

"Sibin'e vardığımız gecenin ikinci gece bizi baloya da'vet eylediler. Balo dedikleri bir cem'iyyettir ki, ona mahsus mahal olmağla ricâl ü nisvân ve kibâr u beğzâdegândan anda cem' olup, bir merd ile bir zen el ele verip raksân olurlar. Şöyle ki, bir erkek gözü tuttuğunu ve istediği avreti gerek ceneral ve kişizâde benât u zevcâtından olsun ve gerek sâiri olsun, eline yapışıp meydanda kırk, elli ve altmış nefer raks ederler. Hengâm-ı sabâvetlerinden kral ve evlâtlarına varınca eâlî ve esâfil, raks ta'lim etmeleriyle beynlerinde ayb olmayıp memdûh olur ve raks bilmemek ve etmemek aybdır ve esnâ-yı raksda metâ'-ı bûse râyegân ve kâlâ-yı nâz u işve erzân olmağla kimesne dahl ü ta'n ü teşnî etmez. İçlerinde bir merd ü bir zen olarak ikişer ikişer ve dörder dörder el ele verip raks ederler. Birkaçı yorulup geri çekildikte diğerleri gelip raksa başlarlar ve kırk elli nev' raks bilirler ve her raksın mahsûs ismi vardır ve bir kimesneye ikrâm ve izzet kasdettiklerinde balo tertîb edip da'vet ederler ve baloya götürmek indlerinde büyük ikramdır. Bunun mahsûs rakkâsı olmayıp med'uvv olanlar kendileri ve ıyâlleri istedikleri ile raks ederler. Şehirlinin balo ettikleri mahall başka olup, kibârları konaklarında balo ederler. Ancak şehirlinin balolarında cem'iyyet ve nüfûs bisyâr ve bunun mahsûs nâzırı ve kethüdâsı ve mutemedleri ve hademesi olmağla, med'uvv olanlara anların tarafından birer kâğıt verilip ve sâir gitmek isteyenler anlara müracaat edip kâğıt alır ve kapılarında muhâfız neferât olmağla ellerinde kâğıt olanlara ruhsat verirler. Çünkü baloyu şehirli tarafından mahsûs bizim için tertib etmeleriyle nüfûs-ı kesîre cem' olup bütün şehrin ricâl ü kibârı ve anda olan sâlifü'z-zikr ziyaretimize gelen iki ceneral evlâd u ıyâlleriyle anda hâzır ve vürûdumuza nâzır olmalarıyla, anda bir şeyi istihsân murâd ettiklerinde cümle huzzâr makâm-ı tahsîn ve tahıyyette el çırparlar. Meselâ kral baloya geldikte, cümle huzzâr, makâm-ı selâm ve ikrâm u muhabbette bir âdettir. Ve kezâlik bir sözden veya bir şeyden mahzûz olup anı tahsînde mübalâğa murâd ederlerse el çırparlar. Çâkerleri baloya vardığım gibi cümlesi birden makâm-ı ikrâm ve tahsîn ü selâmda el çırpmalarıyla, bu âdet aslında mesmû ve ma'lûmum olan hâletten olmağla, biz dahi etrafa nigerân olup cümlesine âşinâlık ve muhabbet sûretini izhâr eylemiştim. Bizim için âmâde olan yere hademe-i mahsûsamız ile varıp oturduğumuzda, ricâl ü kibârı ve ceneralleri evlâd u ıyâlleriyle gelip teşekkür ve memnuniyete mübâderet edip Nemçe tercümanı dahi bizi, vâkıf değildir zannıyla, el çırpmak husûsu ikrâm ve muhabbet ve selâm makâmında olduğunu ta'rif etmek istedikte, derakab çâkerleri ana şerh ü beyâna başladığımda, anda olanlar suâl etmekle, tercümân-ı mesfûr ifade eyledikte; bizim âdetlerimize vukûfu var deyu, dahi ziyâde memnun oldular. Mahall-i baloya balmumları fürûzân ve rahşân mâh-rûyân etrafa pertev-efşân ve yirmi otuz sazın bir uğurdan âvâzı resîdei evc-i âsmân olup her nâzenîn istediğiyle el ele vermiş raksân ve âteş-i girişme-i dilberân şerâre-pâş-ı sabr u sâmân-ı dildâdegân olmağla bu hâleti görüp:

Bu bezm-i dil-güşâ kim mecma'-ı ehl-i melâhattır
Tekellüf ber-taraf âşıklara her gûne ruhsattır
Bu cem'iyyette hûbânın şirâ ü bey'i uşşâka
Nezâketlerle her bir gûşede kâlâ-yı vuslattır

Keder matrûd u gam nâbûd u fikr-i hecrdir mefkûd
Bu yerde nûş olan peymâne-i mihr ü mahabbettir

Fürûzân şem'alar raksân bunda mâh-peykerler

Halâl-i raksda gül-bûseye fırsat ganîmettir

Miyân mû zülf şeb-bû dişleri lü'lü kadi dil-cû
Bu yerde ser-be-pâ dilber nezâketten ibârettir

Şebe mahsûstur bu encümen zîrâ ki şeb içre
Temâşâ-yı cemâl-i mâh-rûyân başka hâlettir

Ederler âftâb-ı ruhlarıyla meclisi tenvîr
Şeb-i târa bu yerde rûz derlerse hakîkattır

Murâd ettikleriyle el ele vermiş semâ' eyler
Mahall yok kîl ü kale birbiriyle kârı safvettir

Takaddüm ettiğinden sûret-i zâhirde merdâna
Firengistân zenâna her cihetten gerçi cennettir

Velî ehl-i dilin mahbûblar ile rûz u şeb kârı
Nihân u âşikâre ıyş u işret zevk-ı sohbettir

kıt'ası hâtıra hutûr etmekle iki üç saat oturulup konağımıza avdet olundukta, bir yere zabt u işaret olunmuştu. Çünkü anlar şi're "vers" ıtlak edip indlerinde mu'teber olmağla, bu mahalde zarâfet ü kemâl ü ma'rifete dâir her ne ki şöhret bulursa avdete dek böyle gideceğine binâen, sabah oldukta cümlesi yanımıza gelip: "Bu gece balomuzu istihsân u hazz u safâ ettiniz mi?" deyu istibyân etmeleriyle kıt'a-i merkûm anlara okunmuş idi. Derhal tercüme ve anlar dahi lisanları üzre nazın ve gazete evrakına tab' edip zarâfet ü hüsn-i hulk u tabiattan bahs ederek etrafına neşr ü i'lân eylediler."[12]

1 Ocak 1792 tarihinde Sibin'den ayrılan Râtib Efendi ve beraberindeki sefâret heyeti, Hunyad ve Lagos yoluyla 13 Ocak'ta Temeşvar'a gelir. Osmanlı kafilesi, Râtib Efendi'nin "Tımışvar kalesi bir fezâ-yı müstevîde vâkî olup etrafında hâil olmadığından bir saat mesafeden mânend-i şûh-ı şîvekâr arz-ı dîdâr etmekle ezmine-i mâziyede anda vuku bulan muhârebât ve magâzî ve şerbet-i şahâdeti nûş eden mücâhid ve gâzî hâtırda izhâr-ı cilve-bâzî etmekle:

Oldukta ıyân çeşmimize nehr-i Tımışvar
Kan aktı gözümden o zaman nehr-i Tımışvar
Sultan Selîm'i nicesi ehl-i kulûbun
Bu kal'ayı seyf ile eder zabt demiş var

kıt'ası zuhûr etmekle, bu mahalde sebt-i sahife-i sutûr olmuştur" cümleleriyle tasvir ettiği Temeşvar'da da Osmanlı kafilesi on sekiz pâre top atışıyla karşılanır. Râtib Efendi burada da dört gün kalır ve bu dört gün içinde kasabanın bazı ileri gelenleriyle tanışır, kendisi için özel olarak hazırlanan operayı seyre gider. Operaya davet edilmesi ve burada seyretmiş olduğu trajedi Râtib Efendi'nin eserinde şu satırlarla nakledilmektedir:

"... kale içinde opera dedikleri lu'bi mahsûsa da'vet etmeleriyle: "Akşam beş altı hintû dahi gönderecekler. On beş yirmi nefer etbâımız ile azîmetinizi rica ederler. Lâkin opera ve tracedya ve komedyadan kangısı emriniz olur ise onu icrâ edeceklerdir" deyu istifsâr eylediklerinde, gitmeyip bir bahane izhâr olunsa, hıffet ü infiâl iş'âr olunmuş olacağına binaen: "Opera ve komedya Sibin şehrinde görüldü velâkin tracedya görülmedi" deyu ifade ve beraber gelenlere resm-i devlet üzre ikrâm ve nevâziş ü ihtirâm olunup mutayyeben iade olundu. Ba'de'l-mağrib altı hintû ile mihmandârımız vürûd etmekle kendimiz ve on altı nefer etbâımız hintûlara râkib ve Tımışvar kalesi derûnunda mel'abe-i merkûmeye mahsus olan mahalle zâhib olduk. Komedya dedikleri lu'b aynı ile meddah ve çengi hikâyeleri şeklinde ve opera hayal ile çengi lu'blerinden müretteb olup ikisi dahi mudhikâttan ve ekseri âşık ve ma'şukuna dair hikâyât ve ezmine-i sâlifede olan vâkıâttan ibaret olup, eğer kral ve ceneral ve ricâllerden birisinin bir aybı ve kusuru dahi olursa, lu'b ve hikâye aralarında bazı fıkralarda îmâ ve telmih ile ikaza dahi murahhas olmalarıyla, şehirlerde haftada iki gece ve üç gece bu lu'blardan birisi icrâ olunur. Mahall-i mezbûrun nâzırı ve kethüdâ ve zâbitânı olmağla, tâlib olan, adamını gönderip andan bir kâğıt alır ve ol kâğıt ile akşam ol mahalle giderse kabul ederler; elinde kâğıt yok ise komazlar ve bu lu'blarda olan hikâyât bütün manzumdur ve her hikâyeyi vaktinde olduğu gibi şekl ü kıyafetiyle tasvir ve temsil ederler. Lu'b-ı mezbûra mahsus mahal bazan iki bazan üç kat olmağla her katın etraf-ı erbaası oda oda bölünmüştür. Her katta bir bölük için bir mahsus ücret olmağla gelenlerden tahsil ederler. Lâkin tracedya hüzn ü bükâ îrâs edecek mesâibe dair hikâyâttan ibaret olup meselâ İskender ile Dârâ cenginde İskender galib olup Dârâ'nın katli sûretini ol vaktin lisanı ve eşkâl ü kıyafeti ile lu'b-ı mezbûrda tasvir ve temsil ettiklerini ve hattâ İmam Hüseyn'in sahrâ-yı Kerbelâ'da şahâdetini Arap lisan ve kıyafetleriyle irâet eylediklerini nakl ederler. Ancak bu lu'bun kemâli Françe'de olmağla Nemçelü'de bu dereceleri iki üç kralın gününde vâki olur deyu söylerler. Çâkerleri anda iken oynadıkları, ezmine-i sâlifede bir İspanya kralının oğlu esâfilden bir kıza âşık olup babasından mahfî nikâh etmekle, sonra sonra duyulup da'vâsı rü'yet ve kızı ve evlâtlarını katle dair bir hikâyet idi. Vâkıa kralın ve oğlunun ve kızın ve evlâtlarının elbise ve kıyafet ve lisan ve hey'etleriyle tasvir ve temsil eylediler. Bu suretle hem halkı işgal ve akçelerini isticlâb ve hem bu erâcifden lisanlarını kat' ve hem pend ü nasihat dahi ederler. Mahall-i mezbûra varıldıkta kral veya bir büyük ricâl ve ceneral geldikte, oturacağı mahalli Osmanlı âdeti üzre bir suffe yapıp döşetmeleriyle bizi anda ik'âd ve etbâımızın üç dört neferi yanımızda ve maâdâsı anda olan bölüklere taksim olunmakla kahve makamında çukulata ve şekerleme ve dondurma ve limonata ile ikram ve şehrin kişizâdelerinden ziyaretimize gelen ve gelmeyenlerin ekseri anda mevcut olmağla, anda gelip mahall-i mezbûra vürûdumuzda izhâr-ı mahzûziyet ve teşekkür ve hulûs-ı tam eylemişlerdir. İki üç saat miktarı anda ikamet ve ziyarete gelenler ile sohbet ve izhâr-ı nevâziş ve mülâtafat ve ba'dehu konağımıza avdet olunmuştur..."[13]

17 Ocak'ta Temeşvar'dan ayrılan Osmanlı sefâret heyeti Türk Kanijesi, Banat, Sava nehri ve Macar Kanijesi'ni geçerek 26 Ocak'ta muhteşem bir alay tertipleyerek Budin karşısındaki Peşte'ye ulaşır. Burada da defterhâne, darphâne, akademi ve kilise gibi şehrin bazı önemli bina ve müesseselerini ziyaret eden Râtib Efendi, Peşte'den sonra Uyvar'a, oradan da Macaristan'ın eski başşehri Pressburg'a gelir. Bir süre daha yol aldıktan sonra Tuna nehri üzerinde kurulan asma köprüden geçen sefâret kafilesi nihayet 28 Ocak 1792 günü Viyana'nın varoşu sayılan İşvekit kasabasına varır. Line varoşuna geldiklerinde protokol gereği alay tertip etmeleri istenince, Râtib Efendi burada arabasından iner; nâme-i hümâyûn arabası, âlâ sâye, çuha pûşidesi ve altı beygir ile Enderûn-ı Hümâyûn'dan getirilen bir ata biner ve alayın önünde, muhteşem bir törenle Beç kalesinden içeriye girerek, sefâret heyeti için hazırlanmış bulunan saraya istirahata çekilir.

Râtib Efendi'nin: "Saraya vusûlümüzde frenklere mahsus uzun pîş-tahta şeklinde bir sofra tertib ve envâ-ı şekerleme ve meyve ile tezyîn etmeleriyle hemân iki üçünden birer ikişer tenâvül olup mâadasını etbâ' kulları tenâvül et-

mişlerdir..." diye uzun uzadıya anlattığı muhteşem saraya yerleştikten kısa bir müddet sonra gruplar halinde yüzlerce ziyaretçi gelerek Osmanlı sefâret heyetine "hoş geldiniz" derler.

Beç'e (Viyana) gelişinin sekizinci günü Prens Colorado'yu, onuncu günü Prens Kaunitz'i, dört gün sonra da İmparator Leopold'ü ziyaret eden Râtib Efendi, beraberinde getirdiği nâme-i hümâyûn ile diğer hediyeleri takdim ederek resmî görevini yerine getirir.

Kendi ifadesine göre Râtib Efendi Viyana'da tam yüz elli üç gün kalır ve başta başvekiller olmak üzere diğer yüksek rütbeli devlet memurlarının konaklarına davet edilir, buralarda şerefine çeşitli ziyafetler verilir. Râtib Efendi, Beç'te kaldığı bu süre içinde ayrıca şehrin kenar mahalleleri durumundaki varoşlarda, özellikle "mir'at, kâğıt, tüfenk, kılıç, gülâbdan, çuka, çit ve sandal, fağfur ve hendese âleti kârhâneleri" ile "şa'bede-bâzlıktan (hokkabazlık) ibaret fizika dedikleri fünûna dair" birçok binayı dolaşmayı ve adı geçen bu iş yeri veya atölyelerin çalışmaları hakkında bilgi almayı ihmal etmez.

Râtib Efendi'nin Beç'te dolaştığı bina ve müesseseler arasında asıl ilgisini çeken ve eserinin son kısmında üzerinde uzun uzadıya durduğu yer, Viyana Şark Dilleri Mektebi'nin esasını teşkil eden Asya Akademisi'dir. Râtib Efendi, Asya Akademisi'ne yaptığı ziyareti eserinde şu satırlarla anlatmaktadır:

"... anda bir akademya olup ancak Türkî ve Arabî lisanlarını ta'lîme mahsus olmağla eğerçi içinde sâir elsine ve ulûm ve fünûn dahi tahsil olunur. Lâkin asl-ı vaz'ı elsine-i selâseye olduğundan, ismi Akademya Asya ile mevsûmdur. Asya, Anadolu iklîminden ibaret olmağla "her devlet muhâbere ve mükâtebe ve musalâha ve muhârebesi olduğu düvel ü milelin lisanlarına vâkıf ve tercümesine ârif olmak lâzım ve emr-i mühimdir" deyu mezbûr akademyayı binâ ve tertib etmiştir. Ehl-i İslâm'a müteallik elsine olduğundan nâzırı dahi aslından Âsitâne'de dil oğlanı ve maslahat-güzâr ve hâlâ Prens Kaunitz kaleminde müsteşar ve Devlet-i Aliyye'nin tahrîrâtını hulâsa ve tercümeye memuriyetle sâhib-i itibar olmağla, bizi mezbûr akademyaya da'vet ve ziyafet ve fizika dedikleri fünûndan yirmi beş nev' acâyib ve garâib izhâr ve irâet ettiler. İki senede bir kere anda olan etfâlden iki neferi Dersaâdet'e irsâl ve dil oğlanı hizmetinde istihdâm ve sonra baş tercüman olur. Hâlâ bunda olan Nemçe tercümanı mezbûr akademyada taallüm edip Âsitâne'de tekmîl-i lisan etmiştir.[14] Elçi dahi ol akademyaya duhûl ettiğini haber verirler. Mezbûr akademyaya varıldıkta, anda olan etfâl bir bir önümüze oturup Türkî ve Arabî ve Farîsî kitaplardan birkaç satır kıraat ve birer kâğıda hakkımızda medh ü senâyı mutazammın inşâ suretinde birkaç satır dahi yazıp bu vech ile fenn-i hatta meşk u idman ve inşâ tarafında cevlânların arz u irâet etmeleriyle, mezbûrların bu hususlarda ne mertebe ihtimâm ve dikkatleri olduğu ma'lûm olmak için anda olan etfâlden tarafımıza arz olunan kâğıttan birisi aynı ile be-mıstara bu mahalle nakl olundu:

"Şevketlû, azametlû Âl-i Osman padişahı Sultan Selîm Han Hazretleri'nin elçileri, bahr-ı zehhâr-ı ulûm u hünermendî, saadetlû, inâyetlû Râtib Efendi Hazretleri'nin bu medrese-i elsine-i selâseye teşrîf-i saadet-redîfleri bu bendegân-ı nâtüvanlarını ne mertebe mübâhî vü şâdân buyurdukları hâric-i havsala-i i'lân u beyân olup öyle bir mihmân-ı zevi'l-ihtirâma ikrâm-ı tâm birle bekâm olmamıza eğerçi ser-rişte-i ikdâm u ihtimâm pezîrâ-yı za'f u infisâm olmadadır. Velâkin âfitâb-ı âlemtâb-ı ulûm u maarifleri, sebeb-i deycûr-ı nâdânî ve kusurumuzu izâle ve imhâ ve ifâza-i envâr-ı kerem-medârları zalâm-ı noksân-ı bî-pâyânımızı imâle ve ifnâ buyurup zerre-i hurşîd a'dâdından olan taksirât-ı bî-gayâtımızı yelpaze-i afv ile tard u nâ-peydâ buyurmaları gayet-i tazarrû ve recâ ve nihâyet-i niyâz u müsted'â olunur."

Çünkü anda olan etfâl tarafımıza bu gûna medh ü senâ vü i'tizâr etmeleriyle çâkerleri dahi birkaç beyt inşâ ve hatt-ı tevkiî ile bir kâğıda imlâ ve bir tahtaya yapıştırıp tezyîn ve ol akademyaya irsâl ve isrâ eyledik:

Şehinşâh-ı cihân Sultan Selîm'in
abd-i memlûku
Denir Râtib Efendi kavmi içre ana
şöhretle
Der-i vâlâ-yı şâhîden akîb-i sulh u
safvetde
Beç'e bin iki yüz altıda geldikte
sefâretle
Gezüp kâşâne vü mekteblerin ol
şehr-i ra'nânın
Temâşâ eylemişti çok acâyib çeşm-i
ibretle
Fizika fennine dâir acâyib etmeğe
izhâr
Edip bu mektebe da'vet anı ikrâm u
izzetle
Temâşâ eyledi bazı garâib anda
geldikde
Pesendîde edip işbu debiristânı
gâyetle
Lisân-ı Türk ü Tâzî vü Acem
tahsîline hakka
Ne hoş bünyâd olunmuştur bu
mekteb dest-i himmetle
Lisân-ı Asya'yı bunda etfâle edip
ta'lîm
Kılurlar tertîb işbu dehîristânda
suhûletle
Önünde her bir etfâl-i nev-âmûzu
okutmuştur
Beğenmiş fehm ü isti'dâdın anların
nihâyetle
Edip bu mektebin tertîbini, etfâlini
tahsîn
Teberrük olmağa yaptı bu çend
ebyâtı midhatle
Bu mektebde ola nâmı anın da hayr
ile mezkûr
Okundukça bu eş'ârı anın bunda
selâsetle"[15]

1792 yılı Haziran ayı sonlarına doğru Beç'ten ayrılan Râtib Efendi, yirmi üç günde Belgrad'a, elli beş günde de Belgrad'dan İstanbul'a geriye döner.

Tam iki yüz yirmi yedi gün (7,5 ay) süren bu seyahat sırasında güzergâhı üzerinde karşılaştığı yerli halkla da temas eden Râtib Efendi, ayrıca Erdel, Macaristan ve Avusturya hakkında gayr-ı resmî bir hayli bilgi toplamayı başarır. Râtib Efendi, bu seyahat sırasında bütün gördüklerini ve karşılaştığı birçok olayı ve bu arada kendi fikirlerini, bizim burada kısaca tanıtmaya çalıştığımız sefâretnâme dışında, asıl *Tuhfetü's-Sefâre fî Ahvâl-i Asâkir-i Nasârâ ve'l-İdâre* adlı 600 büyük sahifeden meydana gelen eserinde ele almıştır.[16] Râtib Efendi'nin asıl, bugüne kadar üzerinde pek durulmayan bu eserinde, başta Avusturya olmak üzere Prusya, Rusya ve Fransa'nın idarî, mâlî, askerî, hukukî ve iktisadî teşkilâtlarıyla disiplinli ordu, düzenli maliye, teknik ve kültürel durumları; talimli asker ve zabit yetiştirme usulleri, levâzım ve cephe gerisi hizmetleri, harb malzemesi ve askerî hastahaneler hakkında şahsî müşahedelerine dayanan oldukça ayrıntılı bilgiler verdiği görülmektedir.[17]

Râtib Efendi'nin, özellikle bu büyük ve önemli eseri ile, şehzâdelik yıllarından beri Osmanlı Devleti'nin batılı devletler gibi askerî ve mâlî meselelerde ıslahını tasarlayan padişah III. Selim'e bir nevi program sunduğu ve âdeta yol gösterdiği anlaşılmaktadır. Ebûbekir Râtib Efendi'nin her iki eserini de, Türkiye'nin batılılaşma tarihinde karşı karşıya geldiği çeşitli meselelere bakış açısı itibariyle, türünün en dikkate değer örnekleri arasında ele almak gerekir sanıyorum. □

Ebubekir Ratip Efendi.

[1] A. Cevat Eren, "Selim III", *İslâm Ansiklopedisi,* C.X. İstanbul 1966, s.441.

[2] I. Hakkı Uzunçarşılı, "Selim III'ün Veliaht İken Fransa Kralı Louis XVI. ile Muhabereleri", *Belleten,* Ankara, 1938, II, nr.5-6, s.191-246.

[3] Enver Ziya Karal, "Nizâm-ı Cedîd'e Dair Lâyihalar" *Tarih Vesikaları,* Ankara 1942, nr.6, s.414-425; nr.8, s.104-111; 1943, nr.11, s.342-351; nr. 12, s.424-432.

[4] *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi,* 3.b., İstanbul 1967, s.20.

[5] a.g.e., s.20, 2 numaralı dipnot.

[6] Burada tanıtmaya esas aldığımız nüsha, sefâretnâmenin İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, T.Y. 6096'daki nüshasıdır. Ebûbekir Râtib Efendi ve sefâretiyle ilgili derli toplu ilk bilgiler Faik Reşit Unat'ın *Osmanlı Sefirleri ve Sefâretnâmeleri*'nde bulunmaktadır. (bk. Ankara 1968, s.154-162).

[7] A. Cevat Eren, "Selim III", s.442.

[8] Bk. 2 numaralı dipnot.

[9] İ.H. Uzunçarşılı, "Tosyalı Ebûbekir Râtib Efendi" (*Belleten,* C. XXXIX, nr. 153, Ankara 1975, s.49-76) adlı mufassal makalesinde, Râtib Efendi'yi ve görevlerini ayrıntılı olarak ele alıp incelemiştir.

[10] *Sefâretnâme-i Ebûbekir Râtib Efendi,* İ.Ü. Ktp., T.Y. 6096, vr.1b.

[11] a.g.e., vr. 4a-4b.

[12] a.g.e., vr. 8b-9b.

[13] a.g.e., vr. 12b-15a.

[14] Burada kendisinden bahsedilen Avusturyalı tercümanın, "1792 yazında her gün elçi Râtib ve maiyetini ziyaret etmesi sayesinde bu tarihin yazıcısı, Türkçe konuşmada ilk melekeyi kazanmıştır..." dediği, meşhur Osmanlı tarihi yazarı J.v. Hammer olduğu anlaşılacaktır (bk. Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri,* çev. Coşkun Üçok, Ankara 1982, s.359).

[15] *Sefâretnâme-i Ebûbekir Râtib Efendi,* vr. 27b-28b.

[16] Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*'nde, Ebûbekir Râtib Efendi ile onun sadece seyahatini anlattığı küçük eseriyle diğer büyük eserini ve bunların dışında Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunan lâyihalarını ana hatlarıyla tanıtmış, eserlerinin hangi kütüphanelerde bulunduklarını da göstermiştir (Ankara 1968, s.154-162).

[17] Eserin başlıca nüshaları Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 2235; İ.Ü. Kütüphanesi, T.Y. 271 ve T.Y. 2733 (A.H. Tanpınar bu nüshanın Âlî Paşa'nın oğlu Seyyid Mustafa (Reşid Efendi)'ya ait olduğunu belirtir); Fatih Millet Kütüphanesi, nr. 845'te bulunmaktadır.

Rıza Tevfik'in II. Meşrutiyet Devrinde Bir Konferansı

ALİ BİRİNCİ

Baskıya karşı çıkın! Konuşmaktan korkmayın! Bir süre önce, kızının anılarını tefrika ettiğimiz merhum Filozof, 1910 yılında halka özgürlüğü böyle öğretiyordu.

II. MEŞRUTİYETİN ilânı devlet ve cemiyet hayatımızda, bir bakıma, konferanslar devrinin de başlangıcını teşkil etmiştir. Söz, dost meclislerinden, edebî mahfellerden ve peykeli mahalle kahvelerinden taşmış; salonlara, sokaklara ve meydanlara düşmüştür. Hatib kelimesi, öyle anlaşılıyor ki, bu devrede dinî muhtevasından uzaklaşmış ve yeni bir mânâ da yüklenerek güzel sözlerle umuma hitap edenlere alem olmuştur. Hatipler arasında en çok tanınanı ise "hatib-i şehîr" Ömer Naci Beydi.

Diğer taraftan, "Türk konuşmaya utanır, döğüşmeye utanmaz" atasözünü tekzip etmek istercesine, hemen her mes'ele hakkında konuşan aydınların dinleyici buldukları bir gerçektir. Yalnız birbirlerini anlamak ve hak vermek gibi bir gayretlerine rastlamak pek kolay değildir. Konuşmanın ve tartışmanın bir usûlünü koymak ve geleneğini kurmak da sosyal ve kültürel bir seviyeye muhtaç olsa gerektir.

Metnini dikkate arz ettiğimiz konferans, son devrin siyasî hayatı ve kanaatlerinden ötürü en çok tartışılan bir aydınına, Rıza Tevfik'e aittir. Ancak metin 20 Kasım 1910 tarihinde Kumkapı'daki İsparis Ermeni Klübünde verdiği konferansın bir siyasî polis tarafından tutulmuş hülâsasıdır. Buna rağmen devrin yüzlerce konferansından, hülâsaten de olsa, elde metni bulunan ilk örneklerinden biridir. Bu bakımdan mühim addedilebilir. Yeri gelmişken işaret etmek gerekir ki, bu sıralarda epçok konferans teklifi alanlardan biri Rıza Tevfik olmuştur. Onun, konferans davetlerinden kurtulma yollarını aramağa başladığı yolundaki gazete haberi bir gerçeğin ifadesi olmalıdır.[1]

Rıza Tevfik, çeşitli vesilelerle ifade ettiği siyasî görüşlerini bu konferansta da hülâsa etmektedir. Meşrutî idarelerde cemiyetlerin gerekliliği, müsavat ve adalet hakkında söylediklerinin yanında, Balkan Harbinden önce aydınların ekserisinde görülen, ittihad-ı anasır fikri, bu konferansının da temel görüşleri arasındadır. Söylediklerinden anlaşıldığına göre, bu esnada müstakildir ve İttihat ve Terakki dışında dört fırka daha faaliyet göstermesine rağmen onlardan hiçbirine mensup değildir. Bu fırkalar: Osmanlı Demokrat Fırkası, Mutedil Hürriyet -perveran Fırkası, Ahâli Fırkası ve Osmanlı Sosyalist Fırkasıdır.

Konferansta esas itibariyle İttihat ve Terakki hükûmetinin icraatlarından; ezcümle haksız yere meb'us (Dr. Rıza Nur) hapsedilmesinden, hapishanelerdeki dayak hâdiselerinden ve İstanbul'un çamurlarından, halkın cehaletinden, Arnavutluk'ta halka karşı şiddet gösterilmesinden şikâyet etmiştir. Bu arada Avrupalıların hükûmetin (tabiî meşrutiyete aykırı saydığı) idare şekline bakarak güldüklerini de ilâve etmeyi unutmamıştır. Avrupa'dan vize veya aferin alamamış olan hükûmete yönelttiği tenkidler yanında, halka yaptığı tavsiyeler de, devrin halet-i ruhiyesini tespit bakımından, dikkate değer.

Halka, medenî ülkelere gidip gezmesi, oradaki yenilikleri ve gelişmeleri, tabiî ibret gözüyle, görmeyi tavsiye ederken, çöküş devri aydınımızın Avrupa hülyasına ve yeni rüyasına da tercüman olmaktadır. Diğer taraftan o, kendisinin "Milletin her ferdi bir defa Avrupa seyahatine çıkmalıdır, bir vatandaş oradaki kaldırımları görse mahz-ı hayırdır" sözünü[2] bir taraftan teyid, diğer taraftan da şerh etmiş olmaktadır.

II. Meşrutiyet devrinde İttihat ve Terakki'ye karşı çıkan aydınların bellibaşlı şikâyetlerini ve hissiyatını ihtiva etmesi bakımından bu küçük konferans metninin taşıdığı değer her türlü izahtan varestedir kanaatindeyiz.[3]

[1] *Tanin*, No. 556 (9 Mart 1326) s.4.

[2] Rıza Tevfik'in bu sözünü, biraz da mizah üslûbu içinde, Yahya Kemal nakletmişti: *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasî ve Edebî Hâtıralarım*, İstanbul, 1973, s.210-211.

[3] Konferansın ve vesikanın metni elimizde bulunan Vesikalar Defteri'nin 133. sayfasındadır.

Bugün resm-i küşadı icra edilen (İsparis) Ermeni Klübünde Mebus Doktor Rıza Tevfik Beyin irad ettiği nutkun bilâ-tağyir hülâsası

Kumkapı 7 Teşrin-i sâni 326

"Herkesin kendine göre bir usul-ü içtihadı vardır. Ben müstakilü'l-rey bir adamım. Ne hükûmet taraftarıyım; ne ekseriyet fırkasına mensubum, ne de muhalif fırkalardanım. Benim dünyada bir emelim ve düşündüğüm şey ancak vatanımdır. Hükûmet-i meşrutada milletin saadetini istihsal için müteaddid cemiyetlerin teşekkülüne lüzum-ı kat'î vardır. Hiçbir hükûmet yalnız bir fırkanın reyiyle, düşünmesiyle idare olunamaz ve zaten dünya böyle olur ise, buna hükûmet-i meşruta.nâmı verilemez. Ben, bütün Avrupa merakizini gezdim. Oradaki usûl-ü muaşeret-i medeniyeyi, ahâli sınıfının nasıl yaşadıklarını yakından müşahede ve tetkik ettim. Burada diyorlar ki, güya Londra ve Paris'te fukara takımı açlıktan ölürmüş; hâşâ! yalandır. Avrupa'da değil Londra ve Paris'te, köylerde bile ahâli ve fukara takımı bizden çok iyi yaşarlar. Londra'da yedi milyon nüfus olduğu hâlde sokakları temiz, her tarafı nezafet ve taharetle safdır. Bizim İstanbul'da bir milyon nüfus olduğu hâlde sokaklarında çamurdan geçilemiyor. Ahâli bu kadar azlığa nazaran âdetâ sefalet içinde yaşıyor demektir. Londra'da en âdi amelenin hanesi ve tarz-ı maişeti benim hâlimden ve hattâ kabine âzâlarının bazıların bulundukları hâlden fevkalâdedir.

Binaenaleyh memleketimizi terakki ve saadete sevk etmek istersek, muhtelif cemiyetler teşkil edip, ahâliyi daima bu yolda tenvir-i efkâra çalışmalıyız. Avrupalılar bizim hükûmetin bir fırka ile idare edildiğine bakıyor da hâlimize gülüyor. Memleketimizin hiçbir yerinde hükûmetin kanunlarından, hükûmetin ne demek olduğunu anlayan ahâli yoktur. Çünkü hepsi cahildir. Siyasetin ne demek olduğunu bilenler, hükûmetler daima milletin saadet ve refahını derpiş ettiğinden ona göre kanun yaparlar. Hükûmetler(in) milletin muhafız ve müdafii olmaları lâzımdır. Halbuki hükûmet memurları ekseriyet fırkasından olursa umum için adalet ve müsavat nasıl olabilir?

Bakınız ekresiyet fırkası neler yapmıştır? Geçenlerde muhalif fırkaya mensuptur diye haksız yere ve tahkikat icra etmeden milletin bir meb'usunu hapishanede dört ay tevkif etti. Bi-günah adamları cebren hapishaneye götürüp orada dayak attı. Bununla beraber hiçbir kimse çıkıp da ağzını bile açamadı. Ben her yerde bu sözleri bilâperva söyler ve daima milleti müdafaa ederim. Böyle keyfî ve indî hükümlerle adalet ve müsavat olamaz. Bunlar kuru birtakım lâfızdan ibaret kalır. Koca İstanbul ahâlisi çamurlar içinde yatıyor da, kimse ağzını açıp söz söyliyemiyor. Hükûmetin bu kadar şiddetli icraatına ve idare-i örfiyesi mevcut olduğuna göre cinayetlerin failleri meydana çıkmıyor. Ben hiçbir şeyden korkmam. Sizi temin ederim ki, bu hâl çok devam etmez. Çünkü icra edilen tazyik bir gün gelir aksine döner. Tazyikin fena bir netice vermemesi için şimdiden ittihad etmeli ve çalışmalısınız. İsterlerse beni de döğsünler. İçinizde hafiye varsa, gitsin hükûmete ihbar etsin, jurnal versin. Bunu da serbest söylüyorum. Makedonya'da Arnavutları elân ıslah edemediler. Tabiîdir ki, böyle tedip ve cebr ile cahil ahâli teskin edilemez. Her tarafta ahâli birbirini kırıyor. Siz de aynı milletten olduğunuz hâlde birtakım menafi-i âdîye ile yekdiğerinize karşı hasm-ı can oluyorsunuz. Artık bunları terk edip ittihad etmeli. Vatanın selâmetini düşünen insanlar menafi-i şahsiyeden uzak olarak düşünmelidirler. Millet kendi menafi ve hukukunu kendisi müdafaa etmeyi bilmelidir. Bunun için her ferd hükûmetin kanunlarını Meclisten çıktıktan sonra alıp okumalı ve hattâ cebinde gezdirmelidir. Hükûmet memurlarından birisi haksız bir muamele yaptı mı derhâl kanunu çıkarıp ibraz etmeli ve o memura vazifesini ihtar eylemelidir. Zannederim ki, sizin hiçbiriniz merak edip de bu kanunları alıp okumamışsınızdır. Hattâ ben mebus olduğum hâlde ekserisini bilmem. Fakat ihmâl ve lâkaydîlik etmemeli. Bu nokta en ziyade lüzumlu olan bir keyfiyettir. Buralarını ahâliye birer birer anlatmalı. Onlar da kanunun, hükûmetin ne demek olduğunu bilsinler.

Bunun için cemiyetler teşkil etmelisiniz. Daima konuşmalısınız. Size bir şey söyliyeyim mi, hükûmet bu hâlde devam ederse millet hakkını aramayacaktır. Çünkü hükûmeti teşkil edenler ekseriyet fırkasına mensupturlar. Bu fırka ise diğer muhalif olanların vücudunu ortadan kaldırmak istiyor. Nitekim muhalif fırkaya mensuptur diye Rumeli'de ve burada birçok klüpleri ve mektepleri kapattırdı. Halbuki Edirne vesair yerlerde kendi klüplerinin hükûmete tahakküm ettiğini hiç görmüyor. Meşrutiyet öyle olmalıdır ki hiçbir fert, hattâ hükûmet, kimsenin hanesine tecavüz etmeğe, ticarethanesini zabıtasıyla taharri etmeğe kalkmamalıdır. Herkes hür ve serbest olarak söz söylemeli ve yaşamalıdır.

Halbuki bizde hükûmetin şekl-i hâzırıyla hürriyet mefkud demektir. Hükûmet ahâlinin serbest yaşadığını arzu etmiyor demektir. Ahali daima memalik-i mütemeddineye hicret etmeli, gezmeli; seyahatler icra eylemeli. Orada teceddüt ve terakkiyatı görmeli, öğrenmeli. Bunu bizzat kendi nazarımda tecrübe ettim. Çok faydası vardır. Orada en âdi bir şeye bile malûmat hâsıl edilse kendi memleketine geldiği zaman vatandaşlarına menfaaati olur. Halbuki hükûmet küçük bir pasaport nizamnâmesi çıkarmakla milletin hakk-ı hürriyetini gasp edebilir demektir. Şu hâlde bugünkü memurlar(la) artık iş görülemeyeceği tahakkuk ediyor.

Yine tekrar ederim: Müttehiden çalışınız, her şeyi anlamağa gayret ediniz. Maamafih benim âtîde yine ıslah olacağınızdan ümidim vardır."

cümlesiyle sözüne hatime vermiştir.

Kumkapı Polis Merkezi
Memurluğu
Adet
539

İstanbul Polis Müdiriyetine

Kumkapı'da Mektep Sokağında kâin Kız Mektebinde Ermeni "İsparis" klübünün bugün icra olunan resm-i küşadında Meb'us Rıza Tevfik Beyin irad ettikleri nutuk manzur-ı âlîleri buyurulmak üzere rabten arz ve takdim kılındı ol-bâbta-fi 7 Teşrin-i sânî sene 326

Vekil-i
Komiser
Tahsin
mühür
(Kumkapı Polis Merkezi Memurluğu)

Hususî malumat bâbında
Emniyet-i Umumiye Müdiriyetine
takdim olunur.

1910'da İstanbul'da Ekol Kurucu Bir Ressam: Henry Valensi

TANER TİMUR

Nâzım, Abidin Dino'ya "Mutluluğun resmini yapabilir misin?" diye soruyor. Bundan seksen yıl önce, bir Fransız ressamı İstanbul'da da müziğin resmini yapmaya çalışmıştı.

XX. YÜZYILIN başları, resim tarihinin en hareketli yıllarını teşkil eder. 1886'da empresyonist ressamlar sekizinci ve son sergilerini açtıktan sonra, *emprezyonizm-sonrası* döneme girilmiş ve çeşitli "ekol"ler birbirini izlemeye başlamıştı. Bu akımlar, geleneksel zaman ve mesafe kavramlarını altüst eden bazı bilimsel teorilerle az çok diyalog halinde, bazan bunları yansıtmaya çalışarak bazan da mistik ve sürrealist bir dünyaya kayarak denemedik yöntem bırakmıyorlardı. Toplumsal düzen eleştirilerinden etkilenen başka bir grup sanatçı ise, devrimci bir dünya özlemlerini tuvallerine yansıtmaya çalışıyordu.

Aynı yıllarda Osmanlı başkentinde de bir hareket vardı. İstanbul Güzel Sanatlar Okulu profesörlerinden *Alexandre Vallauri* Türk, levanten ve batılı meslekdaşlarının da desteğiyle ilk İstanbul "Resim Salonu"na önayak olmuştu.[1] Böylece Sultan Aziz döneminde başlayan resim sergileri düzenli ve kurumsal bir yapıya kavuşacaklardı. Aslında Batı'daki canlılıkla, İstanbul'daki hareketlilik arasında nitelik farkı büyüktü. Batı başkentlerinde, özellikle Paris'te, bireysel özgürlüklerin bütün sınırları zorlanırken, İstanbul'da, J.L.Gérome, G.Boulanger ya da G.Courtois'nın atölyelerinde yetişmiş ressamlarımız empresyonistleri bile "dekadan" buluyorlar ve klâsik formlara sıkı sıkıya sarılıyorlardı. *Salvator Valeri, J.Warnia-Zarzecki, P.Bello* gibi batılı profesörler ise kendi ülkelerinde dahi pek tanınmayan ikinci sınıf ressamlardı. Durum böyleydi; fakat bu yazdıklarımızdan Osman Hamdi, Şeker Ahmed Paşa, Halil Paşa gibi ilk resim ustalarımızın haklarının yendiği sanılmasın. Uygarlık değiştirme sancıları içindeki bir toplumun kültürel hayatında, Batı'ya oranla karşılaştığımız dekalajların belki de en hafifi, resim alanındaydı.

1910 yılında İstanbul'a *Henry Valensi* adında genç bir Fransız ressamı geldi. Bu sırada Fransa'da 1905 sergisinden itibaren dikkatleri üzerlerine çekmiş bulunan "fauve"lar gözdeydiler. Bununla beraber Valensi empresyonistlerin etkisinden henüz kurtulmaya çalışıyor ve yeni arayışlar içine giriyordu.

1883'de Cezayir'de doğmuş olan Fransız ressamı 1898'de Paris'e yerleşmiş ve orada Güzel Sanatlar Akademisi'ni bitirmişti. Fakat çok geçmeden Kuzey Afrika'dan başlayarak Ortadoğu ve Rusya'ya kadar uzanan büyük bir seyahata çıkmıştı. 1909'da Yunanistan'a uğrayan Henry Valensi, 1910'da da İstanbul'a geçti. Atina'da Akropol'ün resmini yaparken karşılaştığı bir sorun, İstanbul'da da kendisini çok meşgul etmiş ve bu dönemde resim anlayışında köklü bir değişim başlamıştır. Bu sorun şuydu: Valensi Atina'da empresyonist teknikle, küçük bir sokaktan Partenon'un resmini yapıyordu. Fakat ön plânı teşkil eden ve hiçbir özelliği olmayan bu küçük sokakla, arka plânı oluşturan Partenon insana çok farklı duygular telkin ediyorlardı ve bu yüzden aynı ışık oyunlarıyla temsil edilemezlerdi. Böylece Valensi, tablo konusunu teşkil eden plânların yarattığı duygusallığa göre farklı yöntemler kullanmış ve bu konuda tüm ilhamını müzikten aldığı için bu yeni yaklaşıma da "müzikalizm" denmiştir. Hatlarla ritmi, renklerle de melodiyi ifade etmeye çalışan Valensi, tabloya ön ve arka plânlara göre öznelliği de sokmuştur. A.Devaux'nun yazdığına göre, H.Valensi 1909'daki ilk denemesinde arka plânda rengi ve deseni gerçekçi bir biçimde kullanıyor, ön plânda ise deseni gerçekçi rengi ise öznel olarak işliyordu. Daha sonra sadece fondaki rengi realist olarak kullanmış, diğer bütün unsurları öznelleştirmiştir.[2] H.Valensi'ye göre saf renkler çeşitli duyguları ifade ediyordu. Kırmızı kuvvet, şiddet ve dinamizm duygularını; mavi sakinliği, yu-

Henry Valensi'nin İstanbul tablolarından biri.

hinde müzikalistlerin yeri, diğer ünlü ekollere göre çok mütevazi kalmıştır. Bununla beraber 1960'da ölen ve başta Paris Modern Sanatlar Müzesi olmak üzere birçok müzenin kolleksiyonuna giren H.Valensi yeni bir canlanış ve yükseliş içindedir.

H.Valensi ilk özel sergisini 1910'da İstanbul'da açmıştı.[5] Daha sonra altı kez daha geldiği İstanbul'da resimlerini defalarca sergiledi. Modern resmin her yöndeki arayışlarına büyük bir ilgi duyulan çağımızda, Türk resimseverlere bu İstanbul âşığı ressamı biraz tanıtabildiysek, amacımıza ulaştık sanırım.□

[1] Adolphe Thalasso; Les Premiers Salons de Constantinople; *L'Art er les Artistes*; 1906 Mayıs.
[2] H.Valensi; *Le Musicalisme*, Paris, 1936. (A.Devaux'nun sunuş yazısından).
[3] Edouard-Joseph; *Dictionnaire Biographique des Artistes Contemporairs*; Cilt: *III*, Paris, 1934.
[4] H.Valensi'nin eserinden (Le Musicalisme).
[5] *Petit Larousse de la Peinture*, Cilt: *II*, Paris, 1979.

muşaklığı, mistiği; sarı ise ışık, sevinç, bolluk gibi duyguları harekete getiriyordu. Ressam, renklerle sesler arasında hisleri tahrik edici paralellikler aramıştır.

H.Valensi 1912'de Paris'te Marcel Duchamp, Gleizes, Picabia vb. gibi ünlü ressamlarla birlikte "Section d'Or" salonunu kurmuştu.[3] Daha çok kübist eğilimlerin egemen olduğu bu salondan sonra, Valensi 1932'de "Müzikalist Sanatçılar Derneği"ni kurarak Paris'te, Orta Avrupa ülkelerinde ve Hollanda'da yoğun etkinliklerde bulunmuştur. "Müzikalizm" terimi, resim literatürüne bu yıllarda girmiştir. Bu ekolden ressamlar ilk manifestolarında "müzikal ilhamın ve kompozisyonun kanunlarına uyarak çalışma gereğini" vurguluyorlardı.[4] Buna rağmen Valensi kurmaya çalıştığı ekolü empresyonizmin -bazı değişikliklerle- devamı olarak gördü. Valensi'ye göre empresyonistler resimde üç büyük yenilik yapmışlardı. Birincisi rengi ışığa indirgemişler ve ışığı da tablonun başlıca unsuru haline getirmişlerdi. İkincisi taklitçi resmi terkederek anımsatıcı, gözler önünde canlandırıcı resimler yapmağa başlamışlardı. Nihayet empresyonistler eserlerini bir senfoni gibi işlemişlerdi. Nasıl bir senfonide bir tema ve onun birçok varyantı varsa, empresyonistler de, Monet'nin katedralleri gibi, bir ana tema ve onun varyantlarını işlemişlerdi. Bu yüzden empresyonistler müzikalistlerin babası sayılmalıydı.

Söylemeye gerek yok ki, resim tari-

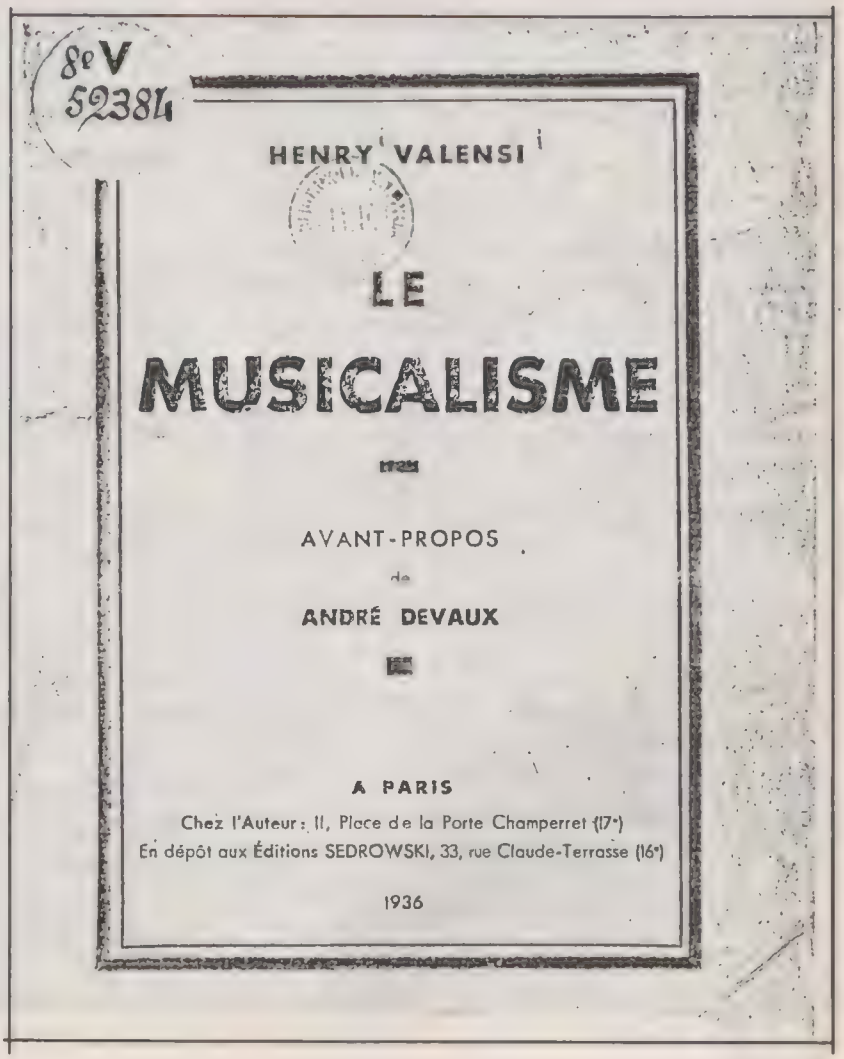

Osmanlı Donanma Cemiyeti Ne Zaman Kuruldu?

AYDOĞAN DEMİR

MASSACHUSETTS Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyelerinden dostumuz Prof. Dr. Feroz Ahmad'ın *Center Review* (XI/2-1988)'de çıkan ve *Tarih ve Toplum* Dergisinde çevirisi yayınlanan "Jön Türkler Döneminde Savaş ve Toplum: 1908-1918" adlı makalesinin 7 sayılı dipnotunda ve ona temel olan bölümde yanlış anlamalara neden olabilecek bilgiler bulunmaktadır.[1]

Feroz Ahmad'ın makalesinin metin kısmında: "Meselâ ilk olarak Haziran 1909'da Yunanistan'la Girit adası üzerine çıkan bunalım sırasında kurulan Donanma Cemiyeti...[(7)]" bilgisi verildikten[2] sonra notlar bölümünde:

دونمای عثمانی معاونت ملیه جمعیتك بیاننامه‌سی

کرید بزم حیاتمز دیمکدر

حمیتلی عثمانلیلر :

وطنمز باشدن باشه غلیان ایچنده . بوتون روحلر تیتره‌یور وبو تیتره‌یش کرید اوزرینه‌در. هرطرفده یاپیلان متینغلرك بویوکلکی، قیزغینلغی کوستریور که هپمز محو اولمدقجه کریدمزه کیمسه ال اوزاته‌مز . ییللرجه محاربه ایله ، یوز بیکلرجه شهیدلر ویره‌رك آلمش اولدیغمز کریدمزی محافظه ایتمك الك بویوك بورجمزدر .

بز بو بورجی اوده‌مکده اوفاق برقصور یاپارسه‌ق بوتون دنیا حتی دشمنلرمز بیله بزی فنا آدلرله آکه‌جق وکرید آلنیرکن بزم ایچون قانلرینی آقیتمش اولان شهید بابالرمز هپمزه لعنت اوقویه‌جقدر .

بوکونلرده زواللی کریدمز ایچون نه‌دولابلر دوندیکنی غزته‌لرده اوقویور. ایشیدیورسکز. وبوندن طولایی صوك درجه اوفکه‌لنه‌رك کوکره‌مش آرسلانلره بکزه‌یورسکز .

بعض آرناود قارداشلرمزك بیلمیه‌رك ، دشمنلرمز سوزینه قاپیله‌رق سلاحه صارلمه‌سی اوزرینه فرصت بکله‌ین دشمنلرمز کریدی قاپمق ایسته‌یور، یورکندن یارالانمش اوکسوز برعثمانلی قیزی کبی آق دکزك اورتاسنده اوزانوب طوران کریدمزك صوك امیدی بزده‌در ، امداد بکله‌یور .

او قوجه آطه‌یی یونانستانه قاتمق ایسته‌یورلر . کریدمزی آلمق بزی جان دامارمزدن یارالامقدر ، کرید بزم کوزمزك ببکیدر ، ناموسمزدر، روحمزدر. کریدمزی قاچیریرسه‌ق هرشی بیتر ، اوته‌کی آطه‌لرمزده صره ایله الدن کیدر. کریدمز کیدرسه طرابلس ، حج یولی تهلکه‌یه دوشر ، عثمانلیلق اورتادن قالقار ، اسلامیت طارما طاغین اولور .

بونلرك هپسنی بیلدیککزدن قانلر قاینایور . کوکللی آلایلری یاپیلدی ، شانلی اردومز حاضر اوفاق بر اشارت بکله‌یور .

ثروت حقمزی ویرمزلرسه ، بزه عدالتسزلك یاپه‌رق‌ی کریدی آلمه‌یه قالقیشیرلرسه هرطرفی آل قانلره بویایه‌جغز .

بز محاربه ایتمك ایسته‌میورز ، کندی حالمزده ایلریله‌یه‌رك هر کس ایله کوزل کچینمك ایسته‌یورز . فقط بزه ایلیشیرلرسه ، طوپراغمزك برذره‌سنه بیله کوز دیکرلرسه او کوزلری چیقاریرز .

کریدده‌کی مبارك شهیدلرمزك مبارك کمیکلرینی کیرلی آیاقلره چیکنه‌تدیره‌مه‌یز. فقط شوراسنی بیلملی‌یز که کریدمزی غائب ایتمه‌مك ، اونی دائما محافظه ایتمك ایچون بویوك دونما ایستر ، بویوك دکزلرمزك اوزرنده یوجه زرهلیلر لازم دونما جمعیتی‌ده بونك ایچون اچیلدی وبونك ایچون چالیشیور .

لکن جمعیتك تملی آتیله‌لی ۳۲٤ کون اولدیغی حالده ویریلن اعانه‌نك طوپی ۳٦۲،۲۳۲ لیرادر .

بو پاره‌لرده عسکرلرمزك ، حمیتلی اهالیمزك ، کویلرمزك مکتبلیلرمزن وخانملرله مأمورلر وفقیرلرکدر .

زنکینلرمزك ویردیکی اعانه الرنده بولنان آلتونلره کوره هیچ مثابه‌سنده‌در.

بر (آوره‌روف) یونان دونماسی ایچون تك باشنه یوز بیکلرجه لیرا ویریورده صندوقلرنده‌کی پاره‌لری بوطوپراقدن قازانان زنکینلرمز بووطنی هیچ دوشونمیورلر.

زنکینلرمز :

بویله بر زمانده‌ده حمیتکزی کوسترمزسه‌کز وطنمزه نه وقت یاردمکز طوقونه‌جق ؟

بوکون قومشو حکومتلردن بزی سون بر چوق کیمسه‌لر دونمامز ایچون (منفعت) ویرمك اوزره استانبوله کلمك ایسته‌یورلر . دونمامزك ایلریله‌مسی ایسته‌ین برچوق اجنبی دوستلرمز دخی اعانه ویریورلر. فقرا طاقمی ایسه وارینی یوغنی اسیرکه‌میور . بونلره قارشی سزلر . ای حمیتلی عثمانلیلر اوغللری اولان ونه‌سی وارسه نه‌سی یوق ایسه بو وطنه بورجلی بولنان اوز عثمانلی زنکینلری :

آرتق کیسه‌کزك آغزینی آچه‌رق کریدمزك امدادینه قوشك ، کریدده بیکلرجه قارداشلر شو دقیقه‌لرده سزه باقیور .

حکومتمز دونمامز قوتله‌نجه ، واپورلرمز چوغالنجه پاره‌لرکز دها زیاده آرتار . تام زمانی بکله‌یه‌رك بوکونه قدر دونما اعانه‌سنی کوشه‌ك طوتدیکز .

یوقسه حمیتکزی ، وطنکزی سه‌ودیککزی بیلیرز . ایچکزده بوراده ییوب ایچه‌رك بورایه یابانجی باقه‌جق کیمسه یوقدر .

ایشك بویله اولدیغنی دنیایه قارشی کوسترمك زمانی کلدی .

تاریخ مایمز اسملرکزی آلتون یازیلرله قید ایتمك ایسته‌یور، میلیونلرجه اللر سری آلقیشلامق ایچون حاضردر .

اکمکنی ییدیککز، صوینی ایچدیککز سوکیلی وطنمزك، اومبارك آنامزك امیدینی بوشه چیقارمیکز وبوینی بوکوك اوله‌رق یاردمکزی کوزله‌ین زواللی کریدمزه کلنجه اونی هیچ اونوتمیکز ! بناءً علیه دونما جمعیتی بوکون حمیتلی زنکینلری ووطننی سون بویون عثمانلیلری بر

(کرید زرهلیسی)

آلمق ایچون فوق العاده اعانه‌یه دعوت ایدییور وعثمانلیلرك وطننی جاننده زیاده سودیکنی بوتون جهانه کوستره‌جك اولان بویوك حمیتکزك صوك درجه‌یی آشمه‌سنی وبوتون دشمنلرمزك شاشمه‌سنی بویوك برصبرسزلقله بکله‌یور چونکه :

کرید بزم حیاتمز دیمکدر .

۲۷ مایس ۳۲٦

« مطبعهٔ خیریه » وشرکاسی

"kendisine çok teşekkür ettiğim İzmir Üniversitesinden[3] Aydoğan Demir'e göre, 9 Haziran 1909'da kurulmuştur. Ancak emekli bir Amiral ve Bahriye tarihçisi Fahri Çoker'e göre kuruluş tarihi 19 Temmuz 1909'dur" denilmektedir.[4]

Öncelikle belirtilmesi gereken husus, Donanma Cemiyeti'nin kuruluş tarihi Sayın Fahri Çoker'in belirttiği gibi 19 Temmuz 1909'dur.[5]

Adım anılarak verilen "Haziran 1909" kuruluş tarihi, bir belgenin yanlış değerlendirilmesinden ortaya çıkmaktadır. Aslı özel kütüphanemizde bulunan "Donanma-yı Osmânî Mu'âvenet-i Milliyye Cemiyetinin Beyânnâmesi"nin[6] bir fotokopisini, görüşmelerimizin birinde yararlanması için Feroz Ahmad'a vermiştim. Bu belgenin tarihi 27 Mayıs 1326 (9 Haziran 1910)'dır. Öyle anlaşılıyor ki, bu çok titiz araştırmacıyı belgede anılan tarih yanılgıya düşürmüş olmalıdır. Beyânnâme aşağıda okunduğunda görülecektir ki, Cemiyet, 27 Mayıs 1326 (9 Haziran 1910)'da kuruluşunun üzerinden 324 gün geçtiğini ifade etmektedir. Gün üzerinden yapılacak bir hesaplama bizi aşağı yukarı 19 Temmuz 1909'a yaklaştıracaktır.

Feroz Ahmad'ın makalesinde bana nazikçe ettiği teşekkürü hak edebilmek için anılan belgeyi aşağıda yayınlıyorum.

[1] İngilizce metni görmediğim için, ancak çeviriye dayanarak açıklamalarda bulunabiliyorum.

[2] *Tarih ve Toplum* XI/64 (Nisan 1989), s.50 b.

[3] Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi!

[4] *Tarih ve Toplum*, XI/64 (Nisan 1989), s.53 b.

[5] Bu konuda bakınız Fahri Çoker'in 4 Mayıs 1965 tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*'ndeki makalesi ile Feroz Ahmad'ın yazısı üzerine büyük bir hassasiyet göstererek kaleme aldığı *Tarih ve Toplum* Dergisi'nin (65/Mayıs 1989) okuyucu mektupları bölümündeki düzeltme yazısı. Ayrıca bakınız: *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, c.V/1985, s.1267 b. Ayrıntılı bilgi Fahri Çoker'in belirttiği gibi *Donanma Mecmuası* c.I/1 (Mart 1326/1910)'da bulunmaktadır.

[6] Girid'in en bunalımlı günlerinde zenginleri tahrik amacıyla yayınlandığı anlaşılan bu beyânnâmede anılan "Girit Zırhlısı" adı altında bir savaş gemisi alımı gerçekleşmemiştir.

Donanma-yı Osmânî Mu'âvenet-i Milliyye Cemiyeti'nin Beyânnâmesi

Girit Bizim Hayatımız Demektir

Hamiyyetli Osmânlılar!

Vatanımız baştan başa galeyân içinde. Bütün ruhlar titriyor ve bu titreyiş Girit üzerinedir. Her taraftta yapılan mitinglerin büyüklüğü, kızgınlığı gösteriyor ki hepimiz mahv olmadıkça Girid'imize kimse el uzatamaz. Yıllarca muhârebe ile, yüz binlerce şehitler vererek almış olduğumuz Girid'imizi muhafaza etmek en büyük borcumuzdur.

Biz bu borcu ödemekte ufak bir kusûr yaparsak bütün dünya hatta düşmanlarımız bile bizi fena adlarla anacak ve Girit alınırken bizim için kanlarını akıtmış olan şehit babalarımız hepimize lâ'net okuyacaktır.

Bu günlerde zavallı Girid'imiz için ne dolaplar döndüğünü gazetelerde okuyor, işitiyorsunuz. Ve bundan dolayı son derece öfkelenerek kükremiş arslanlara benziyorsunuz.

Bazı Arnavut kardeşlerimizin bilmeyerek, düşmanlarımız sözüne kapılarak silâha sarılması üzerine fırsat bekleyen düşmanlarımız Girid'i kapmak istiyor, yüreğinden yaralanmış öksüz bir Osmânlı kızı gibi Ak Deniz'in ortasında uzanıp duran Girid'imizin son ümidi bizdedir, imdat bekliyor.

O koca adayı Yunanistan'a katmak istiyorlar. Girid'imizi almak bizi can damarımızdan yaralamaktır, Girit bizim gözümüzün bebeğidir, namusumuzdur, ruhumuzdur. Girid'imizi kaçırırsak her şey biter, öteki adalarımız da sıra ile elden gider. Girid'imiz giderse Trablus, Hac yolu tehlikeye düşer, Osmânlılık ortadan kalkar. İslâmiyet darmadağın olur.

Bunların hepsini bildiğinizden kanlar kaynıyor. Gönüllü alayları yapıldı. Şanlı ordumuz hazır ufak bir işaret bekliyor.

Evet hakkımızı vermezlerse, bize 'adâletsizlik yaparak Girid'i almaya kalkışırlarsa her tarafı al kanlara boyayacağız.

Biz muhârebe etmek istemiyoruz, kendi halimizde ilerleyerek herkes ile güzel geçinmek istiyoruz. Fakat bize ilişirlerse, toprağımızın bir zerresine bile göz dikerlerse o gözleri çıkarırız.

Girit'teki mübârek şehitlerimizin kemiklerini kirli ayaklara çiğnettiremeyiz. Fakat şurasını bilmeliyiz ki Girid'imizi kaybetmemek, onu daima muhafaza etmek için büyük donanma ister, büyük denizlerimizin üzerinde yüce zırhlılar lâzım. Donanma Cemiyeti de bunun için açıldı ve bunun için çalışıyor.

Lâkin Cemiyetin temeli atılalı 324 gün olduğu halde verilen i'ânenin topu 362.232 liradır.

Bu paralar da askerlerimizin, hamiyyetli ahâlimizin, köylülerimizin, mekteplilerimizin ve hanımlarla memurlar ve fakirlerindir.

Zenginlerimizin verdiği i'âne ellerinde bulunan altınlara göre hiç mesâbesindedir. Bir (Averof) Yunan Donanması için tek başına yüz binlerce lira veriyor da sandıklarındaki paraları bu topraktan kazanan zenginlerimiz bu vatanı hiç düşünmüyorlar.

Zenginlerimiz!

Böyle bir zamanda da hamiyyetinizi göstermezseniz vatanımıza ne vakit yardımınız dokunacak?

Bu gün komşu hükümetlerden bizi seven bir çok kimseler donanmamız için (menfa'at) vermek üzere İstanbul'a gelmek istiyorlar, donanmamızın ilerlemesini isteyen bir çok ecnebi dostlarımız dahi i'âne veriyorlar. Fukara takımı ise varını yoğunu esirgemiyor. Bunlara karşı sizler, ey hamiyyetli Osmânlıların oğulları olan ve nesi varsa nesi yok ise bu vatana borçlu bulunan öz Osmânlı zenginleri!

Artık keselerinizin ağzını açarak Girid'imizin imdadına koşun, Girid'de binlerce kardeşler şu dakikalarda size bakıyor.

Hükümetimiz donanmamız kuvvetlenince, vapurlarımız çoğalınca paralarınız dana ziyade artar. Tam zamanını bekleyerek bu güne kadar donanma i'ânesini gevşek tuttunuz.

Yoksa hamiyyetinizi, vatanınızı sevdiğinizi biliriz. İçinizde burada yiyip içerek buraya yabancı bakacak kimse yoktur.

İşin böyle olduğunu dünyaya karşı göstermek zamanı geldi.

Tarih-i millîmiz isimlerinizi altın yazılarla kayd etmek istiyor, milyonlarca eller sizi alkışlamak için hazırdır.

Ekmeğini yediğiniz, suyunu içtiğiniz sevgili vatanımızın, o mübârek anamızın ümidini boşa çıkarmayınız ve boynu bükük olarak yardımınızı gözleyen zavallı Girid'imize gelince onu hiç unutmayınız! Binâen-aleyh Donanma Cemiyeti bu gün hamiyyetli zenginleri vatanını seven bütün Osmânlıları bir (Girit Zırhlısı) almak için fevkalâde i'âneye davet ediyor ve Osmânlıların vatanını canından ziyade sevdiğini bütün cihana gösterecek olan büyük hamiyyetinizin son dereceyi aşmasını ve bütün düşmanlarımızın şaşmasını büyük bir sabırsızlıkla bekliyor çünkü: *Girit Bizim Hayatımız Demektir.*

27 Mayıs 1336

"Matba'a-i Hayriyye" ve şürekâsı.

Hukuk-i Aile Kararnamesi

HÜSEYİN KILIÇ

KUR'AN-I KERİM'de; evlenmeden boşanmaya, cinsel birleşmeden yıkanmaya, kalıttan örtünmeye, zinadan cariyelik kurumuna, erkeğin kadın karşısındaki üstünlüklerinin döne döne vurgulanmasına değin, kadın erkek ilişkilerini düzenleyen elliden çok âyet vardır.

Çoğu kez *Ahmet Cevdet Paşa*'nın başkanlık ettiği bir kurul tarafından hicri 1284 (1867) tarihinde başlayarak 1293 (1876) tarihinde tamamlanan ve gerekçesinde, "Hanefi mezhebinin dışına çıkılmadığı"[1] diyemlenen *Mecelle*'de, "sinn-i bülûğun mebdei erkekte tam oniki ve kızda tam dokuz ve müntehâsı ikisinde dahi tam on beş yaştır. Bir erkek on iki ve bir kız dokuz yaşını tekmil edip de bâliğ oluncaya dek *mürahik* ve *mürahike* denilir." (Mad. 986) gibi kimi yaklaşımlar bir yana bırakılırsa, aileye ilişkin hükümlere pek yer verilmez.

Bu nedenle, âyetlerin, hadislerin, fetva ve yorumların artık yetersiz kaldığını gören Tanzimat Osmanlısı, *Mecelle*'nin tamamlanmasından 41 yıl sonra, 1926'da çıkarılan *Türk Kanun-i Medenîsi*'ne doğru atılan ilk adım diyebileceğimiz *Hukuk-i Aile Kararnamesi*'ni yayımlar. 1917 tarihini taşıyan *Hukuk-i Aile Kararnamesi*'nin *Esbab-ı Mucibesi*'nde şöyle denmektedir:

"Mecelle'nin hukuk-i aileye mütealllik ahkâmı ihtiva etmemesi ciheti ile memleketimizde bu hususta anâsır-ı muhtelifeden her birinin müdevven olmayan kendi ahkâm-ı mezhebiyyelerinin tatbiki ve işbu ahkâm-ı mezhebiyyeye hükkâm-ı şer'in vukuf ve malûmatı olmadığından nikâh ve fesh-i nikâh ile anın müstebâtından olan nafaka-i zevcât mesâilinde gayr-i müslimler rüesâ-i ruhiyyesine hakk-ı kazâ bahşolunmasını icap etmiştir."[2]

Devlet yapısıyla içiçe geçen, yüzlerce yıldan beri taşlaşarak dokunulmazlık kazanan dinsel kalıplar, *Hukuk-i Aile Kararnamesi*'yle de parçalanmış değildir. Nitekim, us yönünden eksik olanların evlendirilmeleri, nikâhın üstü örtülü değil açık sözlerle kıyılması gibi Şafiilik mezhebinden alınan ve *Aile Meclisi* gibi toplum için yeni bir şey olan kimi öğeler bir yana, artık değiştirilmesi bile tartışılamayan şeriat kalıpları oldukları gibi korunmuştur.

"Nişanlanmakla veya vaad ile nikâh mün'akid olmaz" (Mad.1) diye başlayan *Kararname*'nin gerekçesinde, "aile teşkilâtı insanlar için o kadar tabiî bir ihtiyaçtır ki tarihin en eski zamanlarına bile ircâ-i nazar edilse bu hususta mektûb veya gayri mektûb âdetler veya kanunlara tesadüf olunabilir ve bir milletin seciye-i ilim ve irfânını, sâha-i medeniyyette işgâl ettiği mevkiyi, teşkilât-ı ailesini tetebbû ve tetkik ile temyiz ve tâyin etmek pek mümkündür"[3] denmektedir.

Osmanlı'nın *aile teşkilâtını tetebbû ve tetkik* eden *Esbâb-ı Mucibe Lâyihası*'nın yazarları, onun *sâha-i medeniyyette* işgâl ettiği yeri pek içaçıcı görmemiş olacaklar ki, kız çocuğun büluğ başlangıcını dokuz yaşa indirebilen *Mecelle*'yi bile karşılarına alma pahasına, özellikle erken evlenmeyi eleştirmektedirler:

"Her zamanda ve bilhassa hayat için mücadelenin son derece kesb-i şiddet ettiği şu zamanda çocuklar hakkında ebeveynin ilk vazifesi onları ta'lim ve terbiye ederek işbu âlem-i cidalde nâil-i zafer olacak ve muntazam bir aile teşkil edebilecek bir hale getirmekten ibaret iken bizde ebeveyn alelekser çocuklarının tahsil ve terbiyesini bilkülliyye ihmal ederek müccered mürüvvetlerini görmek veya nâil-i miras kılmak maksadıyla onları daha beşikte iken nişanlayagelmişlerdir. Neticede biçareler dünyalarını görmeksizin tezviç ve âtiyen felaketlerine düğünlerle vaz'ı esas edilmiştir. Hiç bir mektep yüzü görmeyen ve lisanını okuyup yazmaktan kat'-ı nazar, emr-i dine dair bir kelimeye bile muttali' olmayan bu türlü çocukların teşkil edegeldikleri ailelerden çoğu cenin-i mürde-zâd gibi zifaflarının daha ilk aylarında infisaha mahkûm olmuştur. Memleketimizde ailelerin temelsizliğini mucip olan esbabtan biri de budur."[4]

157 maddeden oluşan *Hukuk-i Aile Kararnamesi*, erken evlenmeyi eleştirmesine ve "ehliyet-i nikâhı haiz olmak için hâtibin on sekiz ve mahtûbenin on

yedi yaşını itmam etmiş olmaları şarttır" (Mad.4) demesine karşın, "on sekiz yaşını itmam etmemiş olan mürâhik bâliğ olduğunu beyan ile müracaat ettikte hali mütehammil ise hâkim izdivacına müsaade edebilir" (Mad.5) hükmünü de içermektedir.

Hali mütehammil ise evlenmesine *müsaade* edilebilen *hâtib* ya da *mahtûbe*, on iki ve dokuz yaşlarında olabilirler. "On iki yaşını itmam etmemiş olan sagîr ile dokuz yaşını itmam etmemiş olan sagîre" ise, "hiç bir kimse tarafından tezviç edilemez" (Mad.7). Normal evlenme yaşı, Hıristiyan erkeklerde yirmi iki, Hıristiyan kızlarda da yirmidir. Bu yaşları "itmam etmemiş olan İsevî hâtib ile mahtûbenin nikâhının in'ikâdına velinin rızası şarttır". (Mad.12)

Hukuk-i Aile Kararnamesi, "vâcibattan olmayub umûr-i câizeden olmasına" karşın; "şer'-i şerîfin müsaadesi, fuhşun men'i ve nüfus-i ahalinin tezyîdi gibi nice esbâb ü mesâlihe müstenid olup kadınların erkeklerden ez'af-i muzaafe ziyade olduğu" gerekçeleriyle, "hiç olmazsa ilk zevcenin rızasının şart kılınması lüzumunu vârid-i hâtır" bile etmeksizin, "taaddüd-i zevceyi hükme bağlamaktan" çekinmez:

Menkûha veya mu'tedde olarak dört zevcesi bulunan kimsenin diğer bir kadın ile izdivacı memnudur". (Mad.14) Oysa, "İsevî'ler" için, "bir kimse, tahtı nikâhında iki ve daha ziyade kadın cem' edemez" (Mad.30) denmektedir. Bu olgu, bir başka maddede ise, "nikâh-ı mevcut üzerine aktedilen ikinci nikâh bâtıldır" (Mad.64) denerek, daha da pekiştirilmektedir.

Gerçi, "müteaddid zevcesi olan kimse onlar beyninde icrâ-i adalet ve müsaavata mecburdur" (Mad.74) hükmü getirilerek, çok evlilik güçleştirilmeye çalışılmıştır. Ancak, "zaten öteden beri tatbik edilen meslek-i adalet ve meşrutiyete müstenid"[5] Osmanlı Müslümanı için, sanırız *Hukuk-i Aile Kararnamesi*'nin öngördüğü *adalet ve müsavatı* gerçekleştirmek hiç de güç değildir.

Zaten, *Kararname*'nin düzenlediği *adalet* de tümüyle erkeklerden yanadır. Sözgelişi, "zevce, zevcinin mesken-i şer'i olan hanesinde ikâmete ve zevci başka memlekete gitmek istedikte bir mâni bulunmadığı takdirde birlikte azimete mecburdur. Zevce, zevci rızası olmadıkça kendi evlâd ü ekâribini birlikte iskân eyleyemez". (Mad. 71, 72).

Erkek, karısını istediği an boşayabilir. Geleceğe yönelik boşama da geçerlidir. *Kararname*, "talâkın ehli, mükellef olan zevctir" (Mad. 102) demektedir. Ve hızını alamayarak, namuslarını kumaş parçalarıyla örten acınası tutsakların suratına, "talâkın zaman-ı müstakbele izâfesi sahihtir" (Mad. 107) diye haykırmaktadır. Üstelik erkek, daha doymamışsa eğer, küçük bir pişmanlık duyar, yeniden özlerse eğer, boşadığı kadını, gerisin geri alabilir. "Zevc" diyor *Kararname*, "zevcesi hakkında üç talâka maliktir". (Mad. 108)

Fakat, Osmanlı, bu *Kararname*'yi bile uygulayamaz. Aynı yıllarda, dünyanın büyük bir bölümü, çalkantılar içinde yeni çevrenlere açılma savaşı verirken, işletmelerinde çalıştırdığı işçilerin hesaplarını, "kurşun kalemle bir duvar üstünde"[6] tutuveren Devlet-i Muazzama öylesine dağılmış, öylesine tutarsızlaşmış ki, iki kurumunu bir araya getirip eşgüdüm kurmak, nerdeyse olanaksız bir duruma gelmiştir.

Aynı yıl, *Hukuk-i Aile Kararnamesine Müteallik Muamelât-ı İdariye Hakkında Nizamname* hazırlanır. (**) *Kanun-i Ceza*'nın 200. maddesi değiştirilerek; "hâkimin veya nâibin huzuruyle akd-i nikâh hususundaki mecburiyet-i kanuniyeye riayet etmeyen zevc ile mevcut ise tarafeyn vekilleri bir aydan altı aya kadar ve bu gibi akidlerde şahit sıfatıyle hazır bulunanlar bir haftadan bir aya kadar",

"Merasim-i kanuniyyeyi ifa etmeksizin akidname tanzim ve tescil eden hâkim veya nâibi ile hâkim veya nâib hazır olmaksızın hilaf-ı selahiyet nikâh akteden eimme dahi bir aydan altı aya kadar",

"Taht-ı nikâhta bulunan bir kadını bilerek tezevvüc eden ve böyle akidlerde vekil veya şahit sıfatıyle bilerek hazır bulunan ve bu gibi münakehâtı bilerek akdeden veya akidnamesini tanzim ve tescil eyleyenler altı aydan üç seneye kadar",

"Zevcesini tatlîk ettiğini on beş gün zarfında hâkime ihbar etmeyen kimseye bir haftadan bir aya kadar"[7] hapis cezasının verileceği hükmü getirildi.

Ve bir yıl sonra, yani hicri 1337 (1918) yılında, padişah *Mehmet Vahdettin*'in imzaladığı *8 Muharrem 1336 Tarihli Hukuk-i Aile Kararnamesinin Lağvı Hakkında Kararname* (***) ile, padişah *Mehmet Reşat*'ın imzaladığı *Hukuk-i Aile Kararnamesi*, bütün sonuçlarıyla ortadan kalktı. Altı maddeden ibaret olan Vahdettin Kararnamesi'nde şöyle deniyordu:

"8 Muharrem 1336 tarih ve 25 Teşrinievvel 1333 tarihli Hukuk-i Aile Kararnamesi mülgâdır". (Mad.1)

"Birinci maddede beyan olunan kararnamenin muhtevi bulunduğu mesâile müteallik deâvi hakkında mezkûr kararnameye tevfikan lâhik olup henüz kaziyye-i muhkeme teşkil etmemiş olan hükümler keenlem yekûndur". (Mad.4)

"Birinci maddede beyan olunan kararnamenin muhtevî olduğu mesâil hakkında mezkûr kararnamenin tarihi mer'iyyetinden evvelki kavaid ve ahkâm caridir". (Mad.2)

Sözcükler:

Sinn-i büluğ: Büluğ yaşı./*Müntehâ:* Son./*Müdevven:* Derlenmiş./*Hükkâm:* Yargıçlar./*Mesâil:* Sorunlar./*Rüesâ:* Başkanlar./*Kazâ:* Yargılama./*Mektûb:* Yazılı./*Tetebbû:* Araştırma./*Cidal:* Savaşma./*Mücerret:* Yalnız, evlenmemiş./*Tezvic:* Evlendirme./*Kat'-ı nazar:* Yüz çevirme, şöyle dursun./*Mürde-zâd:* Ölü doğmuş./*İnfisah:* Yürürlükten kalkmış./ *Hâtib:* Söz söyleyen, öncü./*Mahtûbe:* Evlenmek için istenilen kadın./*Mürâhik:* Büluğ çağına ermiş, 12 yaşına basmış erkek çocuk./*Sagîr:* Erkek çocuk./*Sagîre:* Kız çocuk./*İn'ikâd:* Bağlanma./*Vâcibât:* Terki olanaksız olan./*Umûr-i Câize:* Uyulmayabilinen buyruklar./*Tezyîd:* Artırma, çoğaltma./*Mesâlih:* Sınırlar./*Ez'af-i muzaaf:* Kat kat./*Taaddüd-i zevce:* Çok karılılık./*Menkûha:* Nişanlı kadın./*Mu'tedd:* Sayılmış, belirlenmiş./*Beyn:* Ara, arada./*Talâk:* Boşama./*Tarafeyn:* İki taraf./*Eimme:* İmamlar./*Münakehat:* Nikâhlar./*Tatlîk:* Bırakma./*Deâvî:* Davalar./*Lâhik:* Yetişen, eklenen./*Keen-lemyekûn:* Sanki hiç olmamış, hiç yokmuş gibi.

(*) *Düstur;* 2. Tertip, C.9, Sayfa: 762-781.
(**) *Düstur;* 2. Tertip, C.10, Sayfa: 52-57.
(***) *Düstur;* 2. Tertip, C.11, Sayfa: 299-300.

[1] Ali Hikmet Berki; *Açıklamalı Mecelle*, Hikmet Yay., İst. 1982, s.12.
[2] Prof. Sabri Şakir Ansay; *Eski Aile Hukukumuza Bir Nazar*, AÜHF Yay., Ank. 1952, s.18.
[3] Ansay; *a.g.y.*, s.19.
[4] Ansay; *a.g.y.*, s.23.
[5] Ansay; *a.g.y.*, s.21.
[6] A. Gündüz Ökçün; *Osmanlı Sanayii*, AÜSBF Yay., Ank. 1970, s.7.
[7] *Düstur;* 2. Tertip, C.9, s.782.

İslâmiyet Yerine Millî Türk Dini

Bu yazıda şimdiye kadar pek nadir kimselerin duyduğunu sandığımız bir eserden bahsedeceğiz. 1934 yılında A.İbrahim isimli bir yazarın *Millî Din Duygusu ve Öz Türk Dini* başlığı ile yayınladığı bu kitabı bulmak bütün aramalarımıza rağmen bizce mümkün olamamıştır. Esasen sadece ismini bildiğimiz bu yazarın kim olduğunu da tesbit edemedik. Belki ismi de gerçek bir isim olmayıp takma olabilir. Eserin 40-50 yıl önce bile bulunamadığından şikayet edildiğine ve toplatılmış olabileceği ihtimalinden bahsedildiğine göre, kitap gerçekten toplatılmış ve yok edilmiştir. Bu tip metodların yurdumuzda bugün bile revaçta olduğu düşünülürse durumu yadırgamamak gerekir.

Adı geçen eserin, Türkiye Bibliografyası'nda da ismine rastlanmıyor. Eski Derleme Müdürlerinden Sayın Türker Acaroğlu'ndan öğrendiğimize göre, Derleme Kanunu 21 Haziran 1934 tarihinde kabul edilmiş ve Temmuz ayı başında yürürlüğe girmiştir. Eserin yayınlanışı bu tarihten önceye rastlıyorsa, bu nedenle Türkiye Bibliografyası'nda yeralmamış olabilir. Fakat bizim daha kuvvetli gördüğümüz ihtimal toplatılıp, imha edilmiş olmasıdır. Zira kitabın basımını hemen takip eden yıllarda bile piyasada izine raslanamaması bunu gösteriyor. Bu konudaki kısa bilgiyi aşağıda gösterdiğimiz kaynaktan öğreniyoruz.

İslâmiyetin biz Türklerin dini olamayacağı ve olmaması gerektiği gibi çok cüretkârane bir iddiadan yola çıkarak, Öz Türk Dini'nin nasıl olması gerektiği hakkında fikirler ileri süren müellifin eserinin birkaç sahifelik bir özeti Beyrut'ta yayınlanan bir kitaptan aynen Almancaya aktarılmış ve tanınmış bir Alman Şarkiyat Mecmuası'nda neşredilmiştir. Biz oradan aynen alarak Türkçeye çevirdik. Böylece önce İngilizceye, sonra Almancaya en sonunda da tekrar Türkçeye tercüme edilen metinde bazı hatalar olabilirse de bunlar çok açık ve seçik olan ana fikre hiç de tesir edecek bir mahiyet taşımamaktadır.

Okuyucularımız, aşağıdaki özeti okuduktan sonra yazarın fikirlerinin doğru olup olmadığı meselesini tamamen bir tarafa bırakıp, herhalde derin derin düşüneceklerdir. Bir memlekette bu tip fikirlerin de ileri sürülebilmesi, gerçek bir vicdan ve düşünce hürriyetinin varlığı hakkında bir ölçü olarak görülebilir. İnceleme ve merak konularımız itibariyle zaman zaman Hz.Muhammed devrinde ve daha sonra, zamanın Arapları tarafından ortaya atılan fikirleri ve yapılan çeşitli tenkidleri okudukça, bugünki Müslümanların tüylerini ürperten bu çeşit fikirlerin vaktiyle nasıl rahatlıkla yapılabildiğini hayretle görmekte ve ister istemez bugünki durumla karşılaştırma yoluna gitmekteyiz. 20. yüzyıl biterken, dinî konularda yüzyıllarca önceki kadar bile tenkidî şeyler söylenememesi, yazılamaması düşündürücüdür. Bunda en önemli âmil şüphesiz yüzyıllar içinde Dinî müesseselerin toplum üzerinde kurduğu otoritedir.

İslâm Dininde Reform yapılması gerektiği, ulemâdan bazı önemli şahsiyetler tarafından ortaya atılmış (Şeyh Muhammed Abduh, Cemaleddin Afgani v.b) ve çeşitli tepkilerle karşılaşmış ise de Türkiye'de diş hekimi, general gibi bazı amatör ve din konusunda esaslı hiçbir bilgileri olmayan kişilerce karalanmış bazı kitapçıklar dışında ciddi bir reform önerisi yoktur. Yalnız 1928'de İstanbul Darülfünun'u İlâhiyat Fakültesi'nde, hükûmetçe, Fuad Köprülü Başkanlığında bir komisyon oluşturularak, dinde yapılması gerekli görülen reform için bir rapor hazırlanmışsa da, çeşitli sert tepkileri göze alamayan hükûmetin meseleyi sessizce örtbas edip, Komisyonun raporunu kaale almadığı anlaşılmaktadır.[1] Kamuoyunda böyle bir komisyonun kurulduğu bile hemen hiç bilinmemektedir. Yazımızın konusunu teşkil eden kitap ise bu olaydan 6 yıl sonra 1934'de yayınlanmıştır. Yukarda değindiğimiz gibi, Beyrut'ta 1937'de Türk Basını hakkında çıkan bir kitapta İngilizce olarak özeti verilmiştir[2]. Bu İngilizce metin Dr. Lepsius'un neşrettiği *Aus der Welt des Ostens* (Doğu Dünyasından) eserinde Almanca olarak yayınlanmış oradan da tanınmış Şarkiyat Dergisi *Die Welt des Islams* tarafından aynen nakledilmiştir[3]. Aşağıda biz bu dergideki metni, aynen Türkçeye çevirdik.

TURGUT AKPINAR

[1] Gotthard Jaeschke, *Yeni Türkiye'de İslâmlık*, s.40 vd., Ankara, 1972
[2] Lootfy Levonian, *The Turkish Press 1932-1936*, Amerikan Press, Beyrut, 1937
[3] *Die Welt des Islams*, Bd.23, Heft 1/2 (1941)

Milli Din Duygusu Ve Öz Türk Dini

Giriş

SOSYAL kuruluşların bütün değişikliklerinde, esasları geliştirmeğe çaba harcıyoruz da, Din, Milletlerin hayatında en önemli faktör olduğu halde, dinin gelişimi için hiçbir şey yapmıyoruz. İslâmiyet bizim için "Millî" değildir. Bu yüzden İslâmiyet yerine millî ve mükemmel bir din yaratmakla yükümlüyüz. Bu yazımda güttüğüm amaç, böyle kusursuz bir dinin esaslarını göstermektir...

Eski dinler, modern insana bir şey ifade etmediği için, gelişmeye elverişli değillerdir. Biz modern ve gelişmeye kabiliyeti olan bir dine muhtacız. İslâmiyete modern bir şekil vermeğe muktedir değiliz. Bu belki, İslâm'ın sabah namazı, abdest, sarhoş edici içkilerin yasaklanması, insanların eşitliği vb. gibi güzel esasları için imkânsız değildir. Bugün milletler açıkça dinleri, ilmî ve millî esaslara göre değiştirmeğe gayret etmektedirler. Yeni dinler, milletlerin kendi benliklerine uygun bir şekil alacaklardır. Gerçek bir din ise şüphesiz millî ve yerli olan dindir. İslâmiyet bize yabancıdır, çünkü millî yani "Türke has" değildir.

Memleketimizde Arap dili ve kültürü çökmeğe başlamıştır. Bu bizim millî amacımızdır. Bu yüzden İslâmiyet de çekiciliğini kaybetmeğe başlayacaktır. Millî bir dine ihtiyacımız vardır. Eski din dersleri, bizim ruhumuzu dünyaya maddî açıdan bakmaktan uzaklaştırmıştır. Allah korkusu ve sıkıcı ibadet-

ler birçoklarını müraîliğe sürüklemiştir... Musa'nın Âsâsı ve İsa'nın Sesi insanları gruplara bölmüştür... Burada gerçek bir din yoktur... Zamanımızın din anlayışı bütünüyle yanlıştır, çünkü her din, diğer dinlere mensup olanların cehennemlik oldukları esasını takip etmektedir. Bu mahkûm edici tutum, Kur'anın âyetlerinden açıkça anlaşılmaktadır. Kim ki Kur'anın açıkladıklarına inanmaz, cehennemliktir. Elbette, diğer dinler bu bakımdan daha da serttir. Benim bu âyetleri yanlış yorumladığımı ileri sürenler olursa, onlara cevabım, halkın benim söylediğim şekilde inandığı, olacaktır. Şu kanaat hâkimdir ki bütün kâfirler doğrudan doğruya cehenneme gidecek, bütün Müslümanlar da, günahlarının cezasını çektikten sonra cennete gireceklerdir. Bu yüzden bütün ömrünü insanlık hizmetinde geçirmiş olsa da bir Hıristiyan cehenneme gidecektir, çünkü Müslüman değildir. Buna milyonlarca Müslüman inanmaktadır ve bu, İslâmiyetin onlar üzerindeki etkisidir.

Gerçek din insanları insanî amaçlara yöneltir. Bir milletin gerçek dini kendi özünden kaynaklanır. Bu sebeple İslâm dini Araplar için millî bir dindir, fakat asla bizim için değil. Millî hayatın atılımları karşısında, millî olmayan bir din ölüp gitmeye mahkûmdur. Her şeyi bilen ve her şeye kaadir Tanrı insanları böyle eşit olmayarak yaratmış olamaz. Zira hayatta nasıl davranacaklarını, iyi mi kötü mü bildiğine göre onları, sırf fena davranmalarına izin verip sonra da cehenneme atmak için dünyaya salmış olamaz.

Biz, inancımızı değiştirmek zorundayız. Bir insanın en yüksek ideali ve dini kendi halkına, milletine sevgi olmalıdır. Dinî ibadet yerlerinde, millî şarkılar söylenmelidir. Arap kültüründen kurtulmak ve kendi milliyetimize sahip olma için Mekke'yi gösteren mihrabımızın yönünü değiştirmeliyiz. Bizim yöneleceğimiz cihet Sakarya olmalıdır. Biz Türklüğü yüceltmeli ve bütün Türk vatandaşlarına el uzatmalıyız...

Avrupa ve Amerika'da büyük bir coşku ile kiliseye gidilir. Bizde bu coşku yoktur, çünkü millî dinimiz yoktur. Almanların Luther'ine bakın, O ilmi ve dini birleştirmiş ve Batı hayatının ihtiyaçlarına, gereksinimlerine uygun bir din yaratmıştır. Asil Türk Milleti de aynı şeyi yapabilir (s.44).

Gerçek bir din vardır, fakat bu mevcut dinlerden biri değildir. Gerçek din, millî ve insanî hedefler koyan gerçeği kutsallaştırır. Bu din insanları, vicdan hürriyetine aykırı şekilde, anlaşılmaz bir Tanrı'yı kabule zorlamaz (s.51). Bugün Protestanlığı ve İslâmiyeti en gelişmiş dinler olarak niteleyebiliriz. Çünkü her iki din, eskileri ıslah ederek daha akılcı esaslara oturtmuşlardır. Fakat bu dinlerin Kutsal Kitap denilen kitapları da gerçek olmaktan ziyade efsanevî olan bazı esaslar ihtiva ederler. Bu yüzden Gerçeklerin Dini olarak kabul edilemezler. Halkımız, ilmî ve felsefî esaslara dayanan millî bir dine sahip olmalıdır... (s.52)

Şüphesiz, ideal bir Tanrı'nın zaruretine inanıyoruz. Fakat meleklerin de var olduğuna inanmağa zorlanamayız... Bunlar kabul edilmezse dinler buna "dinsizlik" diyorlar. Zora dayanarak inanılabilir mi? Yaratıcı sonsuzluğu doldurduğundan, Tanrı ile insanlar arasında hiçbir aracı mevcud olamaz. Vahiyler mevcuddur fakat bunlar Tanrı'nın vahiyleri değildir. Birkaç olağanüstü şahsiyet geniş cemaatleri, yüksek ideallerine bağlayabilmek ve onları bu ideallere göre şekillendirmek için kendilerinin Peygamber olduklarını, vahiyler aldıklarını söylerler Fakat bunlar Tanrı'dan gelmezler (s.53 vd.).

Tanrı insanları sevk ve idare etmek için neden bir Peygamber göndermeği gerekli bulsun? Onun insanları aracısız idare etme kudreti yok mudur? Tanrının çeşitli zamanlarda birçok elçiler gönderdiğini bilmek insanları şaşırtmaz mı? Neden biz bu Peygamberlerin Tanrı tarafından gönderildiğine inanmayınca dinsiz olarak görülelim? Çoğunlukla peygamberlerin mucizeleri onların Tanrı'nın elçisi olduğuna delil olarak gösterilir. Böyle mucizelerin gerçekten vukubulduğunu kabul etsek bile, bu onların peygamberliğinin delili olamaz. Bu ancak bunların insanlığı insanî bir hedefe ebediyyen yöneltmesi halinde tevsik edilmiş olur. Onların peygamberliğine ve Kitaplarındaki Tanrısal vahiylere inanmamak kimseyi dinsiz yapamaz. Dinler gerçi böyle söyler ama, acaba bu hususta haklılar mı haksızlar mı? (s.56)

Hiçbir din nihaî din olarak telâkki edilemez. Biz sadece (daima) gelişen bir dini kabul edebiliriz ki, o da millî olan dindir Millî din öyle bir dindir ki, onu millet kendi dili ile uygular ve kendine uygun şekilde duygularını geliştirir. Bu yüzden İslâm dini biz Türkler için kabule şayan olamaz. Biz onun dilini anlamıyoruz. Çeviriler ise kurudur ve bizim için cazip değildir, bize bir şey söylemez. Bundan başka bu dinin bazı gereksiz (derecede fazla) ibadet hükümleri vardır ve Toplumu hiç göz önüne almaz. Gerçek din, sadece halkın kalbinde ifadesini bulur. O (din ise) millî ve yerli olmalıdır.

Türkiye'nin dini hangi din olmalıdır? (s.65 vd.) Yabancı bir dinin bizim dinimiz olmasına imkân yoktur. Bu, milliyetçiliğin esaslarına aykırıdır. Bu din bizi, sevgi ve heyecanla milletimize bağlayamaz. Biz Türklerin dinini Türklerin Tanrısını, Türklerin benliğinde aramalıyız. Din bir milletin uzuvlarını birbirine bağlayan bir kuvvettir. Hiçbir millet dinsiz olamaz. Bu nedenle bizi bir araya getiren ve heyecanla dolduran bir dine muhtacız.

Bu, milletin hâkimiyetini teminat altına almak için gereklidir. Millî bir din, varlığını bilemediğimiz Tanrı veya Tanrı'nın sözleri, peygamber, melekler, şeytan, cennet, cehennem gibi aldatıcı tasavvurlar üzerine inşa edilemez. Bir kimseyi böyle aldatıcı, yanıltıcı fikirlerle, erdeme götürmek istemek, çocukça bir tutumdur. Bir din, gerçek bir ahlâk ve fazilet esasına dayanmalıdır. Cennete gitmek için faziletli erdemli davranmak veya cehennemden korunmak için kötülüklerden kaçınmak sağlıklı bir ahlâk değildir. Bu şekilde dinler, (bu kavramların) safiyetini yok etmiş olmaktadır. Millî din insanlara fazileti bizatihi faziletin kendisi için uygulatmalıdır.

Millî Dinin Esasları (s.79)

1- Dinin temeli ahlâkîlik olmalıdır. Bu esas, korku veya mükâfat olamaz.

2- Din ilimle mutabakat çakışma halinde olmalıdır. İlimsiz din kör bir kuvvet, inançsız ilim kuru bir gerçektir. Her ikisi elele yürümelidir.

3- Din, halka rehberlik etmeli, ona biraraya gelmekte ve birliğini hissetmekte yardımcı olmalıdır. Din insanda insanlığa karşı duyulan keza kendi milletine olan sevgiyi geliştirmelidir, insanları sınıf ayrımlarından uzak tutmalı ve gelişme için müşterek çalışmada birleştirici olmalıdır.

4- Diğer bir esas musikidir. Musiki kelimelerle ifade edilemeyen yüce duyguları uyandırabilir. Millî din için, musikiyi bir temel olarak tanımalıyız.

5- Diğer bir temel unsur şüphesiz millî dildir.

Türklerin Millî Dini (s.84)

1- Türklerin dini Türk edebiyatından ve Türk musikisinden doğacaktır. Edebiyat ve musikimizi imkânlar ölçüsünde geliştirmenin yollarını aramalıyız.

2- Camiler modernize edilmelidir... Bir din devamlı olarak yeni esaslara ve fikirlere göre kendini geliştirmelidir.

3- Yazarlarımızla Ankara ve İstanbul'daki önderler, bir Birlik oluşturmalı ve millî, dinî bir dergi çıkarmalı ve bu dergi bütün yurda dağıtılmalıdır. Böylece, millî bir dine kavuşabiliriz. □

Ürgüplü'den Renda'ya 43 Yıllık Siyasal Bir Mektup

DÜNDAR AKÜNAL

BU sütunlarda Suat Hayri Ürgüplü'nün Abdülhalik Renda'ya bir mektubu yayınlanıyor. 46 seçimlerinden bir hafta sonra yazılmış. Renda henüz meclis başkanı. Suat Hayri Ürgüplü de kendi deyişiyle "eski bir bakan, eski bir milletvekili". Cumhuriyet Halk Partisi'nin seçimlere hile karıştırdığı söylentilerinin siyasal ortamı hayli zorladığı bir zamanda yazılan ve gününe göre alışılmışın üstünde bir suçlama taşıyan mektup için Ürgüplü "tarihi" nitelemesini kullanıyor. Eleştirilerini de başlıca iki noktada toplamakta. Birincisi; İnönü, partisi ve çevresi. Öbürü; seçimin yarattığı huzursuzluk ortamı: İnönü tehlikeli yoldadır. Dürüst ve doğruyu söyleyen kişiler kendisine ulaşamamakta ya da ulaşmaları çevresince engellenmektedir. Bu çevre Şef'ten pek çok şeyi gizlemekte, iyi göstermektedir. Bu iki yüzlü, çıkarlarından başka bir şey düşünmiyen insanlar partiye de zarar vermektedir. Halktan uzaklaşma ve kopukluk başlamıştır. Halk hükümetten de partiden de soğumuş, yakınmalara başlamıştır. Gidiş İnönü için de memleket için de tehlikelidir. Ne yazık ki hoşgörü ile sorunlara yaklaşma eğiliminde olan İnönü şiddete itilmekte, gençler için "sopa" önerilmektedir.

Seçimlere gelince. Şu var ki tutulan yol sonunda İstanbul "Halkı ile, basını ile ve ne yazık ki bütün aydın gençliği ile elden gitmiştir. Bunun aksini söyliyen olursa haindir, yalancıdır". Seçim tutanakları sürekli tartışmalara neden olacak niteliktedir. Acele, bazı yerlerde seçimlerin yenilenmesi İnönü'yü de partiyi de kurtarabilir. Belki beş on milletvekili kaybedilecektir.

İlk yapılacak şey halkın da gözünü doyuracak kişilerden oluşan bir hükümeti kurmaktır. Hemen birkaç yerde yapılacak seçim de partiye güç verecektir. Öbür yönden bu nefret ve dargınlığa son verilmelidir. Bu hal kötü sonuçlar yaratmaktadır. İnönü Bayar'la görüşmeli, onu dinlemeli, haklı isteklerini kabul etmelidir. Partiler arası diyalogu da İnönü başlatmalıdır. Ürgüplü'nün mektubu; böyle yapılırsa "bugün de yarın da" Cumhuriyet Halk Partisi'ndedir yargısı ve umudu ile sona eriyor.

O dönemin, iki parti de olsa, yine de Halk Partisi içinde süren -tek parti dönemi koşulları- düşünülürse, Ürgüplü'nün mektubu daha da önem kazanır. Yazıldığı tarih ve değindiği konular bakımından üzerinde durulmağa ve işlenmeğe değer bir mektup. Onu da üzerinde çalışanlar yapacaktır. Ben sadece unutulup gitmesin, onu istedim, o kadar. □

S.H.ÜRGÜBLÜ

Bakırköy
28-7-1946

Çok Sayın Renda,

Size bu tarihi mektubumu, bütün sorumluluğunu tam duyarak yazmakta: eski bir bakan, eski bir milletvekili ve fakat bu iki sıfatın da muhakkak üstünde olan -bu yurdun birçok asırlık mazbut şeçeresile katıksız öz bir- Türk evlâdı sıfatile hem hak, hem de vazife görüyorum.

Sizin omuzlarınızda, vicdanınızda ve varlığınızda da, böyle temiz hitaplara maruz kalmak mecburiyetini veren yılların lekesiz hayatını, yurda engin bağlılığı ve mevki'imizin bilhassa bugünlerde müthiş ve tarihi ağırlık gösteren, vatan borçlarını görüyorum.

Belki üzüleceksiniz, bunu hiç düşünmüyorum. *Kendimden de hiç bahs etmeyeceğim, işime temas etmeyeceğim*, olayları ele alacağım.

Bunları; önümdeki kap-karanlık ufkuma, metin yürek, engin sabır ve vicdan rahatile, dimdik bakarak yazıyorum:

Bugün, karşısında bulunduğumuz müthiş tehlikeleri ve yurda yıkıcı günler hazırlayan hadiseleri olduğu gibi Büyük İnönü'ne göstermek vatan borcumuzdur. Ölünceye kadar kendisine, ömrümü nezr'ettiğim ve ondan ayrılmamağa ahd'ettiğim, yurdumun bu eşsiz-büyük insanını en tehlikeli yollarda görüyorum.

Suat Hayri Ürgüblü (solda) 1965'te kurmuş olduğu kabinede Adalet Bakanı olan İhsan Köknel'i tebrik ederken.

Üzülmesin, sıkılmasın diye veya binbir emel ve düşüncelerle kendisinden saklanan olaylar öyle ağır sonuçlar verdi ki, Millet bile tek yürekle üzerine titrediği, Şefinden uzaklaşmaya başladı. Bugün de aynı duygularla işi düz görürsek, temaslarımızı kestiğimiz muhitleri öz yürekle dinlemeyip, doğruya kulak kapatırsak kısa yıllar içinde hüsran kesindir.

Hatalarımız onun zararına oldu, kendi yerimize onu harcadık, son seçimde bile onun adını kullanarak mevzilerimizi tutabildik, Hükûmetin bütün hatalarını, Partinin bütün basiretsizliklerini, bu misli çok zor gelir can-varlığımıza yükledik, onun kurtarmasını bekledik. Bugün için kurtardı da... Her yerde her işte o çalıştı, her yükü o omuzladı, her derde o koştu.

Sayın Renda! Bugün dahi etrafımızda ondan kudretli insan görüyor musunuz, hattâ ufkunuzda ümit parlak mıdır, gözünüzü rahat kapatacağınızı tam huzurla vicdanınıza söyleyebilir misiniz? Manzara şudur: Birbirine düşman, yüze gelen bir topluluk. Utanç verici bir riyakârlık ve hakikatı gizleme gayreti, post için başkasının postunu yakmak, yürekten bağlı olmayıp ufak gruplar kurup ileriye hazırlanmak.

O halde netice? 4 yıl çabuk geçer, in-

sanlar göçer gider. Memleket elden ele emanet edilir, başı boş bırakılamaz. Ocak babadan evlâda, aşiret reisten reise geçer. Sultanlıkta böyle. Ya Cumhuriyet?

Koca Ata: Millet benden sonra da Şefini seçer demiş. Kolay fakat mânâlı söz? İnönü olmasaydı Ata bu kadar kolay ve kuvvetli konuşabilir miydi? Ben sanmam, amma siz çok iyi ve esasını herhalde bilirsiniz.

Derin düşünmeye, çare bulmaya, körpe Cumhuriyeti sağlam tutmaya, hayatta iken temelli, sarsılmaz esasları, direkleri kurmaya mecbur olanlardansınız, bu imkânları da haizsiniz.

Onun etrafındaki topluluk dağılıyor, Ankara bile canı yanarak Koca İnönü'ne kıyıyor. Millet vicdansız olur mu, ona nankörlük eder mi, aslâ? Bu merkez sonucu bile geç saatlere kadar ondan saklanabiliyor. Hüsran hazırlayan, ilerde felâket verecek yollarda devam ediliyor. Bugün düşünülüyor.

Milletin gönlündeki taht acı ve ıstırap tahtıdır, orada haklı oturan İnönü; tabi'î üzülecek, canı, ciğeri yanacak, günleri, yılları uykusuz geçecek ve bir gün de vicdanı rahat, fakat hep derd ve keder dinlemiş, amma büyük yurd hizmetlerile tarihe geçecek. Hepiniz aynı yoldasınız, başka yol bilmiyorum. Kendini ona feda etmeyen onu kurtaramaz, onu sevemez. Milleti yeniden, onun etrafında kale gibi toplamak kesin şart ve şaşmaz borçtur. Cumhuriyet emaneti için de, dış korkunç tehlikeler için de baş şarttır. Hiç bedbin değilim, tehlike var, onu görüyorum. Ömrüm oldukça inandığımı ona ve size hiç korkmadan, ardsız-arasız yazacağım, değer verin, vermeyin.

Şimdi, kısaca bazı olayları hatırlatacağım, maalesef hepsi tahakkuk etti, bununla övünmüyorum, üzülüyorum. Yine de edecektir: içindeyim, muhitten uzaklaşmış değilim, neslimin arasındayım, emellerini, çalışmalarını, derdlerini biliyorum, bunları, yani benim neslim bugün kitledir, onu kollamaya mecbursunuz, onları kazanmaya, sevmeye mecbursunuz, bunu yurd selâmeti için yapacaksınız, neslinize değil, neslimize bakacaksınız.

1- Yüce Şef İstanbul'da idi. 27-5-944 Cumartesi beni Ankara'dan emr'etti, gittim. 3/4 gün ve gece emirlerinde bulundum. 31.5. Çarşamba günü Demirhisar muhribile Gelibolu'ya gittiler. Salı günü uzun görüştük, üzücü oldu, Hükûmet, parti, basın, gençlik konuşması sevindirici değildi, amma doğru idi, sevgi ile dinlediler. Kapıda S.Anderiman bizi dinliyordu, ikimiz de çıkınca onu gördük.

Ankara'ya döndüm. Bu işin kazancı: Başbakanın husumeti? Çünki, heman çağırdı, ne olduğunu sordu, sakladım, emir bu.

2- Diğer olaylar: Cenup gezisi -Kürt, Arap davası-, ırkçılık işindeki fikirlerim, parti tayinleri, şark seyahatim vesaire... Aynı yürek açıklığile anlattım.

3- Size de, son olarak, 10.6.46 günü uzun arz'ettim:

Halkın, bugünki hükûmetten ve partiden müthiş bir duygu ile şikâyetçi olduğunu, ağır ve tam kelimelerile söyledim. Şefin seyahatinin kötü tesir yapan bir iş gibi istismar edildiğini, kendimi feda edercesine ve ederek yana yakıla bildirdim.

Sonuç meydandadır, kitle halinde İstanbul; halkı ile, basını ile ve maalesef bütün münevver gençliğile elden gitti. Bunun aksini söyleyen olursa haindir, yalancıdır. Bu aziz ve İnönü'nün üzerine yanıp titrediği gençlik Lozan gününe kasden gitmedi. Bugün Bayazit'te jandarma bölükleri bunları daha çok soğutuyor, sıkı-yönetim, sansür, kâr yerine zarar veriyor.

İnönü, sevgi-tevazu-ilgi ile gönül kazanır, başkaları sopa ile bunun olacağını sanıyorlar. Günahtır. Bu yolu Allah rızası için değiştiriniz, herkesi İnönü'nün eski güzel yoluna sokunuz. Bu nesli hepinizden iyi ve yakından bildiğimi, cür'etle iddia ederek rica ediyorum, yalvarıyorum.

Sayın Başbakan, bu yurdu çok sever, dünya husumetini yine temiz yüreğinde sonuna kadar saklasın, beni kahr'etmek istiyorsa seve seve boynumu uzatayım. Fakat bu vatana acısın, kendini bu hale koyanlardan Allah aşkına uzaklaşsın.

Dünya ihtirasları geçici, aldatıcıdır, tarih lanet satırını göz kırpmadan yazar, fakat iyi satırları dirhemle tatar da yazar.

Bu tarihi mektubumun işte kasdı ve sonu:

Millet idare edildiğini duymak istiyor, bugün buna kâni değildir, emin olunuz.

İlgisizlik, sert, haşin tedbirler yalnız uzaklaştırıyor, nefret yaratıyor.

Gözünü doyuracak büyük şöhret ve isim yapmış insanlarla onlara yardımcı bir icra kuvveti bütün derdleri sakin bir intizar devresine derhal gömecektir.

D.Parti anlaşmayacak, sakin durmayacaktır, seçim tutanakları vesilesi ile hepsi konuşacak, itiraz edecekler ve belki bağımsız maruf kimseler: seçimin tam ve galip ihtimalle mevzi'i yenilenmesini iç ve dışta büyük tesir yapacak ölçülerde teklif edeceklerdir.

Yeni seçim bir felâkettir. Mevzi'i seçim hakkında zıt kanaat olduğunu his ederek, temiz, korkusuz kanaatimi, engin İnönü sevgimle arz ediyorum:

Onlara behemehal takaddüm ederek bizzat İnönü çıkıp: Kendim her seçimi tetkik ettim, millet'te şüphe yarattığını öğrendiğim 3/5 yerde yenilenmesine karar verdim, derse biz belki; beş on arkadaş kayb'ederiz, fakat İnönü ve Partiyi kesin olarak kazanırız. İç ayrılmalardan kurtuluruz, 4 yıl sonrası bizimdir ve herkes onları; haklarından fazla isteyenler sayar. Bu muhakkaktır. Vicdan huzuru ile arz ediyorum.

İki parti arasında, başlarında; nefret, olgun olmayan dargınlık, hazin ve derin tesir yapıyor, bunu kışkırtanlar günah işliyorlar, tek seçim yolunu bize İnönü açtı, o yolu onun istediği gibi temiz tutmak boyun borcudur.

Herkes soruyor? Neden İnönü, Bayar'la görüşüp, şikâyetleri dinlemeyor, haklılarını kabul etmeyor, tebir almıyor?

Haksızlık var veya yok genel kanaat budur, bunu ağırlaştırırsınız fakat değiştiremezsiniz.

Bunları esirgemeyelim, çoğunluk bugün yarın bizdedir. Parti ve Hükûmetimizi sevdirecek ufak fedakârlık şarttır. Atatürk'e bağlı kalalım, onun emaneti ikidir: Cumhuriyet ve İnönü. Milletin kalbindeki bu iki tahtı yıkmayalım.

* * *

Yurda yedi yıl hizmet görmeye savaşmış, partisine bağlanmış, İnönü'ne hayatını bağlamış bir genç olarak: emanet Cumhuriyet uğruna ve Aziz - tek Büyük İnönü varlığının selâmetine bunları yazdım.

Vicdanım tertemiz ve müsterihtir. Hâlâ devam eden her acıya rağmen bu yoldayım.

Engin saygılarla O Büyük-Nurlu İnsanın ve sizin ellerinizi öperim.

Sadi Irmak

Arpaz'da Beyler Konağı[1]

AYDA AREL

Osmanlı düzeninin feodal olup olmadığı, zaman ve bölge farkları gözardı edilerek, çok tartışıldı. Bu yazıda, mimarlık tarihi açısından, hiç değilse Batı Anadolu'nun bir döneminde feodalite olduğuna ilişkin açık kanıtlar sunuluyor.

1950'LERDEN sonra yapılan belge araştırmaları, Osmanlı toprak rejiminin çözülmeye başlamasıyla birlikte Anadolu ve Balkanlarda ortaya çıkan işletme tarzındaki büyük çiftlikler olgusuna ışık tutmuştur[2]: bu dönemde, çoğu eşraftan olan a'yânlar, daha önce çift-hane sistemine göre işletilen ya da mezraa olarak duran mirî toprakların önemli bir kısmını mukataa ya da malikâne usullerinden yararlanarak devralmışlar ve büyük çiftlikler kurarak bölge ekonomisine egemen olmuşlar, bazı durumlarda da, bunları gelişmeye başlayan batı ticaretinin gereksinimleri doğrultusunda üretim yapan tarım işletmelerine dönüştürmüşlerdi[3]. Biriktirdikleri büyük servet sayesinde bulundukları bölgenin idari ve ekonomik denetimini ele geçiren bu yerel güç sahipleri, yaşamlarında savunmaya öncelik vermek zorunda kalmışlar, silahlı adamlar beslemişler, oturdukları konakları kale duvarlarıyla çevirmişler, gözetlemeye ve savunmaya olduğu kadar tehlike anında içinde oturmaya da elveren kuleler inşa ettirmişlerdir[4].

Balkan ülkelerinin birçok yerinde ayakta duran örneklerine raslanan bu gibi kulelerin ve müstahkem çiftliklerin yurdumuzdaki benzerleri, bugüne kadar her nedense ilgi uyandırmamıştır. Oysa bu alanda yapılacak çalışmalar sosyal ve ekonomik tarihimize yeni boyutlar kazandırabileceği gibi, yerleşme tarihimizin bilinmeyen yönlerine de ışık tutabilecektir. A'yânlık döneminin taşra mimarisi konusunda başlattığımız bir araştırma, yukarıda anılan tipten muhkem tesislerin Batı Anadolu ve Trakya bölgelerine özgü olduğunu, ancak bunların pek azının ayakta kaldığını göstermiştir. Varolan tesisler içinde en ilginç olanlarından biri, bugün Esenköy adı verilmiş olan Nazilli'nin Arpaz köyündeki *Beyler Konağı*'dır[5].

İyi korunmamış olmasına karşın, genel kuruluş düzeni açısından okunaklı kalan, bu yüzden de arkeolojik irdelemelere elveren bu tesisin bir başka özelliği ise, II. Mahmut zamanındaki zeybek ayaklanması ve Atçalı Kel Mehmet olayıyla yakın ilgisinden kaynaklanmaktadır: 1828/9 yılında, voyvoda ve muhassıllardan şikâyetçi olan halkın desteğini alarak yanındaki zeybeklerle Aydın'ın kaza ve köylerine bir süre egemen olan Atçalı Kel Mehmet, yanında yetiştiği Arpaz beylerinin çiftliğini Haziran 1830'da kuşatarak yakmıştır[6]. Daha sonra şiddetle tenkil edilen bu ayaklanmanın halk belleğinde bıraktığı izler henüz canlıdır. Böylece Beyler Konağı, maddi kültür ile sosyal tarihin kesiştiği bir düzlemde anlam taşıyan bir belge niteliğindedir.

1988 yılında 2. dereceden bir eski eser olarak tescil edilen Beyler Konağı'nın sahipleri olan Arpaz ailesinin, kendilerine intikal eden bu malvarlığının kültürel öneminin bilincinde olmaları, yapılan çalışmaları büyük ölçüde kolaylaştırmıştır.[7] Ancak, herkesin bildiği gibi, ne tescil ne de bir yapının içerdiği belgesel değer birer koruma güvencesi değildir.

Nazilli'nin 15 km. kadar güneyinde bulunan Arpaz köyüne, Bozdoğan şosesinden sapılarak ulaşılır. Köy, eski bir Karya yerleşmesi olan *Harpaza* kalesinin eteklerine kurulmuştur ve adını bu yerleşmeden alır.[8] Hakkında az şey bilinen antik Harpaza, ortaçağda, Stauropolis Metropolitliğine bağlı bir piskoposluk merkezidir.[9] Daha sonra Aydın beyliğinin bir yerleşme merkezi olarak varlığını sürdürdüğü, bazı vakıf kayıtlarından ve -bugün ortadan kalkmış olan- bazı mezar taşlarından anlaşılır.[10] Köyde bulunan arkaik karakterli isimsiz bir türbe bu dönemden kalmış olmalıdır. Evliya Çelebi de, Aydın Kocabeyi tarafından ele geçirilen Nazilli ovasının güneyindeki boğazı tutan ve "Beşboy" olarak adlandırdığı köyler-

Resim 2: *Kalenin gerisinde yükselen kule, beylerin eviyle karşı karşıya durmaktadır.*

den biri olarak Arpaz'ı sayar.[11]

II. Bayazıt devrine ait Aydın Mufassal Tahrir defterinde, Arpaz Yenişehir kazasına bağlı olarak gösterilmiştir.[12] Buna karşılık, 571 nolu ve H.981/1573-4 tarihli Aydın Vakıf defterinde Aydın Livasına bağlı bir kazadır.[13] 1/1 M. nolu ve H./855/1451 tarihli Mufassal Tımar Defterinde şu kayıt vardır: "Ta'allûkat-ı Arpaz Murad Hüdavendigâr Aydın eline gelicek oda oğlanı Ali Bey'e verilmiş. (...) Yıldırım Hüdavendigâr zamanında kadimi Süleyman ve Doğan bey ve Kemine Bey ve Bayezıd Bey yerdi; mezkûrlar çeriye eşerlerdi; şimdiki halde Murad Hüdavendigâr kullarından oda oğlanı İlyas Bey'e Murat Hüdavendigâr beratıyyiyüb asker-i mansûreye mülâzemet ider".[14] Her türlü avarız-ı divaniyeden *muaf ve müsellem* olan kaza[15] H.981 tarihli ve 144 no.lu Aydın Mufassal Tahrir Defterinde bir Şehzade hassı olarak geçer. Aynı zamanda bölgesel önemi olan bir pazar yeridir.[16] Bugün hâlâ, Pazartesi günleri kurulan pazarına civar köylerden gelinir.

Daha 16. yüzyıldan başlıyarak, iltizam düzeninin kazayı olumsuz yönde etkilediği belgelerden anlaşılır: 1560 yılında, suiistimal yapan kadıyı halk toplu bir dilekçeyle şikâyet etmiştir.[17] Huzursuzluğun sonraki yüzyıllarda süregeldiği, halkın zaman zaman rüsum ödemeyi reddettiğini kaydeden belgelerden anlaşılır.[18] Huzursuzluk, 17. yüzyıldaki bölükbaşı ayaklanmaları[19], salgın hastalıklar[20] nedeniyle artar ve 1828/9 yılında patlak veren Kel Mehmet önderliğindeki halk isyanıyla doruk noktasına ulaşır.[21] İsyanın bastırılmasından sonra gitgide önemini kaybeden Arpaz, yöredeki güçlerini koruyan ancak İmparatorluğu sarsan ekonomik bunalımlardan nasiplerini alan yerel beylerin güdümündedir. H.1266/1849-50 Salnamesinde henüz bir kaza olan Arpaz, H.1285/1868-9 Salnamesinde Bozdoğan'a bağlı bir nahiye durumundadır.[22] 1927 tarihli Köyler Fihristinde ise, Bozdoğan'a bağlı bir köy olarak anılır.[23]

Arpaz'daki en önemli mimari yapılar kümesini oluşturan Beyler Konağı, Harpaza kalesinin bulunduğu Hisartepenin eteklerinde ve Akçay ovasına egemen konumdadır (Res. 1). Kuruluş, değişik zamanlarda inşa edilmiş, bir kısmı yıkıntı halindeki yapı birimlerinden oluşur (Şek. 1). Bu yapılar, aralarında kabaca 5 m.lik yükselti farkları bulunan üç ayrı düzeyde kümelenir. 0.00 kotu olarak benimsenen ara düzeyde, kuruluşun en eski yapıları durmaktadır.

Bunların arasında, iri payandalarla desteklenmiş etek duvarları, üstü yıkılmış bir küçük kale görünümündedir. Benzer payandalı duvar izleri, konağın batı ve güney kısımlarında hâlâ durmaktadır. Bu kalıntılar, burada müstahkem bir duvarla çevrili bir eski avlunun varlığını düşündürüyor. (Res. 2) Kalenin gerisinde yükselen bir kule, çiftlik sahiplerinin ikametgâhı olan evle karşı karşıya durmaktadır (Şek.2, Res. 2) Kulenin eve ve doğaya bakan cephesinin birinci katında bulunan giriş kapısına çıkan taş merdiven muhdestir. Kapının üst kısmında, daha önce kullanılan bir çekme köprüye ait makara yuvaları bulunmaktadır. İndirildiği zaman, evin zemin kat taşlığına dayanan kemerli bir platforma oturan köprü, evden kuleye doğrudan doğruya geçebilmeyi sağlıyordu.

Dışa tamamen kapalı olan kulenin zemin katı, Meşrutiyet dönemine kadar

Resim 1: *Arpaz'da Hisartepe'nin eteklerinde ve Akçay konağına egemen bir konumda olan Beyler Konağı.*

zindan olarak kullanılmış. Bu tip kulelerde esasen depo ve ambar işlevinde olan zemin kata, giriş katı döşemesindeki kapaklı delikten ulaşılıyordu. Biri daha büyük, aynı yükseklikte iki kitleden oluşan kulenin giriş katı, menfezlerle havalandırılan geniş bir hacim ve ona bitişik bir ayak yolundan ibarettir. Yapının dış cephelerinde görülen sağır pencereler, sonradan gerçekleştirilen bir onarım sırasında eklenmiş olan bezeme öğeleridir. Giriş katından üst kata ahşap bir merdivenle çıkılır. Bu kat, ovaya bakan parmaklıklı pencereleri, oturma sekileri, dolapları ve alçıdan ocağıyla bir yaşama mekânı olarak düzenlenmiştir. Yanında, sonradan eklendiği anlaşılan kubbeli bir küçük hamam yer alır. Oda dolaplarının arkasından dolanan ve sonradan inşa edildiği anlaşılan kârgir bir merdiven, halen ahşap çatıyla örtülü bulunan, ancak özgün biçimi teras şeklinde olan dama çıkar. Terasın köşelerindeki çıkma kuleciklere açılan çok sayıda menfez, hem geniş bir gözetleme perimetresi sağlıyor hem de her yöne ateş edebilme kolaylığını getiriyordu. Bir çıkma mazgal, giriş kapısını zorlayanların üzerine kızgın sıvı akıtmaya yarıyordu.

Ana kitlesi ve temel düzeni açısından başka kulelerle -söz gelimi, 10 km kadar uzakta, Donduran köyünde bulunan isimsiz bir kule, ya da 17. yüzyıldan önceye ait olduğu anlaşılan Bodrum yarımadasındaki Müsgebi kulesi[24] ortak yönler sergilemektedir. Ancak, yapılan inceleme, bu kulenin esaslı bir şekilde elden geçirildiğini ve bazı değişikliklere uğradığını gösteriyor: yukarıda değinildiği gibi, hamam ve merdiven benzeri kârgir yapı öğelerinin eklenmesi, dış cephenin geç barok özellikler taşıyan dekoratif tasarımı, hattâ oturma odasının şekli bir onarım sırasında gerçekleştirilen işlerden olmalıdır. Konak sahiplerinden Dr. Osman Arpaz, kulenin II. Mahmut zamanında Rodos'a ıslahata gönderilen Hacı Hasan Bey tarafından ve Rodos'tan getirttiği yirmi kadar Rum ustasına yaptırıldığını nakletmiştir. Kanımızca, Hacı Hasan Bey'in gayretiyle yapılan işler kulenin yapımı değil ama onarımı ile ilgilidir. Nitekim, Kel Mehmet'in 1830'da kuleyi kuşatarak ateşe verdiği bilinmektedir. Kuledeki onarım izlerinin genel üslûbu ise, 1830'dan sonra yapılan bir onarıma uygun düşmektedir. Onarımı yapan ustaların Rodos'tan gelmiş olması da, kulenin *alafranga* havasını açıklar: Gerçekten de, köşe kuleleriyle bu yapı, Rodos'taki St. Jean Şövalyelerinin kalesinde en göze çarpıcı öğe olan Naillac kulesini andırmaktadır[25].

Kulenin karşısında duran Bey evi, oymalı ahşap işçiliği, nakışları tavanlarındaki çarkıfelek motifleriyle, 19. yy üslûp özelliklerini yansıtan güzel bir taşra yapısıdır (Res.4). Dekoratif özellikleri nedeniyle, kulenin onarımı sırasında yapıldığını düşünüyoruz. Bazı müdahalelere rağmen özgün şeklini oldukça iyi koruyabilmiş olan bu yapının, daha eski bir evin yerini aldığı varsayımı geçerliğini korumakla birlikte, bu hususa açıklık kazandıracak verilerden yoksunuz. Evin güneydoğu odasında, kapının karşısındaki bir dolap, çatı arasına götüren gizli bir merdiveni saklamaktadır[26].

Konak, yer yer yıkılmış olan bir çevre duvarının içine alınmıştır. Tesisi kuşatan duvardaki bir burcun içine daha geç bir tarihte bir hamam inşa edilmiştir (Res.3). Bu hamam, çevre duvarına içten dayalı olan, ancak bugün sadece izleri görülebilen bir evin müştemilatındandı. Burcun hamama dönüşmesi, duvar örgüsünden anlaşılacağı gibi, kulenin onarımıyla aynı tarihlerde olmalıdır.

İçinde ikinci derecede önem taşıyan konut, hizmet yapıları, fırın ve çeşme kalıntıları bulunan çiftliğe, çevre duvarlarının kuzey köşesindeki bir cümle kapısından girildiğini Dr.Osman Arpaz anlatmıştır. Yerinde sadece bir tümsek kalan bu kapının yanında, çiftlik sahiplerinin köye gelen konukları üç gün süreyle karşılıksız ağırladıkları bir de misafirhane bulunuyordu (Şek.3).

Özetlemek gerekirse:

a- Tesisin en eski kısımları, payandalı kale ile bu kalenin durduğu alanı çeviren muhkem duvarın kalıntılarıdır. Bu ilk çekirdeğin yapılış tarihi hakkında elimizde hiçbir somut bilgi yoktur.

b- 1828/9 ayaklanmasında ateşe verilen çiftlik, bu tarihten sonra önemli bir onarımdan geçmiş olmalıdır:

Bey evinin yapımı, kulenin onarımı, burcun hamama dönüşmesi, çevre duvarlarının daha geniş bir kuruluş düzeninin içine alınması gibi işler bu onarım çalışmaları sırasında gerçekleşmiş olmalıdır.

c- Böylece kulenin evden daha eski olduğu ortaya çıkmaktadır. Kulenin kale kısmıyla çağdaş olduğu düşünülebilir, ancak şimdiki barok görünümünü onarım sırasında edinmiş olmalıdır.

d- 20. yüzyılın başlarında, ailenin büyüğü olan Osman Bey, kardeşi Ali Bey'e kendi evini yaptırması için yer göstermiştir. Bu ev, Ali Bey avlusu denen ve asıl Bey evi ile kuleye bitişik olan alanda harab olarak durmaktadır. Ailenin töresi, Bey evi ile kulenin ailenin en büyük erkeğine kalmasını gerektiriyordu.

e- Tesisin önünde ve köy tarafında duran büyük pamuk deposu, çiftliğe eklenen en yeni binalardan biridir.

Arpaz'daki Beyler Konağı'nın ilk kuruluş tarihini belirlemek için gerekli veriler çok sınırlıdır. Aile, konağın en az altı kuşaktır ellerinde bulunduğunu biliyor, ayrıca burada vakfı olduğunu düşündükleri Gedik Ahmet Paşa soyundan indiklerine inanıyor:

"Bu ev ve kule bize babamız Rıza Arpaz'dan veraset yoluyla intikal etmiştir. Ona babası Osman Bey'den, Osman Bey'e babası Gökgöz Ali Bey'den,

Gökgöz Ali Bey'e babası Mustabey'-den, ona da babası Mehmet Bey'den intikal etmiş. (...) Ama muhakkak olan bir şey varsa, altı kuşaktır bizler bu evde doğup ölüyorduk. Beher kuşağı kırk sene kabul edersek, onsekizinci asrın ilk yarısından itibaren tesis, bizim soyumuzun elindedir."[27]

"Balkan Harbi'nden sonra İstanbul'-da bir Donanma Cemiyeti ihdas olunur. İstanbul'dan gelen hey'et halinde, eyalet ve vilâyet merkezlerine ve önemine göre kazalara dağılarak iane toplarlar. Bozdoğan kazasına gelen hey'et (Arpaz o zaman Bozdoğan'a bağlı idi), kaymakamın tavsiyesi ile Arpaz'a dedeme gelirler. Gelen hey'et içinde bugün adını bilemediğimiz bir tarih uleması vardır. Evin ve kulenin yapılışı, biçimi, teşkilâtı ve tezyini bu tarihçinin çok ilgisini çeker. Akşam misafir kalırlar ve dedemden evin tarihçesini anlatmasını isterler. Dedemin anlattıklarını dinleyen bu zat, Bozdoğan'a döner dönmez tapu sicillerinin Arpaz'a ait bütününü ister, bunları tetkik eder, notlar ve bazı vesikalar alarak İstanbul'a avdet ederler. Sonra aradan sekiz ay geçer. Bir gün Bozdoğan kaymakamı maiyetiyle dedemi ziyarete gelir. Donanma Cemiyeti ile gelen tarihçinin, İstanbul'da Devlet Arşivi ile karşılaştırması ve araştırmalarının sonucu, soyumuzun Gedik Ahmet Paşa soyundan geldiğinin sübut bulduğu, evrakın tekemmül ettirilerek kaymakamlığa geldiği ve dedemin soyundan olan erkeklerin (O tarihte Osman Bey ve kardeşi Ali Bey, soyu temsil eden yegâne erkeklerdir, dedem büyüğüdür. Ali Bey'in oğlu ise sonradan Gedik soyadını almıştır) İstanbul'a gelerek Gedik Ahmet Paşa vakfına sahip çıkmalarını söylerler. Dedemin uzun uzadıya düşünmeye bile lüzum görmeden verdiği cevap şudur: -Kaymakam Hazretleri, ben bey olarak doğdum, bey olarak ölmek isterim. Bu yaştan sonra şahsım için 'Osman Bey derisini yüzmek için ölü eşek arıyor, işte buldu' dedirtmem- der. Sonra ısrar üzerine de -Bizden yana vakıf dediğiniz bu emval Devlet-i Âl-i Osman'a helâl olsun. Bizlerden gidip orada mal arayacak yok - cevabını verir.[28]

Ne var ki, ne Vakıf ne de Tahrir Defterleri, Gedik Ahmet Paşa'nın Afyon'-daki İmaretine vakfettiği köyler sıralamasına Arpaz'ı almaz. Yöreye ait olan vakıf köyler sadece İnebolu ile Kuyucak'tır[29]. Buna karşılık, 571 no.lu Aydın Vakıf Defteri, Arpaz pazarındaki dükkânların, II. Bayazıt zamanında Kütahya'ya Beylerbeyi sıfatıyla giden Karagöz Ahmet Paşa vakfıyla ilgisini ortaya koyuyor[30]:

"Mümaileyh Karagöz Ahmet Paşa Arpaz pazarında vaki olan dükkânları sahiplerinden satun alup ve dahi nice dükkâna (...?) yerleri dükkân eyleyüp ve yerlerini örf-i maruf mucibince merhum Yahya Subaşusundan tapuya alup cümle ikiyüzon aded dükkân yapmış bunun üzerine atikte mülkiyet ünvan ile kaydolmuş haliya ol dükkânlar vaki olan cihan-ı har'a vakfolduğu üzere defter-i cedid-i padişahîden meşruh ketbolundu."

Dr. Osman Arpaz, çocukluğunda pazarcılardan bac toplamaya gönderildiğini anlatmıştır. Yani, aile, pazar dükkânları üzerinde bir çeşit tasarruf hakkını kullanmıştır. Ne var ki, bu bilgi ailenin Karagöz Ahmet Paşa soyu ile kanbağını kanıtlamaya yetmiyor. Aynı şekilde, ailenin Sarıdere mezarlığında kalmış olan kitabeli onüç mezar taşı da, bir soyağacını belirlemeye yardımcı olmamaktadır[31]. Bu mezar taşlarının en eskisi H.1132/1720 tarihlidir ve bir çocuğa aittir. Bir kadına ait olan 1776 bir şahide sayılmayacak olursa, öteki taşlar 1853 ilâ 1910 yılları arasındaki dönemden kalmıştır. Bunların dışında, ortadan kalkmış olan ancak fotoğrafı bulunan bir başka taş, 1776 tarihi ile Arpaz Voyvodası İsmail Ağa'nın adını verir[32]

Konak ile kulesi, ilk defa Atçalı Mehmet olayını ilgilendiren belgelerde anılmıştır. Oysa, daha önce Arpaz'a gelen ve burada yaşayan "yörenin en büyük ağası"nın evine giden gezgin Pococke, ne bu ağanın adını verir ne de ziyaret ettiği konağı betimler[33]. Muhkem ve kuleli çiftliklerin bu dönem için olağan olması, asıl ilgi alanı klâsik arkeoloji olan gezginin, bu konuda özel bir açıklama gereğini duymamasının nedeni olmalıdır.

Sorunsal burada olanca açıklığıyla belirmektedir: Arpaz konağı adıyla anılan kuruluşun tipolojisini hangi bağlamda belirleyeceğiz? Dahası, bu tipolojinin burada varolma gerekçesini hangi tarihsel nedenlere bağlayacağız? Yorumlama girişimimiz, kabul edelim ki, bazı kopuk bilgilere dayanacak ve bir varsayımda düğümlenmekten öteye gitmeyecektir. Bu varsayımı doğrulayacak ya da çürütecek olan verileri, daha kapsamlı ve ayrıntılı çalışmaların sağlaması dileğimdir:

Bilindiği gibi, *pax ottomanica* döneminde, Anadolu'da kale yapımı çok özel koşulları gerektirmektedir. Cengiz Orhonlu'nun araştırmaları, korunması zor olan yerlere, izne bağlı olarak ve bazı muafiyetlerden yararlanılarak, palanga ya da küçük kalelerin kurulabildiğini ortaya koymuştur[34]. Başlarda "mahûf ve muhatara olan, kutta-i tarik ve haramî'den hâli olmayan"[35] yerlere kurulan ve derbentçilikle ilgili olan palanga, kale ve kulelerin Celâli isyanları sırasında köy ve kasaba halkının kendini korumak için başvurduğu savunma araçları olarak benimsendiği anlaşılıyor: "Anadolu'da sâkin kapıkulları olanlar celâliler havflerinden kariyelerde meskenler için palankalar icat etmeğin tüfenkli sekbanlarla ehl-i iyallerini hıfz ettirirlerdi."[36] Birçok durumda, kasaba halkının parasıyla inşa edilen bu savunma yapılarının varlıklı kişilerce muhkem kalelere dönüştürül-

Resim 3: *Konağın çevre duvarına dayalı ve bugün sadece izleri görülen bir evin müştemilatı olan hamam kalıntısı.*

Resim 4: *Kulenin karşısında oymalı ahşap işçiliği ile dikkati çeken Bey Evi.*

düğü de bilinir[37].

Ne var ki, 18. ve 19. yüzyıllarda, a'yân ve derebeyi konaklarıyla ilgili olarak ortaya çıkan ve daha çok Balkanlardaki örnekleri bilinen kuleli muhkem çiftlikler[38] , aslında oldukça eski bir geleneğin devamıdır. Gerek arkeoloji gerekse epigrafi, antik çağda ve özellikle büyük toprak sahipliğinin ortaya çıktığı hellenistik dönemde, küçük bir kasır ya da bir kulenin çevresinde odaklaşan tarım işletmesi şeklindeki malikanelerin varlığını ortaya koymuştur[39]. Roma egemenliğinde de süregelen bu geleneğin[40], Bizans döneminde terkedilmediği, kiliseye ya da özel kişilere ait *pronoia* ve malikânelerde yaşatıldığını, gene belgeler ve arkeolojik bulgular göstermektedir. Üst yönetimin izniyle inşa edilebilen kaleler ve savunma kuleleri, tesis sahiplerinin ayrıcalıklı statüsüne işaret ettikleri ölçüde, birer prestij yapısı olma özelliğini de barındırıyorlardı. İdari ve ekonomik statüye bağlı olan bu prestij, kuleler için kullanılan *(pyrgos)* sözcüğünün bazı durumlarda bu kulelerle bağlantılı olan idari birimi ifade etmek için de kullanılabiliyordu[41].

Halil İnalcık'ın Fatih dönemi tahrir defterleri üzerinde yaptığı incelemeler, fethedilen topraklarda yaşayan sosyal grupların statüsünde, gerekmedikçe, büyük değişiklik yapılmadığını, böylece Osmanlı Devleti'nin Bizans İmparatorluğu'nun yerine geçtiği Batı Anadolu ve Doğu Trakya gibi bölgelerde varolan tarım ekonomisi biçimlerinin, devlet ya-

Şekil 1

rarıyla çelişmediği sürece korunduğunu göstermiştir[42]. Böylece yerli aristokrasiden birçok kişiye eski pronoia ve malikânelerinin tımar olarak bırakıldığı, bu yoldan bir "Hıristiyan sipahiler" zümresinin oluştuğu da ayrıca bilinir. Tarımsal ekonomide bu yoldan sağlanan süreklilik, kırsal bölgeye özgü ve sözkonusu ekonomi biçimlerine sıkıca bağlı bazı yapı tiplerinin Osmanlı döneminde de kullanılması sonucunu getirmiş olmalıdır. Özel izinle inşa edilebilen kulelere bağlı olan prestij, bu gibi yapıların kapıkulları ya da ehl-i örf tarafından kullanılmasına yolaçmış olabilir. Nitekim, Bulgaristan'da Osmanlı döneminden kalan ve devlet görevlilerine ait oldukları sanılan tek kule örnekleri vardır[43]. Daha sonra ve özellikle sosyal çalkantı dönemlerinde yeniden gündeme gelen, kule, kasır ve palangalar, anlam ve işlevlerini büsbütün yitirmemiş olan ortaçağ yapı tiplerinin günün koşullarına uyarlanmış şekilleri olmalıdır. Bütün bunlar, kule ve muhkem konak yapılarının 18. ve 19. yüzyılın derebeylik koşullarında yeniden bir canlanma göstermesini açıklayabilir. Bu kulelerin abartmaya verecek derecede biçim ve dekorasyon yönünden vurgulanmış örneklerinin bulunması, bu gibi yapıların savunma ve gözetleme yapıları olmanın ötesinde birer güç ve egemenlik göstergesi olarak benimsendiklerini gösterir. Ayrıca şunu belirtelim ki, 18. ve 19. yüzyıl çiftlik ve konaklarını ayrılmaz parçası haline gelmiş olan bu kuleler aynı zamanda toprak sahipliğinin bir simgesi olarak da görülmüştür. Nitekim, 19. yüzyılda devlet ileri gelenlerinin kırsal kesimdeki konaklarıyla büyük çiftliklere "kule" dendiği, gezginlerin gözlemleri arasındadır[44]. Bu gelenek günümüzde de tümüyle ortadan kalkmamıştır: Aydın köylüsü bugün hâlâ, Menderes ve Çiftçi ailelerinin çiftlikleri gibi büyük kuruluşlara *kule* demektedir.

Arpaz Beylerinin konağını bu tipolojik evrim süreciyle nasıl eklemleyeceğiz? Belli ki, Beyler Konağı kuruluş düzeni ve bu düzenin yansıttığı yapım aşamalarıyla, ilkçağdan bu yana sürekli olarak iskân edilmiş olan Arpaz'ın geçmişine sıkıca bağlıdır. Bu iskân sürekliliğinin başlıca nedeni, yerleşmenin son derece verimli bir ovanın kıyısında kurulmuş olmasından ileri gelir. Bir başka deyişle, Arpaz'ın başat tarihsel özelliği, başından beri tarım işletmesine elverişliliğindedir. Bu özellik, yerleşmenin en eski yapılarını barındıran Beyler Konağı'ndaki, "çiftlik/kule/surla çevrili avlu" düzeninin çok eskilere çıkan tipolojisini açıklar.

Anadolu'nun tarihinde ölü zamanlar olmadığını bir kez daha anımsatan Arpaz Beyler Konağı, Batı Anadolu'nun yerleşim tarihindeki sürekliliğin bir belgesidir. Ancak bu niteliğinin yanısıra, taşra tarihimizin sosyal ve ekonomik tarihine ışık tutan yönleriyle, tescil edilmekle yetinilmemesi gereken bir kültürel malvarlığı olma özelliğini de taşımaktadır. Gereği için arzolunur. □

[1] Bu makale, VI. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve Ekonomi Tarihi Kongresine (1989) sunulan bildirinin genişletilmiş metnidir. Yazının konusu olan araştırma, Eski Eserler ve Müzeler Gn. Md.nin izinleri ve ARIT ile IFEA'nın mali destekleriyle gerçekleştirilmiştir. Rölöveler, Y.Mim. Sedat Emir denetimindeki D.E.Ü. Mimarlık Bölümü öğrencilerinden bir grup tarafından yapılmıştır.

[2] Bu konu için bkz: M.Cezar, *Osmanlı Tarihinde Leventler*, (G.S.A. Yay. no: 28), 1965, İstanbul, s.328-343; Y.Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*, (A.Ü.D.T.C.F. Yay.), 1977 Ankara; ay. yaz., "XVIII. Yüzyılın ilk yarısında yerli ailelerin a'yânlıkları ele geçirişleri ve büyük hanedanların kuruluşu", Belleten 168, 1978 Ank., s.667-675; Y.Nagata, *Muhsin-zâde Mehmet Paşa ve Âyanlık Müessesesi*, (St.Lang. Cult. Asia and Afr. Mon.Ser. No: 6), 1976 Tokyo, s.1-12; H.İnalcık, "Centralization and decentralization in Ottoman administration", *Studies in eighteenth century islamic history*, (Yay.T.Naff-R.Owen), 1977 London-Amsterdam, s.27-52 vb.

[3] H.İnalcık, "The emergence of big farms, *çiftliks*: State, landlords and tenants", *Contributions à l'histoire économique et sociale de l'Empire ottoman*, (I.F.E.A.1), 1983 Louvain-Paris, s.105-125.

[4] A.Arel, "Ege Bölgesi ayânlık dönemi mimarisi hakkında bir ön araştırma", *IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (T. ve K.Bak., Es.Es.Müz. Gn.Md.), 1986 Ank., s.39-77.

[5] Tarihi yerleşmelerin toponimisini yeni banliyö adlarıyla takas etmek son dönemin bir özelliğidir. Arabesk demek ki coğrafyaya da el atmıştır.

[6] Kel Mehmet hakkında en geniş araştırma (Ç.Uluçay, *Atçalı Kel Mehmet*, 1968 İst.) adlı eserdir. Ayrıca bakınız: Arundell, *Discoveries in Asia Minor*, c.I, 1834 London, s.210 vd; Maj. G.Keppel, *Narrative of a journey across the Balkans in the years 1829-1830*, c.III, 1831 London, s.124 vd.; Texier, *Asie Mineure*, c.III, Paris 1839-40, s.29 vd; T.Baykara, *XIX. yy.da Aydın Eyaleti*, 1965-66, (İÜEF Tarih tezi no: TE 295)

[7] Çalışmalarımız boyunca yardımlarını esirgemeyen Dr. Osman Arpaz ile ailesine teşekkürü borç

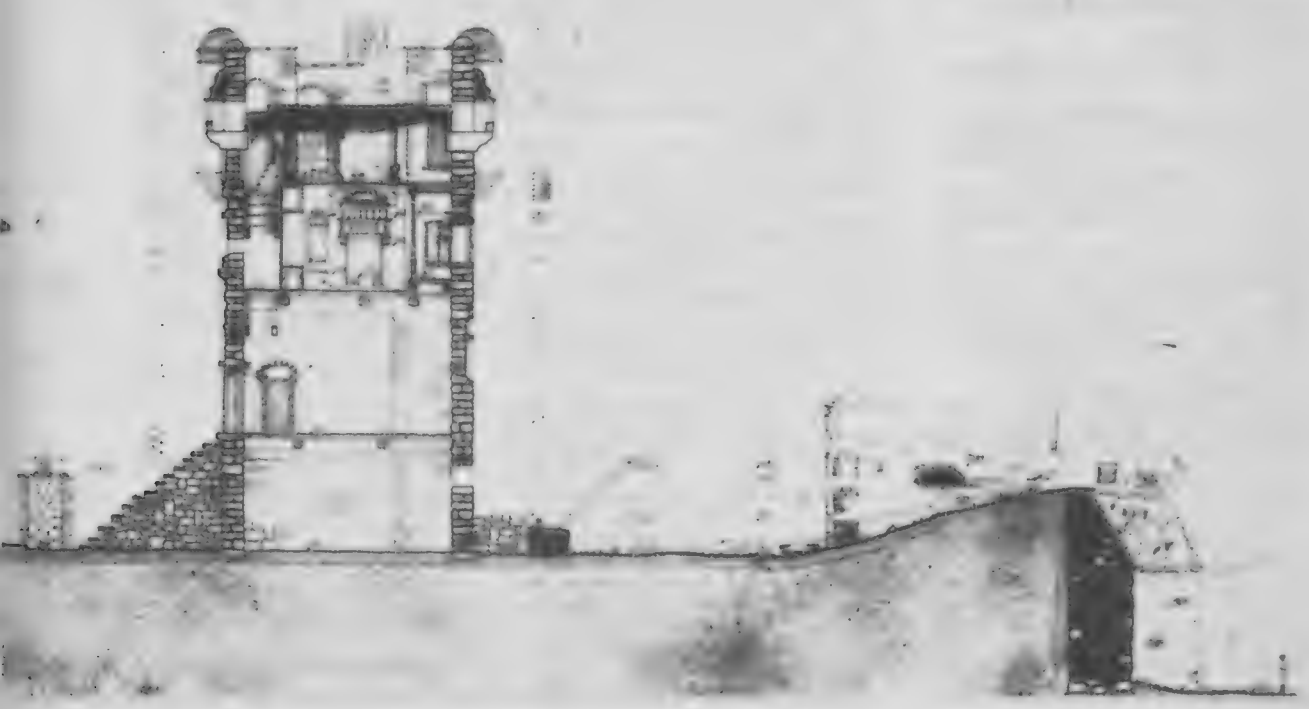

bilirim. Ortak çabamız konağın 2. derece tarihi eser olarak tescili sonucunu vermiştir. Ancak, herkesin bildiği gibi tescil tescildir ve genelde, yapının korunabileceğinin güvencesi değildir.

[8] Harpaza hk.bkz: Pauly-Wissowa, RECA, VII-II, ilgili madde; J.et L.Robert, *Fouilles d'Amyzon en Carie*, c.1, 1983 Paris, s.26-27. Bkz. ayrıca: R.Chandler, *Travels in Asia Minor:* 1764-1971 London, s.284 ve R.Pococke, *Voyage en Orient*, 1772 Paris, c.III, s.268.

[9] J.Darrouzès, *Notitiae Episcopatum Eccelsiae Constantinopolitanae*, (Ins.Fr.Et.Byz.), 1981 Paris: 1-293, 2-356, 3-475, 7-370, 9-252, 10-304, 13-307.

[10] TKGM, AVD no.571, no.221, y.131 a: *Selçuk Hatun zaviyesi* ve İlyas Bey medresesi. Ortadan kalkmış bulunan mezar taşlarının fotoğrafları için: A.Gökbel-H.Şölen, *Aydın İli Tarihi*, 1936, c.I, lev.

[11] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, (Yay. Z.Danışman), 13, s.126.

[12] Dr. H.Akın, *Aydınoğulları Tarihi hakkında bir araştırma*, (2. baskı), s.132: (1/1 M. no.lu H.855 tarihli ATD sıra no.107, y.302).

[13] Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü (TKGM)'nde bulunan AED 571, y.129. Genel Müdürlükteki defterlerin okunmasında yardımları geçen Uzman Adnan Torun'a teşekkür ederim.

[14] 1/1 M. no.lu ATD, sıra 10., y.201 (aktaran: H.Akın, *a.g.e.*, s.1.

[15] TKGM, AED 571, y.129.

[16] S.Faroqhi, "Sixteenth century periodic markets in various Anatolian Sancaks...", JESHO, XXII, 1, (1979), s.78.

[17] M.Akdağ, *Türk halkının dirlik ve düzenlik kavgası*, 1975 Ank., s.252.

[18] Top.Sar.Arş. E.5226/33-34: 1179 ve 1181 tarihli bu belgelerden III. Mustafa zamanında Nazilli ve Kuyucak'la birlikte II. Ahmet kitaplığı mukataatından olan Arpaz halkının rüsum ödediği anlaşılıyor. IV. Murat zamanına ait bir başka belge ise (Top.Sar.Arş. E.11567/4, H.1037) Silâhdar Abdurrahman adında birinin iltizam ettiği Arpaz haslarını para karşılığı Mahmut adında bir başka kişiye berat ettirildiği öğreniliyor.

[19] Ç.Uluçay, *a.g.e.*, s.24.

[20] Dr.Oşman Arpaz'a ait 28.7.1988 tarihli rapor, s.7: 17. yüzyılda (18. yy.?) aileden birçok kişinin çiçek hastalığından kırıldığını yazıyor.

[21] *Supra* not (6)

[22] T.Baykara, *a.g.e.*, s.56.

[23] T.C.Dahiliye Vekâleti Yay., *Köylerimizin adları*, 1927, s.179.

[24] A.Arel, "Bodrum yarımadasının Ortakent (Eski Müsgebi) köyünde bulunan 'Mustafa Paşa' kulesi hakkında", *VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ank. 1988, s.35-50, res.1-62.

[25] A.Gabriel, *La cité de Rhodes*, 1921-23 Paris, c.I, s.72 vd, lev.XXIV, Kule 1863 yılında yıkılmıştır.

[26] Arpaz ailesinin aktardığı rivayetlerden biri, bu merdivenle çıkılan çatı arasında, kocasının saklandığı yeri öğrenmek isteyen jandarmadan kaçan ve hane sâkinlerinden bir kadının sütkardeşi olan Demirci Efe'nin eşinin saklandığıdır.

[27] Dr.O.Arpaz, *28.7.88 tarihli rapor*, s.1.

[28] Dr.O.Arpaz, *28.7.88 tarihli rapordan*.

[29] 16. yy.da Arpaz kazasına bağlı olan İnebolu (bugünkü Yazıkent) köyünün Gedik Ahmet Paşa imaretine vakfedilmesi hk. Bkz: TKGM, AED 571, y.129. Antik Neapolis üzerine kurulmuş olan bu köyde, Arpaz ailesiyle hısımlık bağları olan bir ailenin kuleli bir konağı durmaktadır. Bugün Mehmet Özbay ailesinin elindeki bu kulenin kapısındaki kitabe H.1170/1756 tarihlidir ve Mehmed B.Hüseyin adınadır. Aynı köydeki eski bir evin avlusundaki kulenin sadece temelleri kalmıştır. Kuyucak köyünün vakfedilmesi hk: AED 571, y.122.

[30] TKGM, AED 571, y.132 a: "Vakf-ı Karagöz Paşa der imaret-i o der nefs-i Kütahya, Mümaileyh Karagöz Paşa Arpaz pazarında vaki olan dükkânları sahiplerinden satun alup ve dahi nice dükkâna (...?) olan yerleri dükkân eyleyüp ve yerlerini örf-i maruf mucibince merhum Yahya Paşa subaşısından tapuya alup cümle ikiyüzon aded dükkân yapmış bunun üzerine atikte mülkiyet ünvan ile kaydolmuş haliya ol dükkânlar vaki olan cihan-ı hayr'a vakfolduğu üzere defter-i cedid-i padişahîden meşruh ketbolundu". 1506/6 tarihinde II. Beyazıd zamanında beylerbeyi sıfatıyla Kütahya'ya gelen Karagöz Ahmet Paşa, 1509 tarihinde kurduğu vakıfla yaptırdığı imaret tamamlanmadan, Şahkulu isyanında şehit edilmiştir: İ.H.Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, 1932 İst. s.118'den aktaran A.Altun, "Kütahya'nın Türk Devri Mimarisi-Bir deneme", *Atatürk'ün 100. yıldönümüne armağan*, 1981-2, Kütahya-İstanbul, s.202, 251 vd, not 199. Bkz. ayrıca: H.Güner, *Kütahya Camileri*, 1964, s.31.

[31] Bu taşların okunmasına yardımcı olan Dr.İskender Pala ile Sayın Hayri Üçok'a burada teşekkür ederim.

[32] Gökbel-Şölen, *a.g.e.*, (levha numarası verilmemiştir)

[33] Pococke, *a.g.e.*, c.III, s.268.

[34] C.Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda derbent teşkilâtı*, 1967 İst., s.23; Akdağ, *a.g.e.*, s.450. M.Akdağ, ehl-i örf ile mücadelenin ve ona duyulan güvensizliğin Batı Anadolu'da başladığını belirtir (*a.g.e.*, s.290).

[35] C.Orhonlu, *a.g.e.*, s.10.

[36] Abdülkadir Efendi'nin *Vekayi-i Tarihiye* adlı yazmasından (y.80) aktaran: M.Akdağ, *a.g.e.*, s.452.

[37] Orhonlu, *a.g.e.*, s.25.

[38] R.Busch-Zantner, *Agrarverfassung, Gesellschaft und Siedlung in Südosteuropa unter besonderer Berücksichtigung der Türkenzeit*, 1938 Leipzig.; B.McGowan, "The study of land and agriculture in the Ottoman provinces within the context of an expanding world economy in the 17th and 18th centuries", *Int.J. of Turkish Studies*, Spring-Summer 1981, c.2, no.1, s.57-63. Bkz. ayrıca: P.Suger, *Southeastern Europe under Ottoman rule, 1354-1804*, 1977 Washington, s.214-221.

[39] M.Rosrovtzeff, *The social and economic history of the hellenistic world*, (2. baskı), 1953 Oxford, s.507 vd; L.Haselberger, "Befestigte Turmgehöfte im Hellenismus" *Wohnungsbau im Altertum*, (DAI), 1978 Berlin, s.147-151.

[40] P.Grimal, "Les maisons à tour héllenistiques et romaines", *Mél. Inst.Fr.Rome*, LVI, s.193; M.Nowicka, *Les maisons à tour dans le monde grec*, 1975 Varşova.

[41] G.Ostrogorskij, *Four l'histoire de la féodalité byzantine*, 1954 Bruxelles, s.128, 191; J.Lefort, "Habitats fortifés en Macédoine orientale au Moyen-Age", *Castrum 1*, 1983, s.101-103.

[42] Bkz. H.İnalcık, "The problem of the relationship between byzantine and ottoman taxation", *XI. Int.Kong.Byz.*, 1961 München, s.237-242. Batı Anadolu'da saptadığımız tek ya da konakla bileşik kulelerin hepsi, verimli tarım arazilerinin yakınına kurulmuş olan eski yerleşmeler yakınındadır: Donduran/Ortosiya, İnebolu/Neapolis, Koçarlı/? gibi.

[43] Söz gelimi bir maden ocağı yakınındaki Vratsa kulesi. Bulgaristan kuleleri için bkz. *Kratka istorii na bulgarskata arhitektura*, (Bulgar Bilim Akademisi, Kent planlaması ve Mimarlık Kuramı Bölümü yay.) 1965 Sofia; P.Berbenliev, *Arhitekturnoto Nasledstvo po Balgerskite Zemi*, 1987 Sofia, s.157-158. Kuleli çiftlikler için: H.Wilhelmy, *Hochbulgarien, 1. kısım, Die laendliche Siedlungen und die baeuerliche Wirtschaft*, (Schriften des Geog.Inst.Univ. Kiel, Band IV) 1935 Kiel, s.179, 269. Bu yayınları bana açıklayıcı notlarla ulaştıran *Dr. Machiel Kiel*'e içten teşekkürlerim...

[44] 1832'de Türkiye'ye gelen Arundell, İzmir dolaylarındaki Süleyman Paşa'nın çiftlik evini kule olarak adlandırır ve "Türklerin villalarıyla yazlık evlerine" kule dendiğini anlatır: F.V.S. Arundell, *Discoveries in Asia Minor*, 1834 Lon-

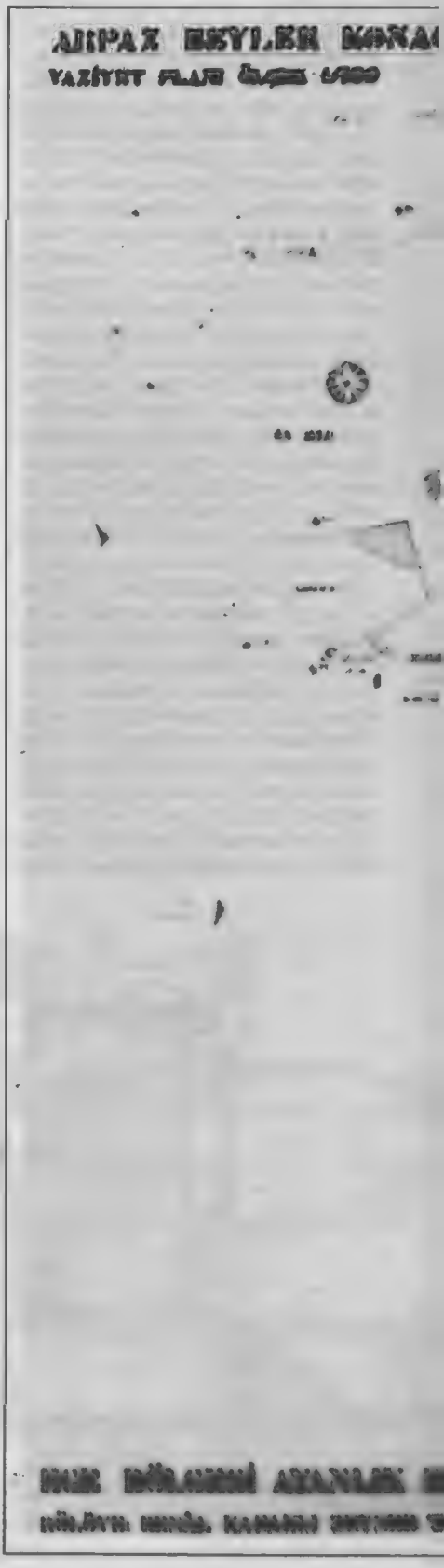

Şekil 2

don, c. 1, s.7. Bu adlandırma günümüze kadar sürmüştür: Sözgelimi Altınorak ailesinin Silivri yakınlarında, Yenibosna'daki çiftlik evlerine "kule" denmekteydi. Bu çiftlik binasının yakınında, Osmanlı döneminde vergi toplayan görevinin kaldığı bir başka kule, Altınorak ailesinin elinde bulunan bir fotoğrafta görülebilir. Bugün Menderes ovasında ulunan Çiftçi ailesinin çiftlik binası, köşe kuleleriyle prototipine gönderme yapar. Aynı bölgede bulunan Adnan Menderes çiftlik binasından *Menderes kulesi* diye söz edildiğini anımsıyorum.

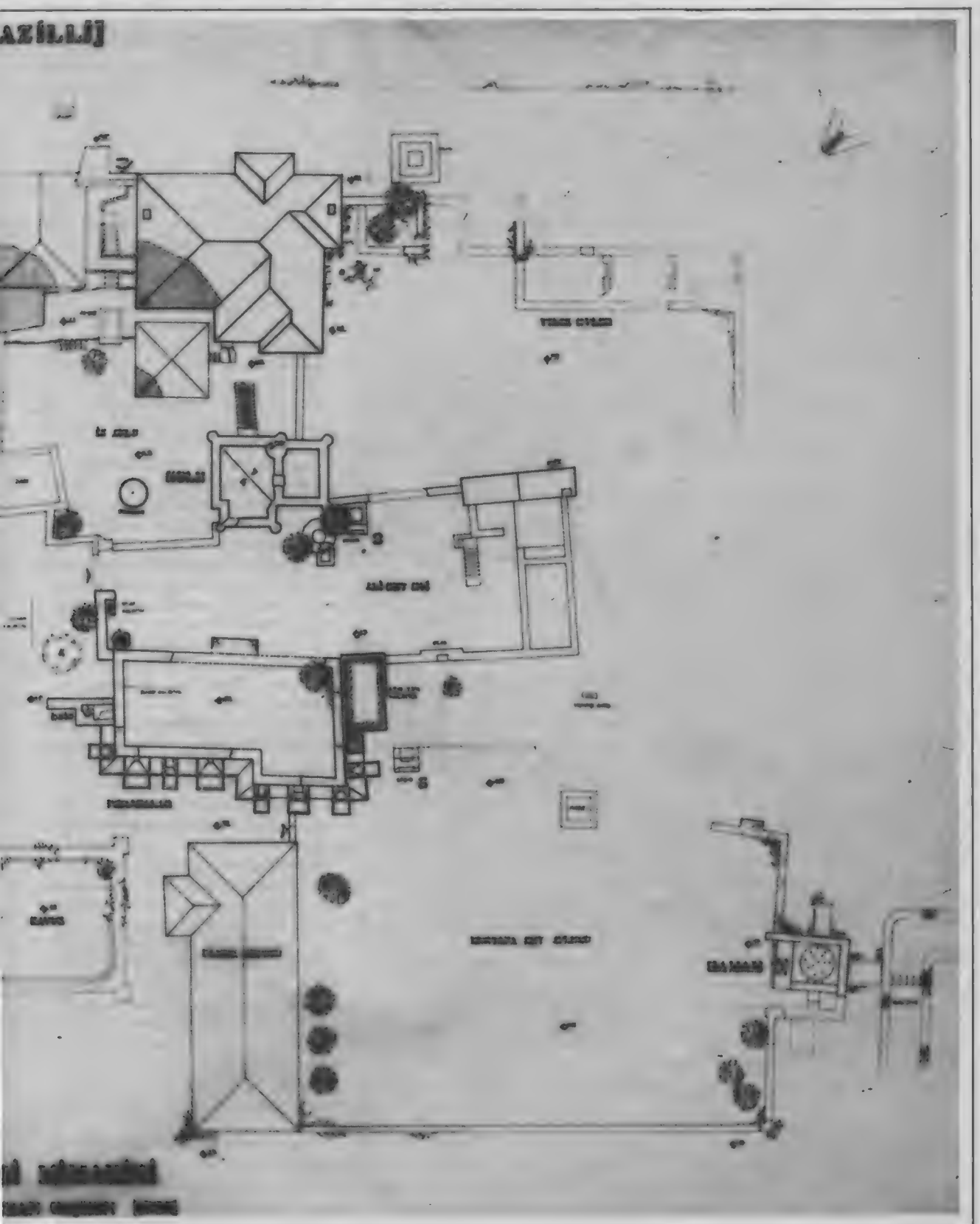

Bir Türk Kölenin Efendisini Şikâyeti

Türkçe En Eski Dava Dilekçesi

TALÂT TEKİN

Müslüman atalarımız Anadolu ve Balkanlar'da Osmanlı Devleti'ni kurarlarken, şimdiki Çin Türkistanı'nda yaşayan amcaoğullarımız hâlâ Burkaucıydı. Dilimiz ortak olmasına ortak da, (Azerî ağzıyla) bir uzman kömek etmeksizin kolay başa düşebileniriz.

DOĞU TÜRKİSTAN'da bulunmuş olan Uygurca (Eski Türkçe) yazmalar arasında toprak satışı, toprak kiralama, borç verme, vergi toplama vb. gibi türlü konularda düzenlenmiş eski Türk hukuk belgeleri önemli bir yer tutar. Bunlar arasında konusu bakımından eşsiz ve benzersiz, dili bakımından da çok ilginç olan bir şikâyetname de bulunmaktadır.

İlk kez ünlü Rus Türkologu S.Ye. Malov tarafından yayımlanan bu belgenin yazarı bir uşak, daha doğrusu bir Türk köledir. Bintung adındaki bu Türk köle belgede efendisini Çinli yargıçlardan kurulu bir heyete şikâyet etmektedir. Türk kölenin şikâyeti şöylece özetlenebilir: Bintung küçüklüğünde okuma yazma öğrenmiş ve kutsal kitapları okumuş biridir. Bintung'un en büyük arzusu rahip olmaktır. Bu konuda Çinli Budist hocalara danışır. Bunlar da "Seni satın alıp azat edelim, rahip ol" derler. Bu arada, sonradan efendisi olacak olan adam da "Seni ben satın alayım; azat belgesini de önceden eline vereyim" der ve Bintung'u satın alır. Kölenin güvenini kazanmak için Çinli efendi daha da ileri gider ve azat belgesinin bir suretini de köleye verir. Ne var ki Çinli efendi bir süre sonra köledeki azat belgesini "Sen bunu kaybedersin; onun için bana ver, ben saklayayım" diyerek geri alır. Daha sonra da belgeyi kaybettiğini söyler, hattâ "Sen kaybetmişsindir" diye köleyi suçlar. Efendinin niyeti açıktır: Azat edeceğim diye aldığı köleyi azat etmeyecek, bir başkasına satacaktır. Bu gerçeği anlayan köle sözkonusu belge ile mahkemeye başvurur ve adaletin yerine getirilmesi için ricada bulunur.

Son devir işlek Uygur yazısı ile yazılmış otuz altı satırlık bu ilginç belgeyi Rus Türkologu Malov 1913 Haziran'ında Doğu Türkistan'da, Sinkiang bölgesinin merkezi Ürümçi'de bulmuştur. Belge, o sırada Sinkiang Eğitim Müfettişi olarak görev yapan Cin-Lun adlı Çinli bir memurun elinde imiş. Bunu öğrenen Malov, Katolik misyoner F.Hogers aracılığı ile 22 Haziran 1913 günü belgeyi görür, istinsah eder ve Cin-Lun'un rızası ile bir de fotoğrafını çeker.

Malov'un yüzyılın başlarında Ürümçi'de görüp istinsah ettiği ve fotoğrafını çektiği bu belge ilk kez onun *Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti* (Eski Türk dili yadigârları) adlı eserinde yayımlanmıştır.[1] Malov, bu yayımda belgenin bir sayfa boyundaki fotoğrafı ile, Uygur harfli metnini, metnin Latin harfleriyle yazı çevrimini ve Rusça tercümesini vermiştir.

Belgenin Malov tarafından yayımlanan fotoğrafı epey küçültülmüşe benzemektedir. Bu nedenle de belgeyi fotoğraftan okumak güçleşiyor. Ancak, Malov metnin Uygur harfli metnini de verdiğinden bununla fotoğrafı karşılaştırmak yine de mümkün olabilmektedir. Bu karşılaştırma Malov'un bazı yerlerde belgenin aslından biraz ayrıldığını, farklı okuyuş ve yorumlarda bulunduğunu gösteriyor.

Belge üzerinde yapılan ikinci çalışma B.S.Adams adlı bir İngiliz araştırıcıya aittir. B.S.Adams belgenin fotoğrafı ile Malov metnini karşılaştırmak suretiyle bazı düzeltmeler yapmış ve daha sağlam bir metin vermeğe çalışmıştır.[2] Ne var ki Adams'ın bu yayını da tam anlamıyla doyurucu olmaktan uzaktır.

Biz, Malov'un yayımladığı fotoğrafı büyülterek metni yeniden okuduk. Malov yayını ile Adams'ın yaptığı düzeltmeleri de dikkate alarak belgenin daha doğru bir metnini vermeğe çalıştık.

Belgenin düzenleniş şekli, Adams'ın da haklı olarak belirtmiş olduğu gibi, onun bir dava dilekçesi olduğunu göstermektedir. Bunun, dönemin Çin dava dilekçeleri modelinde mi yoksa eski

Uygur dava dilekçeleri modelinde mi olduğu sorusu şimdilik cevapsız kalacaktır. Bu soruyu yanıtlamak aslında Türk hukuk tarihi araştırıcılarına düşen bir görevdir.

Dava dilekçesinin tarihine gelince, belgede herhangi bir tarih yoktur. Malov da belgenin tarihi konusunda herhangi bir şey söylememiş, sadece Uygur hukuk belgelerinin 10.-13. yüzyıllar arasında düzenlenmiş olduğunu belirtmekle yetinmiştir. Adams ise dava dilekçesini "a medieval document from Sinkiang", yani "Sinkiang'dan bir ortaçağ belgesi" olarak tanımlamıştır.

Ben bu dava dilekçesinin düzenlenme tarihinin yaklaşık olarak tahmin edilebileceği kanısındayım. Bence bu dava dilekçesi 14. yüzyılın ikinci yarısında kaleme alınmıştır. Beni bu kanıya vardıran nedenler belgedeki *Kovang Ming'ning üskinte* "Ming hükümet (temsilcisi) huzurunda" ve *Ming begining tamgasın kakıp* "Ming beyinin damgasını vurup" ibareleridir. Bu ibarelerden anlaşıldığına göre bu dava dilekçesi Ming sülâlesi döneminde düzenlenmiştir. Ming sülâlesi, bilindiği gibi, 1368 ile 1644 yılları arasında hüküm sürmüştür. Bu durumda sözkonusu belgenin 1368 yılında veya ondan sonra düzenlenmiş olması gerekir. Belgenin düzenlenme tarihi her hâlükârda 1368'den öncesi olamaz. Belgenin işlek (kürsiv) Uygur yazısı da bunun son devir (13. ve 14. yüzyıllar) Uygur metinlerinden olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki 14. yüzyılda kaleme alınmış İslâm öncesi Uygurca bir dava dilekçesi ile karşı karşıyayız. Bu belge Uygur hukuk belgeleri arasında konusu veya içeriği bakımından tek ve benzersiz resmî bir şikâyetname veya daha doğrusu bir dava dilekçesidir. Belgenin bunun dışında ayrı bir önemi daha vardır ki o da bu dilekçenin bir köle tarafından kaleme alınmış ve ilgili resmî makamlara verilmiş olmasıdır.

[1] S.Ye.Malov, *Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti*, Moskova-Leningrad 1951, s.200-204.

[2] B.S.Adams, "Notes on an Uygur text", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* 1968 (Ankara 1969), s.53-57; Türkçe çevirisi: "Bir Uygur metni üzerine notlar" (Çeviren Bilge Karasu), aynı yer, s.59-61.

METNİN YAZI ÇEVRİMİ*

1) Buyançı beglerim kutınga
2) mung ödüglüg kuludı[1]
3) B(intu)ng ödügüm
4) teginür. M(e)n Bintung
5) Aday-nıng[2] ev-intin üner-te iş-in küçin
6) bütürü umadın ünmiş ermez. Kiçig(k)i(y)-em-te[3]
7) bitig uj-ik nom bogşut örgenmiş üçün
8) "Neteg erser toyın bolup toyın tö-

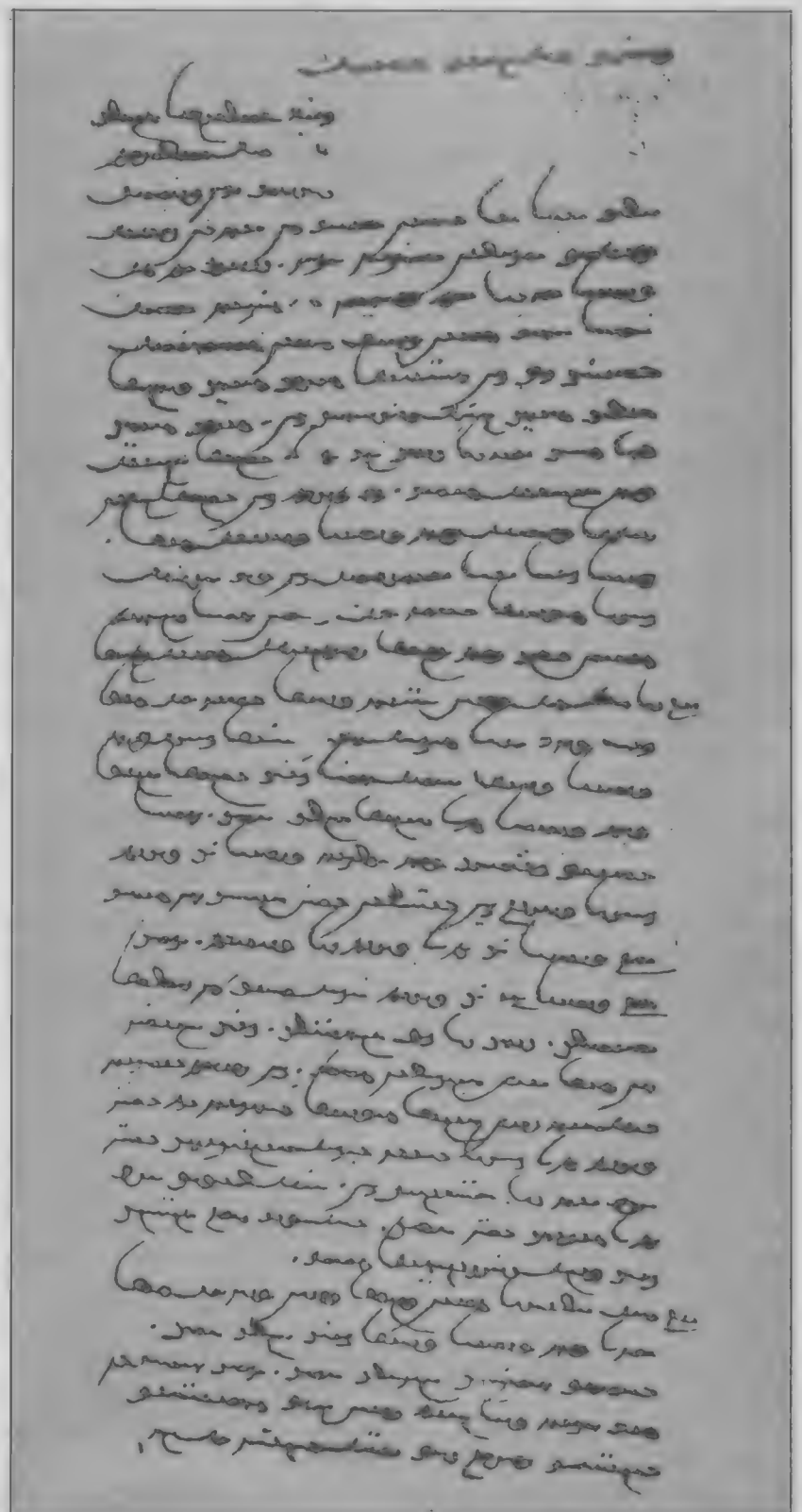

rüsinte

9) yorıgay mu m(e)n?" [tip] sakınıp Tikuy tayşı[4] başlap

10) Kıtay tayşı-larka kengeşser[5] m(e)n Tikuy tayşı

11) ma takı öz-ge kişi-ler m-e "Yulup alayın,

12) boş kılayın" tiser, bu begim "M(e)n yulup alayın",

13) sanga burunça boş bitig bireyin" tip

14) Kovang Ming-ning[6] üskinte "M(e)n bar ergînçe[7]

15) manga tapınıp yorız-un. M(un)ta song kalsar

16) tört yolı boş bolup, köngülinçe toyın bolup

17) il-ke kan-ka buyan alkış birip yorız-un" tip

18) Ming begi-ning tamga-sın kakıp manga boş

19) bitig birip, anta song mini yulup alıp

20) boş bitig m-e kolup aldı erti. Song

21) yorıyu minteki boş ıdmış bitig-ni begim

22) "Manga birgil, m(e)n yıgayın, yok kılgay s(e)n" tiser

23) ol bitig-ni m-e begim-ke birtim. Aıntı

24) ol bitig-ler-ni begim yaman kayuta kodup

25) unıtdı. Kişi-ke mü alsıkdı? Mini "Alyuk

26) s(e)n" tip inç kılmadın turur. M(e)n küçüm yitmiş-

27) ince iş küç kılıp tapınıp yazmışım yok.

28) Begim m-e manga yavız yaman kılınmışı yok.

29) Negü iş-ke ugrals(a)r[8] m(e)n anındın berü negü

30) m-e timişi yok erti. Yene bir kul algalı

31) mini bilen kengeleşip[9] turur.

32) "İl kan atınga toyın bolup buyan birz-ün" tip

33) uj-ik boş bitig birip mini aldı erti;

34) yanturu satgalı almadı erti. Amtı "Satar m(e)n"

35) tir ermiş. Beglerim buyan-layu tsuyurkayu

36) y(a)rlıkasar, köngül-gerü[10] uka y(a)rlıkaz-unlar.

* Anlamayı kolaylaştırmak için büyük harf ve noktalama işaretleri kullanılmıştır.

METNİN ÇEVİRİSİ

1) İyiliksever beylerim(in) mübarek huzurlarına

2) dert(li) ricacı kulları

3) Bintung ricam(ı)

4) arz eder(im). Ben Bintung

5) Babacığın evinden (her) çıkışımda hizmetini

6) bitiremeden çıkmış değil(im). Küçüklüğümde

7) okuma yazma (ve) kutsal kitapları öğrenmiş (olduğum) için

8) "Ne suretle olursa olsun, rahip olup rahip(ler) yolunda

9) yürüyeyim mi (acaba)?" (diye) düşünüp başta Tigüy hoca olmak üzere

10) Çinli hocalara danışınca, Tigüy hoca olsun

11) başka kişiler olsun, "(Seni) satın alayım,

12) azat edeyim" dediklerinde bu efendim "Ben satın alayım,

13) sana önceden azat belgesi vereyim" deyip

14) Ming devleti temsilcisi huzurunda, "Ben var oldukça

15) bana hizmet edîp dursun. Bundan sonra (sağ) kalırsa

16) dört kez azat olup dilediğince rahip olup

17) halka (ve) hükümdara şan ve şeref versin" deyip

18) Ming beyinin mührünü basmış, bana (da) azat

19) belgesi vermiş, ondan sonra beni satın alıp

20) azat belgesi de isteyip almış idi. Sonra

21) yürüyüp (giderken) bendeki azat belgesini efendim

22) "Bana ver, ben saklıyayım, (sen) kaybedersin" deyince

23) o belgeyi de efendime verdim. Şimdi

24) o belgeleri efendim kötü bir yere koyup

25) unuttu. Birine mi aldırdı? Bana "sen) almış-

26) sın" diye rahat huzur vermiyor. Ben gücümün yettiği

27) kadar çalışıyor, hizmette kusur etmiyorum.

28) Efendimin de bana kötü muamele ettiği yok.

29) Hangi işe koşulsam, o işten dolayı (bana) herhangi bir şey

30) demişliği (de) yok idi. (Ancak), şimdi bir köle almak için

31) benimle tartışıp duruyor.

32) (Efendim) halk ve hükümdar adına rahip olup sevap işlesin diye

33) (önceden) azat belgesi verip beni almış idi; (yoksa)

34) tekrar satmak için almamış idi. Şimdi "Satıyorum"

35) diyormuş. Beylerim iyilik ve merhamet göstermek

36) lûtfunda bulunacak olurlarsa, (durumu) iyice anlayıp (öyle) karara varsınlar.

[1] *kuludı:* Metinde *kuludı* olarak yazılmış olan bu kelimeyi Malov *Koludı* okumuş ve bunu kişi adı saymıştır. Adams aynı kelimeyi *koldaçı* okumuş ve "supplicant", yani "ricacı" olarak çevirmiştir. Kelime *koldaçı* okunamaz. *Kuludı* şeklinde yazılmış olan bu kelime bizce, *kulut* "kul, köle" kelimesiyle üçüncü kişi iyelik eki *-ı*'dan ibarettir; anlamı da "kulları" olmalıdır.

[2] *Aday-ning*: Malov bu kelimeyi "baba" anlamındaki *ata* kelimesinin bir türü saymıştır. Adams bunu kabul etmiyor ve kelimeyi özel isim sayıyor. Bizce bu kelime *ata* kelimesinin *-y* ekli küçültme şeklinden başka bir şey değildir. *Atay* kelimesi Türk dillerinde yaşamaktadır: Başkurtça *atay* "baba, babacık", Nogayca *atay* "dede, dedecik", Tatarca *etiy* (/atay) "baba, babacık" vb. gibi. Köle Bintung'un yaşlı efendisinden *atay* "babacık, dedecik" diye söz etmesi son derece doğaldır.

[3] *kiçig(k)i(y)-em-te:* "Küçücükken" anlamındaki bu kelimeyi Malov *kiçigi-(e)m-te*, Adams ise *kiçigi-m-te* şeklinde okumuştur. Bu kelime gerçekte "küçük" anlamındaki *kiçig* kelimesinin *-kiye* küçültme eki almış şekli olmalıdır.

[4] *tayşı:* Malov bu kelimeyi "knyaz", yani "prens" olarak çevirmiştir. Adams, haklı olarak, bunun "üstad, büyük hoca" anlamındaki Çince *tay-şı* kelimesinden başka bir şey olmayacağını ileri sürmüştür.

[5] *kengeş(s)er:* Malov bunu *kengenser* okumuştur. Oysa Türkçede böyle bir fiil mevcut değildir. Fiil, Adams'ın haklı olarak belirtmiş olduğu gibi, *kengeş-* "danışmak" fiilinden başka bir şey değildir. Kelimedeki *şs* ses grubu tek *s* harfi ile gösterilmiştir.

[6] *Ming-ning*: Malov, yanlış olarak, *ming-ning* okuyor.

[7] *ergînçe*: Malov bunu *erkinçe* okuyor ve "bütün kuvvetiyle" diye çeviriyor. Oysa bu kelime daha önceki iki kelime ile birlikte *m(e)n bar ergînçe* diye okunmalı ve "ben var oldukça" şeklinde anlaşılmalıdır.

[8] *ugrals(a)r:* Malov bu kelimeyi *ogrılar* şeklinde okuyor ve bunu *ogrıla-*"çevirmek" (!) fiilinin geniş zamanı sayıyor. Türkçede böyle bir fiil yoktur. Eski Türkçe *ogrıla-* fiilinin anlamı "çalmak"tır ki bu da metne uymaz. Aslında fotoğraf dikkatle incelenirse kelimenin ancak *ugrals(a)r* okunabilecek şekilde yazılmış olduğu görülür. Adams bu düzeltmeyi yapmış ve *negü işke uğrals(a)r m(e)n* ibaresini "To whatever work I have been put...", yani "Ne işe koşulsam..." tarzında çevirmiştir. Bu okuyuş ve yoruma tamamiyle katılıyorum. Bu *uğral-* fiili uğur isminden *-al-* eki ile yapılmış olmalıdır.

[9] *kengeleşip:* Malov bu kelimeyi *kengileşip* şeklinde okumuş ve bunun *kengi* "geniş" isminden türemiş bir fiil saymıştır. "Geniş" anlamındaki kelime *kengi* değil, *keng*'dir. Ayrıca, "kendini genişletmek, genişlemek, kendini büyültmek" gibi anlamlar metne uymaz. Adams'ın kelimeyi *kengeleşip* şeklinde okuyuşuna katılıyorum. Ancak, onun *yana bir kul algalı mini bilen kengeleşip turur* cümlesini "When about to buy a new slave he has consulted me", yani "Yeni bir kul alacak olsa bana danıştı" tarzındaki yorumuna katılmıyorum. Bu cümlenin başındaki *yana* veya *yene* kelimesi "yeni" anlamında değil, "yeniden, yine, tekrar" anlamındadır. Cümlenin yüklemi olan *kengeleşip turur*'un anlamı da "danışıp duruyor, sık sık danışıyor, tartışıyor" olmalıdır; çünkü *kengeleş-* fiili *kengeş-* "danışmak" fiilinin sıklık *(frequentative)* çatısıdır.

[10] *köngülgerü:* Malov bu kelimeyi *köngül kerü* şeklinde iki kelime halinde okumuş ve ikinci kelimeyi *ker-*, yani *ger-* fiilinin zarf *(gerund)* şekli saymıştır. Oysa buradaki kelime Uygurca *köngülker-* veya *köngülger-* fiilinden başkası değildir. Eski Türkçe *köngülger-* fiilinin anlamı "iyice anlamak, derinden anlamak"tır. Böylece *köngülgerü uka yarlıkazunlar* ibaresinin "(durumunu) iyice anlamak lûtfunu göstersinler" olur.

Raif Necdet (Kestelli)

NECDET KURDAKUL

GİRİŞ

İBRAHİM Alâettin (Gövsa) "Meşhur adamlar, Hayatları-Eserleri" isimli yapıtında Raif Necdet'i şöyle tanıtır: "İzmir'in Kestellioğulları'na mensuptur. Babası Gümrük Müdürü ve müfettişliklerinde bulunmuş olan Eyüb Sabri'dir. 1908 İnkılâbından sonra aylık edebî mecmua olarak neşredilen (Resimli Kitap)'ın edebî muharrirliğini yapmış ve orada tenkit ve musahebeler yazmıştır. Edebî hayatı bu suretle başlayan Raif Necdet'in kitap şeklinde neşrettiği eserler şunlardır: Hisler ve Fikirler, Ziya ve Sevda, Yirminci Asır, Ufûl, Hayat-ı Edebiyye, Hayat ve Mektuplar, Tirâje, Semâvî İhtiras, Süzme Sözler, Yaşayan Mısralar (Antoloji), Tolstoy'dan Bir İzdivacın Romanı ile Anna Karenin tercümeleridir."[1]

Özgeçmişi hakkında daha fazla bilgiye sahip olmadığımız Raif Necdet 1881-1936 yılları arasında yaşamıştır. Fransızcayı Türk okullarında öğrendiğini "Ufûl"ünde (s.69) söyleyen Raif Necdet'in Balkan Savaşı öncesi öğretmen olduğu yine kendi ifadesinden anlaşılmaktadır.

Onun yazım hayatı, İbrahim Alâettin'in dediği gibi İkinci Meşrutiyet'in ilânından sonra başlamış değildir. "Hisler ve Fikirler" isimli muhtelif düzyazılardan oluşan yapıtındaki, 1317/1901'de yazılmış bir makalesinden, 1908 İnkılâbından önce yazım hayatına başladığı anlaşılmaktadır. Daha sonraları Raif Necdet imzasına "Servet-i Fünun"da da rastlamaktayız. Osmanlı-Türk edebiyat ve düşün hayatında olumlu etkinliklerde bulunan bu dergide yayımlanan ilk yazısı, "İki kalb: Devr-i istibdad tahassüsatından" başlığını taşımaktadır.[2]

"Servet-i Fünun"la başlayıp "Resimli Kitap"ta yazım hayatını devam ettiren[3] Raif Necdet'in düşün evreninde yerinin ne olabileceği konusunda bize kesin bilgi veren hiçbir araştırmaya rastlamıyoruz.

Raif Necdet, Yakup Kadri ve Fuat Köprülü

Raif Necdet hakkındaki sözü, biraz aşağılarda bizzat kendi yazılarına bırakacağım. Onun bu yazılarındaki görüşlerine dayanarak, kısaca şöyle diyebilirim:

İkinci Meşrutiyet'in hemen ilk yılında Raif Necdet, Osmanlı Türk edebiyatının artık toplumsal bir yörüngeye yerleştirilmesinin zamanı geldiği fikrini ortaya atmış ve tüm "Musahebe-i edebiyye"lerinde bu konuya sık sık dokunmuş, yazım hayatının sonuna kadar da bu fikrinden zerre kadar inhiraf etmemiştir.

Raif Necdet'in edebiyatımız hakkındaki bu görüşü, bence, Beşir Fuad'ın şiir üzerindeki düşüncelerinin kendisiyle daha geniş ufuklar kazanarak yazım eylemine geçmiş olmasıdır.*

Nitekim Raif Necdet, "Resimli Kitap" dergisindeki "Musahebe-i edebiyye" sütununda yazılarına başladığı ilk günkü makalesinde bu konuda şöyle demektedir:

"... Otuzüç senedir müthiş bir pençe-i istibdad altında inleyen, maarifsizlikten, edebiyatsızlıktan, zulmet ve esâretten feryâd eyleyen bir milletin akab-i inkılâpta (inkılâbın ertesinde) saha-i edebiyatını hep aşk, kadın, şehvet terâneleri mi dolduracaktı?.. Senelerden beri biriken bir tûfan-ı hâhiş ve iştiyâka (istek ve özlemlere) mukabil bu bir senelik hayât-ı edebiyyemiz bu kadar sönük, bu kadar galeyansız mı olacaktı?.. Diğer taraftan üsâteze-i üdebâ ve şuarânın (üstad şair ve ediplerin) bu bir senelik hayât-ı edebiyye için revâ gördükleri ihmal ve lâkaydî neden?.. Fikret'lerimiz, Cenab'larımız ne oldu?.. Halit Ziya'yı artık ebediyen mi kaybettik... Mehmet Emin niçin sükût ediyor?.. Edebiyat-ı cedîdenin en pür-ümid (umut veren) bir simâsı olan Cahid'i sade siyasî bir muharrir olarak mı görecektik?.. Nedir bu inhitât-ı edebî? (edebiyatın çöküşü). Nedir bu sukut-ı âmâl? (emellerin kayboluşu). Nedir bu hayâl-i münhezîm? (bozguna uğramış hayaller). Büyüklerimiz hücre-i inzivalarında... gençlerimiz sâde aşk, kadın terennümâtında..." (s.1187)

"Bugün edebiyat; hayât-ı içtimaiyenin fotoğrafını almak; bî-nihâye (sonsuz) ıztırablar, sefâletler, mahrumiyetler içinde koşan beşeriyete bir nefha-i sükûn ve tesellî (huzur ve teselli nefesi) birer reşâşe-i i'timad ve emniyet (güven ve emniyet rahmeti) serpmek sanatıdır, diye tarif edilmelidir; yoksa edebiyat hâlâ gül-bülbül... aşk-şehvet terânelerinden ibarettir zannedersek pek büyük bir gaflette bulunmuş oluruz. Âdât-ı efkârı (fikirlerdeki görenekleri) değiştirmekte, hurâfât ve an'anâta darbe-i inkılâb vurmakta büyük bir rol ifâ eden edebiyat, artık bizde de lâzım ve lâyık olduğu gibi telâkkî edilmeye başlanmalıdır..." (s.1188)

Raif Necdet yukarıda sözü edilen makalesini yayımladıktan sonra Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) bu yazıdaki görüşlere "Servet-i Fünun"da çok sert, hırçın ve işi şahsiyete döker iki yanıt vermişti.

Karaosmanoğlu'nun "Resimli Kitap'ın musahebe-i edebiye münasebetiyle" başlıklı ilk yazısı şöyle başlar:[5]

"Evvelâ karşımda kim var, onu iyice anlamak isterdim. Resimli Kitap mecmua-i mevkutesinin başmakalesini yazan muharrir kimdir? Orada edebiyata hududlar, gayeler çizen ve nesl-i âhir edebin bir simâ-yi mahsûsesini tersîm eyleyen kalem kimin elindedir? Bu bir âlim midir? Bir mütefennin midir? Yoksa sâdece bir ahlâk muallimi midir? Bunu pek anlamak isterdim- filvâki bir muharririn şahsiyle meşgul olmak biraz abes görünür; fakat ne yapalım? Bu benim son derece tecessüsümü celbetti. Çünki, bahsetmek istediğim makale o kadar merak-âver, o kadar tecessüsbahş, o kadar garip ki... üslûbunun tarz ve edâsına dikkat edilecek olursa, insan muharrirde gizli bir hüviyet-i askeriye hisseyliyor. Çünki pek âşikâr olarak görülüyor ki, makale baştan aşağıya bir nasihat, bir emirdir..."

Aşağıya alınan ikinci yazısında da Yakup Kadri şöyle der:

"Eğer Necdet Bey şimdiki tenkid usullerine âşîna olmak bahtiyarlığına nâil olsa idi, gençlerin şahsiyet san'a-

tındaki nakîseyi (niçin aşkı ve kadını terennüm ediyorlar?) diye değil, (aşkı ve kadını iyi terennüm edebiliyorlar mı?) tarzında tedkik ve tahlile çalışmalıydı. (Edebiyatı hep kadın ve aşk terâneleri mi dolduracaktı... hiçbir ictimaî eser yazılmıyor...) diye feryâd ediyor.

"Fakat mâdem ki kadın ve aşk mevcuttur ki, bu etrafımızdadır ve bu bizdedir, bizim ruhumuzdadır, onu niçin terennüm etmeyelim? Sonra eğer muharrir gibi düşünecek olursak bile niçin aşk ve kadın -oh, filvâki bu pek gülünç- evet niçin aşk ve kadın, mesâil-i ictimâiye ve hâdisât-ı hayatiyeden hariç addedilsin?"

"İctimaî eser, ictimaî eser... lâkin Raif Bey'e kim dedi ki edebiyat, ictimâiyattandır. Edebiyat diğer mesâlik-i fikriyenin bir oyuncağıdır. Eğer bu böyle olmuş olsaydı, bütün kamus-ı beşerde edebiyat kelimesinin ayrıca mevcûdiyetine ne lüzum vardı..."

Ayni eleştirisinde Raif Necdet'in şiir anlayışı üzerinde de şöyle duruyor Yakup Kadri:

"Diğer taraftan muharririn şiiri bir Marseillaise, bir vatan şarkısı ve âsâr-ı edebiyeyi birer Mirabeau nutku telâkki etmesindeki ta'kib-i fikriyesine bakılırsa bu askerin hüviyet-i ma'neviyesinde bir de Danton ruhu mevcuttur. Sahib-i makalenin öyle şiddetle, ateşle bir (insaniyet), (adalet) deyişi var ki, fikr-i kari'de (okuyucu fikrinde) uyanan bu ikinci zannı -ya'ni kendisinin biraz da Danton olduğunu- bütün kuvvetiyle te'yid ediyor."

"Raif Necdet Bey'de biraz da rahiplik var. Aşktan, kadından fart-ı teneffürü (aşırı tiksintisi) ve pek yanlış anlaşılan kavanin-i ahlâkiyeye karşı gösterdiği hummây-i muhabbetle (muhabbet ateşiyle) kari'lerinde, kendisi hakkında bu üçüncü fikrin doğmasına pek çok yardım ediyor. Hülâsa o bana biraz herşey gibi görünüyor: biraz asker, biraz Danton, biraz râhip; cenîn-i sâkit (düşük oğulcuk) hâlinde kalmış bir Tolstoy; meflûç bir Rousseau, biraz herşey:. fakat hiçbir zaman bir edip değil..."

Hasan Âli Yücel "Edebiyat Tarihimizden" adlı yapıtında Raif Necdet ile Yakup Kadri'den söz ederken şöyle der:

"Raif Necdet, Yakub'un da söylediği gibi bir asker, belki bir din adamı duygusu ile, belki biraz mutasallif (bilgiçe), fakat herhalde samîmi bir düşünüşle istibdad devrinin baskısından kurtulduktan sonra bağsız, dayanıksız görünen Türk cemiyetini tutacak, birleştirecek bir vahdet noktası aramaktadır. Yakub'un keşfettiği gibi, daha sonraları Tolstoy'dan Anna Karenin ile Bir İzdivacın Romanı'nı tercüme eden, diğer yazıları gibi bu tercümeleriyle de sanatta ahlâk ve sosyal bir ülkü arayan Raif Necdet; 1908 İnkılâbının hemen ilk senesi tam bir hürriyet içinde yaşayan bu gençlere, yürekleri ümit ve emel dolu bu sanat idealistlerine daha yumuşak seslenebilir, daha tatlı bakabilirdi. Meselâ Yakub'un Vedâ isimli piyesi böyle sosyal bir mevzu ele almamış mı idi? Görülüyor ki, fikirlerini söylerken Raif Necdet de pek tarafsız bir halde değildir..."[6]

Köprülüzâde Mehmet Fuat Bey de, yine Servet-i Fünun dergisinde "San'at ve Taklid" başlığı altında ayni konuda iki makale yayımlamıştır. Bu makalelerinde Köprülü, Raif Necdet'in "edebiyat demek hayât-ı ictimaiyenin fotografını almak" sözünü ele alarak kendisini uzun uzun eleştirmektedir. Köprülü'nün bu eleştirilerine Raif Necdet'in verdiği yanıtlardan biri şöyle başlar:

"Edebî mecmualarımız hemen genç ve yeni imzalarla doluyordu. Bu imzalar arasında şiirde Emin Bülent, Hamdullah Suphi, Ahmet Haşim, Tahsin Nahit, Midhat Cemal, Cemil Süleyman, Refik Halit, İzzet Melih, Şehabettin Süleyman, Baha Tevfik ve tiyatrodaki tetebbuatı ile Müfit Ratıp beyler temayüz ediyordur. Ve şâyân-ı dikkat daha başka imzalar da hususiyle Selânik ve havalisinde eksik değildi.

"Bütün bu genç ve güzide imzaları taşıyan eserlerin kısm-ı azamı nefis bir i'tinâ-yi san'at ve zerafetle yazılıyordu. Şu kadar var ki âsâr-ı edebiyeyi yalnız san'at nokta-i nazarından değil, ihtiva ettiği fikir itibariyle de tedkik etmek lâzım geldiğine göre, bu güzel, bu zarif eserlerin kısm-ı âzâmından vatanî, ictimaî, ahlâkî, felsefî ma'nâlar çıkarılamıyor; yahut bu ma'nâlar var da lüzumu olmadığı için dimağı tatmin ve ignâ (zengin) edemiyordu.

Raif Necdet (Kestelli)

"Edebiyatı sırf san'attan, zevkten ibaret addeden bazı muhterem arkadaşlardan, zannederim şu noktada biraz ayrılıyorum ve mücadele-i fikriye buradan başlıyor.

"İçtihadımca bir eser-i edebîde, hususiyle piyeslerde, romanlarda, küçük hikâyelerde bir renk-i ilmî ve fennî olmalı, bir hakikat-ı ictimaiye, bir felsefe-i ahlâkiye de mevcut bulunmalıdır." (*Resimli Kitap*, Cild.3, No.13, s.5-6, Teşrinievvel 1325/1909)

"Her edebiyatın şeklini, o edebiyatın âit olduğu milletin ihtiyacı ta'yin ve tersim etmelidir. Bunun için, bizim edebiyatımız muhat olduğumuz bunca şedid ve mütenevvi ihtiyacata cevap verebilecek bir şekil ve mahiyette olmalıdır. Şimdi bizim bulunduğumuz devir, şâtır (keyifli) ve lâkayıt bir aristokrasi havası içinde şûh ve câzip kadınlarla ezvâk-ı hayatı (hayatın zevklerini) terennüm etmeye hiç de müsait değildir. Eğer biz böyle nâzik bir devre-i ihtiyaç ve intibahta da zulmetlere nûr serpecek vatanî, ictimaî ve ahlâkî âsâr meydana getirmeye çalışmazsak pek büyük bir günâh-ı ictimaî işlemiş oluruz. Eğer bütün bu mütalâalara mukabil mağrur ve hodbin bir hubb-ı san'atla (sanat sevgisiyle): -"sanatkâr tamamen serbesttir, kayıt altına alınamaz..." denilirse buna verilecek cevap da hazırdır: -"San'atkâr herşeyden evvel insandır." (ş.17)

Köprülü'ye verilen yanıtın yayımlandığı tarihe kadar, yukardaki düşünceleri doğrultusunda bir edebiyat ürününe rastlamayan Raif Necdet, aradan ancak yirmiüç yıl geçtikten sonra, Nâzım Hikmet'in şiirleri karşısında, yirmi küsur yıldır hasretini çektiği gerçek şiirin genç temsilcisi olarak Nâzım Hikmet'ten hayranlıkla söz edecektir.

Raif Necdet Kimdir?

Yakup Kadri'nin eskiye hücum etmek için Raif Necdet'i seçmiş olmasının sırrı, yazılarından anlaşılır gibi değildir. Çünki, eleştirilmek istenilen bir yazarın ne düşündüğünü, ne söylemek istediğini kavrayabilmek için, onun yazılarını baştan aşağı okumak gerekir. Oysa Yakup Kadri'nin eline geçen Raif Necdet imzalı yazıların şurasına burasına gözatmakla yetinmiş olduğu anlaşılıyor.

Yakup Kadri'nin bir gençlik resmi.

Acaba Raif Necdet, Yakup Kadri'nin düşündüğü gibi, edebiyat ve düşün hayatında "eski" zihniyeti mi temsil ediyor idi de, Yakup Kadri onu kendisine muhatap seçmiş oluyordu? Eğer Karaosmanoğlu muhatabının yazılarını alıcı gözüyle okumuş olsa idi, Hasan Âli Yücel'in deyimiyle, "Manisa efesinin edebiyat dağına çıkıp genç, kalın, gür sesiyle ilk isyan haykırışı..."nda affedilmez bir hata işlememiş olurdu.

Raif Necdet'in Yazım Hayatının Birinci Dönemi

1. "Hisler ve Fikirler"[7]

"Hisler ve Fikirler". Servet-i Fünun ve Resimli Kitap dergilerinde yayımlanan eski yeni makalelerden oluşan bir kitaptır. Yapıtın içindeki yazılar (1317-1326) yıllarında yayımlanan düz yazılardır. Yapıtın 4 Şubat 1325/1909 tarihli önsözünde Raif Necdet aynen şöyle der: "Hisler ve Fikirler unvân-ı umûmîsi altında tab' ve neşredilen bu eser (Hediye-i rûh), (Hakikate Doğru), (Hayalperver) namlariyle dört kısma tefrik edilmiştir. Birinci kısım; ruh mevcûdiyetinden, biraz ictimaî ve felsefî ma'nâlar terşih edebilen (çıkarılabilen) edebî parçalardan... İkinci kısım; mensur şiirlerden... Üçüncü kısım; muhtelif musâhebe ve makalelerden... Son kısım da küçük hikâyelerden müteşekkildir.

"İkinci kısım; edebiyatı sırf havâiyattan, garâmiyattan (aşk konularından) ibaret zannetmek hatasında bulunduğum bir devrin mahsulü gibidir. Birinci kısım ise edebiyatı (insaniyet)e, (irfan)a, (intibah)a hizmet edebilecek kuvvetlerin en mühim ve mes'udu olmak üzere telâkkiye, derin ve şâmil ma'nâsını mümkün mertebe ihâta ve idrâke muvaffak olduğum dakikadan sonra vücut bulmuştur.

"Anın için muhtelif tarihlerde yazılmış muhtelif eserlerden teşekkül eden bu te'lif-i nâçiz, belki aynı zamanda bir dimağın tarih-i tahavvülât-ı fikriyesini gösterir bir vesika mahiyetini de hâiz olabilir..."

Böyle diyor, Raif Necdet önsözünde. Ve herhalde Köprülü ile Karaosmanoğlu'nun kendisini "eski"yi temsil eden bir ihtiyar kafalı olarak görmelerine pek tutulmuş olacak ki, kitabının yayım tarihinde henüz yirmidokuz yaşında olan yazarın fikrî tekâmülünün gelişatını gösterir bir vesika olarak makalelerini, ilk kitabında toplamış bulunmaktadır.

Raif Necdet'in Adı Geçen Kitabındaki Makalelerinden

Raif Necdet "Yirminci Asır" başlıklı yazısında şöyle der:

"Sen ey yirminci asır, hayat-ı ictimaiyenin gird-bâd-ı ihtirâsâtını (aşırı istek kasırgalarını) biraz susturabilecek, selefin ondokuzuncu asırdan tesellüm ettiği silsile-i seyyiât ve mezâhimin (fenalık ve sıkıntılar dizisinin) hiç olmazsa bir kısmını üzerinden atabilecek misin?" (s.7)

"En mühim medeni farzedilen hey'et-i ictimaiye en müdhiş cinayetler, facialar... en mülevves entrikalar, riyâlarla lekedar... beyn-el-efrâd hüküm süren musavatsızlık, kin ve garez, hırs-ı cidal (savaş hırsı) ve intikam, meyl-i tezyif (değersiz olarak gösterme meyili) ve istihza beyn-el-ekvamda carî... her hükûmet-i müttehidenin (birleşmiş devletlerin) düstur-i harekâtı adâlet ve insaniyet emellerinden ziyade menfaat ve ihtiras esaslarına müstenit... kuvvetin yanında en âşikâr, en muazzez haklar... en insaniyetkâr, en mukaddes hisler münhezîm ve tarumar oluyor... mebnâyi hakikî-yi medeniyet (gerçek uygarlık yapıtı), alât ve vesâit-i medeniye ile yıkılıyor ve enkazı altında *İnsaniyet* inliyor? Sen ey yirminci asır, bu feryadı susturabilecek misin?[8]

"Hüûmetler askerî bütçelerinin, insanlar hayatlarının ağırlığı altında eziliyor, sen bu yükü tahfif edebilecek misin?[8]

"Sen ki nikbinlik ve bedbinliği, i'tikad ve dinsizliği, sosyalizm ve endividüalizmi, nasyonalizm ve kozmopolitizmi, hâb-ı sulh ve ibtilâ-yi harbı, milletler beynindeki (arasındaki) kin ve garazı ve sunuf-ı ictimaiye (sosyal sınıflar) arasındaki cidâl (düşmanlık) ve nefreti... evet sen ki bütün bu efkâr-ı müzâde ve hissiyat-ı müşevveşeyi (birbirine zıt ve karmakarışık hisleri) giden asırdan tamamiyle tesellüm ve tevârüs ettin. (s.9)

"Bu tâziyâne-i haşin ve âteşin (ateşten daha sert kamçı) altında beşeriyet bir itaat-i mütevekkilâne ile ilerliyecek, ilerliyecek. Fakat yine maateessüf servet ve refâhet ile fakr ü sefâlet arasındaki müdhiş, bî-insaf (insafsız) uçurum dolmayacak... yine insaniyet-perver hükemânın bedâyi-i hayâliyeleri (insansever bilgelerin güzel düşleri) hiç durmaksızın yürüyen yirminci asır medeniyet-i maddiyesi tarafından tezyif ve istihfaf edilecek... yine her devirde olduğu gibi, yirminci asırda da *sosyalizm* tatlı ve nûr-ı insaniyet bir rüyâ-yi hayat olup kalacak."[8]

"İnkılâb-ı ictimaî" başlıklı yazısında da şöyle demekteydi Raif Necdet: "İnkılâbât-ı siyasiyeden maksad, gaye saadet-i milliye ve ictimâiyenin teminidir. Bu gayeyi elde edebilmek için bir memlekette vücudu lâzım olan anâsır (öğeler) ise, hürriyet ve adâlet esaslarıdır. Bir inkılâb-ı siyasî ki, hürriyet ve adâleti temin ediyor; hiç şüphe yok ki mes'ut ve feyizkârdır.

"Fakat bir memleketin mazhar olduğu böyle bir inkılâb-ı siyasî; o yüksek ve mukaddes gayeyi, yani saadet-i milliye ve ictimaiyeyi temin edebilmek için mutlaka hakikî bir inkılâb-ı ictimaî ile hem-âhenk olmalıdır. Tahavvülât-ı içtimâiyeyi tevlit etmeyen, bir milletin hayatını zehirli dişleriyle emen sakîm ve köhne i'tiyâdât ve hurâfâta esaslı darbeler indirmeyen inkılâb-ı siyasî, yalnız ümit reşâşeşeleri serpen bir buluttan başka birşey olamaz..." (s.121)

"Hasılı memleketimizde bugün en necîp, en mühim ve mukaddes endişe; avâmın (halkın) terbiyesi endişesi, en ulvî, en muazzez ve muvasalatı (erişilmesi) lâzım hedef de: İnkılâb-ı ictimâiyeyi temin olmalıdır..." (s.126)

Yukarıdaki hedefler içinde; "... niçin otuzüç senedir milletin üzerine bir kâbus-i belâ gibi çöken cehlin, gafletin izâlesi için edebiyattan istiane etmek (yardım istemek) hatıra gelmiyor?.. Niçin?.." (s.126)[9] diye feryâd eden Raif Necdet "Terbiye-i şebâb" başlıklı yazısında da gençlere seslenerek şu romancıların yapıtlarını okumalarını hararetle öğütlüyordu: "Stendhal, Balzac ve Flaubert'in delâletleriyle tedricen tenemmüv (gelişen) ve inkişaf eden realizmin müesses-i muhteşemi addedilen Emile Zola'nın" hemen bütün romanları.

İkinci Meşrutiyet hareketinden son-

ra, kendi deyimiyle "İnkılâbat-ı siyasiye"nin daha ilk yıllarında, bir kısmından parçalar aldığım yukardaki satırları yazabilmek medenî cesaretini gösteren henüz yirmisekiz-yirmidokuz yaşlarında olan bir genci askere, râhibe, falan filâna benzeterek, yenilik adına yüksekten bakan Yakup Kadri Karaosmanoğlu gibi ünlü romancımıza ne demeli?

Raif Necdet, bakınız, maden işçileri hakkında neler diyor 12 Nisan 1323 tarihinde kaleme aldığı "Derinliklerde" başlıklı yazısında:

"Onlar, muhit-i ictimâiyenin müdhiş bir kuvve-i galibe ve zâlimesiyle o siyah ve haşin girdâb-ı hâric an-il-merkezin mezâr-ı a'mâkına fırlatılmışlardı. (Onlar toplumsal çevrenin müdhiş ve ezici kuvvet ve zulmüyle üzerinde hiçbir şeyin tutunamadığı kapkara ve haşin anaforun açtığı mezar derinliklerine fırlatılmışlardı.)

"Tabiatın umum beşeriyete mebzûlen ihsan ettiği anâsır-ı hayatiyeden (yaşamla ilgili öğeler) bile, kalbi üzerinde şedîd bir heyecân-ı intizar (heyecanlı bekleme), hayattan ümit kesdiren elîm ve halecân-ı istimdâd (imdat çırpınışları) arasında müstefîd olmaya haksız ve bî-insaf bir hükm-i gaddârâne-i hayat ile mahkûm edilen bu muhakkar, bu sefîl kümeler... yeryüzünde hayatı kazanmak için yeraltında mütevessih bir havâ-yi mevtâî içinde çalışmaya mecbur olan bu zelîl, bu alîl yağınlar... bu canlı çamurlar... evet, bütün bu mahrûm-ı füyûz-ı tabiat (doğanın verdiklerinden yoksun) insanlar morarmış tırnaklariyle sîne-i tabiatı deşerek, çürümüş dişleriyle siyah toprağı kemirerek... havasız ve ziyasız uçurumların o nazarları buran derinliklerine -bir sukut-ı tedrîci ile- iniyorlar, iniyorlar. Ve sonradan oradan, o a'mâk-ı hevl-nâk-i arzdan (korkunç derinliklerden) mütemâdî sa'y-i tâkatgüdâz (güç yitirici emekleri) neticesi olarak koparabildikleri servetleri, serzenişkâr ve zebûn, alemdâr ve yorgun bu harîs beşeriyetin... bu hiçbir şeyle tatmîn ve ignâ (zengin) edilemiyen nankör âdemiyetin çehre-i anifine (suratına) fırlatıyorlar..." (*Resimli Kitap,* No.1, Eylül 1324, s.42)

Yazar makalesini şöyle bitiriyor:

"... yahut da başkalarının felâketlerine hizmet ederek haksız ve zahmetsiz kazanılmış servetlerini, yeşil çuha örtülü masalar üzerinde veya rengîn tuvaletlere müstağrak rengîn simaların mütebessim penbe dudakları arasında mahv ve ifnâ için meşgul-i musabaka bulunuyorlar (yarışa çıkıyorlar)."

"Bir Serencam" yazarı Yakub Kadri; içinde 'hayât-ı ictimâiye"nin türlü manzaralarını fotograflayan yukardaki yazıları herhalde bir "kitâbet" nümûnesi olarak okumuş olacaktır. Oysa "Kadro"cu Yakup Kadri Karaosmanoğlu, adını andığım Atatürk döneminin bu en ünlü dergisinin (1), (3) ve (5)'inci sayılarında, edebiyat yönünden, Raif Necdet'in bu konudaki değişmeyen fikirlerini tasdik eder gibi, şöyle diyordu:

"Şairin, bize anlatacağı şeyi kaldı mı?

"Yeni bir nizam var mı?

"Yeni bir nizam olmalıdır, lâkin bunun için, önce yeni neslin, şu münkirlik (inkârcılık), yıkıcılık, didikleyip dağıtıcılık hummasından yakayı sıyırması lâzım. Bu da, kolay değil. Çünki, kaos devam ediyor. İmkân deryasından bir ilâh çıkıp da bu kaosa (dur!) dediği gün, yeni dünyanın, yeni insanlığın Homiros'u doğmuş olacaktır. Edebiyat da medeniyet gibi muayyen bir nizam, muayyen bir sistem demektir." (s.28-29)[10]

"Hammadde ve halkla sanatkâr" başlıklı ikinci yazısında da şunları söylüyor Karaosmanoğlu.

"... halk, neyi kabul ve tasdik eder?

"Yalnız kollektif olan duyguları, heyecanları...

"Filân veya filânın, cılız bir saz üstünde mırıldandığı birtakım şahsî ve hususî neşvelerden, hırslardan, öfke veya ıztırablardan. Filân kadınla filân erkek arasında geçen gönül maceralarından ona ne?

"Edebî mahsülâtın anası aşktır. Fakat aşk, ebediyat değildir."[11]

Karaosmanoğlu'ndan alacağım son yazı parçası da, "Maxim Gorki ile mülâkat" başlıklı yazısından:[12]

"... yarının sanat eseri artık, Cotty'nin lâvantası Cartier'nin elması veya Peroujia'nın iskarpini gibi lüks eşyaları sırasından çıkacak, ictimaî bünyenin esaslı ve hayatî ihtiyaçlarını tatmin eden âmillerden biri olacaktır."

Raif Necdet'in yazım hayatının ikinci ve son dönemi

Raif Necdet, "Resimli Kitab"ın (37) ve (39)'uncu sayılarında, Trablusgarp savaşları nedeniyle karşımıza "Birinci İsyan"[13] ve "İkinci İsyan" başlıklı yazılarıyla çıkar. Bu yazılarında, İkinci Meşrûtiyet hareketinden beklediklerini bulamayanların karamsarlığına düşmüş olarak görünüyor, Raif Necdet.

Nihayet Balkan savaşları patlıyor; ve Raif Necdet birçok öğretmenlerle beraber askere alınıyor; Yüzbaşı rütbesiyle Edirne'ye hareket ettiğini *Resimli Kitap* dergisinin Eylül 1328 tarihli (44)'üncü sayısından öğreniyoruz.

Edirne muhasarasında kalan Yazar, savaşın birinci döneminde Bulgarlara esir düşmüş ve esaretin birkaç ayını götürüldüğü Sofya'da geçirmiştir.

Savaşa katılışından sonuna kadar günlük tutan Raif Necdet, barışta İstanbul'a dönüşünde "Üfûl" ismi altında

Kadro'*nun ilk sayısında Yakup Kadri'nin yazısı.*

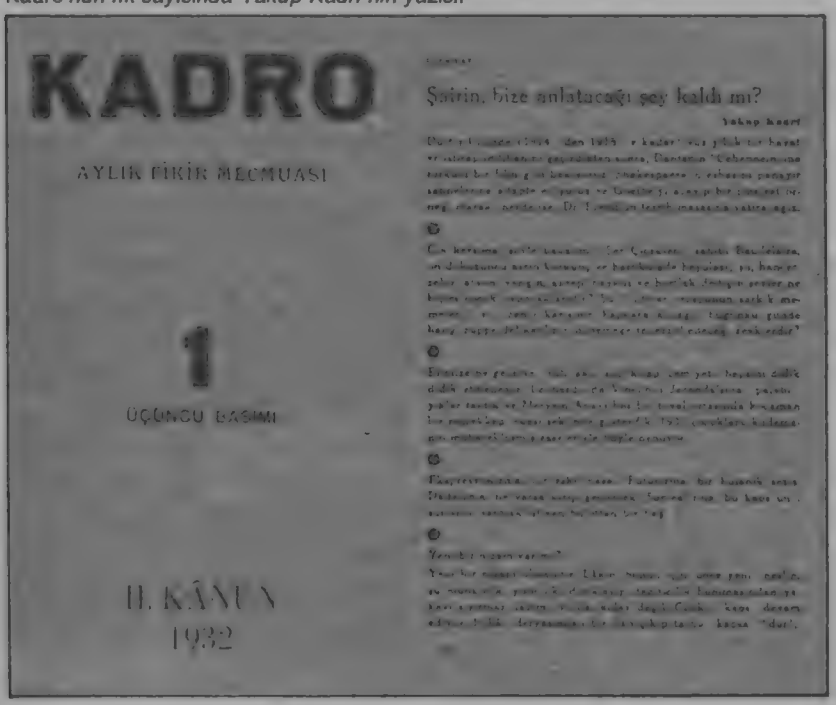
KADRO

AYLIK FİKİR MECMUASI

1

ÜÇÜNCÜ BASIMI

Şairin, bize anlatacağı şey kaldı mı?

Yakup Kadri

bu günlüğünü yayınlamıştır.[15] Bu yapıtının başlarında, 29 Eylül 1328/1912 tarihli günlüğünde, şunlar söylenir:

"... çadırımın yanında kasaturalar rûha tırmalayarak kuvvet veren ince ve vahşî bir musiki ile bileniyor... nârin bir kız şiiriyetiyle mütebessim ve ümit-nisâr (ümitsaçan) mavzerler şefîk (şefkatli) bir ihtimamla siliniyor.. Şimdi bütün bu alât-ı vahşette, felsefe-i rûhiyeme rağmen, bir şiir hissediyor gibiyim.

"Vatanın mâruz kaldığı tehlike, beni de harbçû yaptı... filhakika harbden sonderece müteneffir (nefret eden) sosyalist ruhlu bir adam bile taarruza karşı müdafaayi gayet meşru, gayet tabiî ve insanî bulmalıdır... tarih-i insaniyet önünde harb isteyen; taarruz etmek, insan kanı dökmek için sefil sebebler ve bahaneler icad eyleyen milletler utansın..."[16]

Raif Necdet, Bulgarlara henüz esir düşmeden, cephede silâhların konuşmadığı sıralarda, karşı taraftaki Bulgar subaylariyle biraraya gelerek, görüşmeler yapabiliyor. İşte bunlardan birinden 9 Kânunevvel/Aralık günlüğünde sözeder; iki hasım subayı fransızca olarak edebiyattan, felsefeden söyleşirler. Nihayet konuşmaları döne dolaşa Tolstoy'a gelir. Bulgar subayı Tolstoy hakkında şöyle der: "Tolstoy tam bir Rus, tam bir İslav idi. Hatta muharebede bile bulundu."

Raif Necdet'in Bulgar'a yanıtı da şu: "Muharebede bulunmak insaniyete düşman vahşî ve müteassıp bir milliyetper olmayı icab etmez. Mamafih Tolstoy'un muharebeden sonra yazdığı yazılar harbden nefretini daha beliğ (açık) bir surette gösterir. Bakınız, biz bile dün yekdiğerimizin boğazına sarılırken bugün birer dost gibi görüşüyoruz. Hakîki medeniyet yaldızda, zâhirî terakkîlerde değil, fikrî ve ahlâkî kemâldedir. İşte Tolstoy Rusları, hatta bütün insanları böyle hakîki bir nokta-i kemâle (olgunluk noktasına), bir nokta-i intibaha (uyanıklık noktasına) doğru yükseltmek istiyordu. Fakat dehâsına rağmen emelinde ne kadar az muvaffak oldu."[17]

13 Mart Günlüğünden

Balkan savaşının birinci safhasında yenilgiye uğruyoruz. Raif Necdet ve sağ kalan subaylar, erler esir ediliyorlar. Raif Necdet Nisan ve Mayıs 1329/1913'te Sofya'da bulunuyor. Bir Fransızca gazetede Bulgarların Millî Şairi İvan Vasoff'ın Bulgar Sırp İhtilâli münasebetiyle yazdığı "Makedonya" unvanlı şiirini görüyor; "san'attan hiçbir şey kaybetmeyen bu güzel, bu ateşli şiir öyle vatanî bir ideal, öyle millî bir hararet ile yazılmış ki, en ölü bir ırkı harekete getirecek, ona aşk-ı intikam verecek bir füsûn-ı hayat (yaşam büyüsü) ve ziyâ ile dolu..." dedikten sonra, sözü bize getirmektedir:

"Bilmem memleketin dûçâr olduğu bu müdhiş, bu bî-nazîr (benzersiz) felâket karşısında da san'at ve edebiyatı yalnız zevke, zevk-i aşka hâdim (yarayan) bir âlet menzilesinde (derecesinde) telâkkî edenler fikirlerinde el'an sebat edecek mi?... bilmem, rûhları elîm hicranlar ve heyecanlarla titreten bu mehîb, bu zâlim manzara-i hakîkat muvacehesinde de (bu korkunç bu zâlim gerçek manzaralar karşısında da) san'atı faide ve intibah için istihdam etmek (kullanmak) emel ve ihtiyacı hissolunmayacak mı?.."[18]

"Üfûl'e karşı Şitâb

Raif Necdet arıdil konusunda Tanzimat'tan beri devam eden düşün dairesinden dışarı çıkamamıştır. Daha 1838'de Viyana elçisi bulunan devrinin aydın kişilerinden Mehmed Sadık Rifat Bey (paşa)'den Namık Kemal'e ondan İkinci Meşrûtiyet ve oradan da Atatürk'ün dil devrimi atılımına kadar (hoş bu devrimden de geriye ne kalmıştır, orası başka) her aydın, dilin sadeleşmesinin hararetli taraftarı idiler. Fakat bu taraftarlığa rağmen yazılarında zaman zaman, hatta bazılarında hemen her zaman başvurdukları izafet terkipleriyle, Farsça ve Arabça sözcüklerle dolup taşan çetrefil düzyazılarını sökmek, pek o kadar kolay değildir; hatta çok zordur. Nitekim, Sayın Hocam Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Ahmet Rasim'in "İstibdad'dan Hâkimiyet-i Milliyeye" adlı yapıtının birinci cildini türkçeleştirirken, ağır dili bakımından uğradığı zorluğu bir makalesinde anlatmadan geçememiştir.

Raif Necdet de, bu modaya uymuştur. Dikkat etmişimdir; daha çok gü-

Raif Necdet'in Resimli Kitap'ta Rasim Haşmet'e ithaf ettiği bir yazısı.

zel düşlerinden, özlemlerinden ya da ezilen insanların uğradığı haksızlıklardan, onların felâketlerinden, insanlığın karşılaştığı savaş canavarının pençesinde çektiği ızdıraplardan sözetmek istediği zaman, bol bol terkipler yapmak gereksinimi duymuştur.

İşte bu nedenlerle "Üfûl"ün sonundaki "Şitâb" başlıklı yazısında da Raif Necdet terkipli söyleyişe başvurmaktan kendini alıkoyamamıştır. "Şitâb" acele, sür'at anlamına gelir; bu sözcüğün altında "Üfûl'e karşı" sözünü yazar ilâve etmiştir ki tamamının anlamı kayboluşa karşı sür'at'tir.

Raif Necdet bu mensurunda yalnız Osmanlı Türkiyesinin değil, tüm İslam âleminin, yani eski değimiyle "köhne şarkın" içinde yüzdüğü miskinlik, nemelâzımcılık denizinde boğulmaktan kurtulması için, geçen asrı şöyle betimlemektedir:

"Bütün bu hüsranları, füturları (bezginlik), elemleri ile şark rûhu hasta ve mütevekkil bir yetimdir. Bu marîz ve halîm yetime on oniki seneden beri zinde ve azimkâr yirminci asır üveyi analık ediyor... Zavallı yetim, o kadar saf, o kadar kayıtsız ve endişesiz görünüyor ki, insana üvey anasını el'an kendi validesi zannediyor, hissini veriyor... Ah, eğer öyle ise ey zavallı bîhaber yetim, eğer öyle ise artık eyi bil ve öğren ki seni kûşe-i hüzâl (bitkinlik köşesinde) mıhlayan, seni füsûnkâr nevâzişlerle (okşamalarla) atâlet ve rehâvet (tenbellik ve gevşeklik) beşiği içinde sallayarak â'sâb-ı mevcûdiyetini uyuşturan, gür şefkatiyle varlığını alîl bırakan o köhne validen, o zâlim müşfik çoktan öldü, mâziye gömüldü... hâlâ dikkat etmiyor, ibretle, intibahla görmüyor musun ki karşında atâleti, hareketsizliği, tevekkül ve meskeneti (miskinliği) kamçılayan âteşin nazarları; şefkat nedir, müsamaha nedir bilmez haşîn tavırları ile bîaman bir üvey ana var... of; lâkin esaretten, zilletten kurtulmak için neden bu ana'ya mûnis ve mûti' bir evlât olmamalı?.. (s.259)

"Bu zulümden: bu zalâm (karanlık)dan ziyâ ve i'tilâ (aydınlık ve yükseliş) çıkarabilmek için zulmet ve rehâvet dolu o köhne, hayatsız ve idealsiz rûhu bir isyân-ı pür-şebâb (gençlik dolu bir başkaldırı) ile parçalamak, yapılan o yeni rûha bir şehbâl-i âteşin-i şitâb (canlı süratli bir kanat) takmak lâzım.

"Ey büyük ve mütevekkil yetim... ey muhterem ve gâfil hasta... işte üfûle karşı ezelî ve tarihî ilâcın... işte yegâne şehperin (kanatların) yegâne necâtın (kurtuluşun): Şitâb, Şitâb..." (s.261, yazım tarihi: 20 Kânunusâni 1327/1911)

Birinci Dünya Savaşından Sonra

Raif Necdet 19 Şubat 1919 tarihli "Beş sene sonra" başlıklı yazısında "İttihat ve Terakkî" iktidarının siyasî, iktisadî, içtimaî ve kültürel tüm anlayış ve hareketlerine karşı şöyle çıkıyordu:

"... rûhu; gerek esas ve gerek şekil itibariyle vatanın ve bediiyatın zararına olarak dar, ibtidaî, gayriahlâkî bir nasyonalizmin, daha doğru ve kısa tâbirle, bir şovenizmin muzlim ve müteassıp prensiplerine takarak millî ve asrî bir edebiyat yapmaya uğraşmak; ah yarabbi, ne kadar, farazâ onuncu asrın yirminci asır ile istihzâsına benzer gibi birşey oluyor. Düşünülmüyor mu ki, irfansız bir siyaset nasıl asrî, müncî bir siyaset olamazsa, irfansız bir edebiyatı da asrî ve müncî bir edebiyat olamaz.

"Bilmem, belki ben fikrimde hata ediyorum, fakat öyle zannetmekte ısrar eyliyorum ki, edebiyatlar bu milliyet asrına rağmen gittikçe millî olmaktan uzaklaşıyor, bilâkis cihânî olmaya yaklaşıyor (evrensel olmaya yaklaşıyor)."

"Cihânî bir eser-i edebî ibdâ eden bir müttefikir sade insaniyete değil, ayni zamanda milliyetine de müfid olur. Ve hususiyle milliyetine."

"Her edebiyatın içinde bulunduğu devrin, hey'et-i içtimaiyenin şahsiyetine, şahsiyet-i hâkimesine itaat etmesi pek tabiî iken, memleketimizde bu bir istisnâ-i garip teşkil etmiş; 1908 İnkılâbından beri isyankâr, canlı ve heyecanlı bir eser, intiva ettiği vesâik ile tarih-i edebiyatta mühim bir iz bırakacak bir eser-i edebî ihdâ (hediye) edememiştir. Münevver, necip, irfan ve umrânı istihdaf eder bir vatanperverlik... şovenizmden, zulmet ve taassuptan çok uzak; nûr ve ziyaya, insanlığa pek yakın bir milliyetperverlik.

"Türklüğün seviye-i medeniyesini, seviye-i içtimaiye ve iktisadiyesini âlâ.. müslim ve gayr-i müslim bütün anâsırı -kaabil olduğu kadar-füsûn-ı menfaat ve şefkat ile teshîr... her nevi zulüm ve istibdattan nefret... intizama, hayat ve faaliyete perestiş... Avrupa irfanına müştâkane (istekle) hücum... Türk kadınlığını kafes hayatından, zulmet ve esaretten tahlîs (kurtarma)... hürriyetin, hususiyle hürriyet-i fikriyenin (düşünce özgürlüğü) fezâilini (erdemlerini) idrâk ve takdîs, teceddüdü, adl ve hayri samimiyetle, na't ve şükranla derâguş (minnet ve teşekkürle kucaklama)... asr-ı dîde (geçen asra), muannid ve köhne her türlü i'tiyâdât-ı siyasiye, içtimaiye ve milliyeye bir feverân-ı asabî ile isyan... ruhu yükselten, dimağı hasis ihtiraslardan temizleyen fedakâr, cihânî (evrensel), ibdâî (yaratıcı) bir aşk... Evet, bütün bu tahassüs ve fikirlere, bütün bu müfîd ve müheyyic (heyecan veren) mevzulara mûnis bir temâs-ı san'atkârâne ile dokunarak milletin afâk-ı ruhuna (rûhun ufuklarına) fecir ve şafak serpecek "modern" bir nefîse-i edebiye ibdâ edilemedi.

"Eğer inkılâp kudretli, hakiki ve asrî olsaydı, eğer inkılâp kuvvetini tamamen nûrdan, irfandan, adâlet ihtiyacından alsaydı büsbütün yeni bir ufka doğan bir hey'et-i içtimaiyeyi asîl, yüksek bir ideal ile tenvîr ve tehyîc edecek (ışıklandırıp coşturacak) böyle bir eser mutlaka yaratılırdı.

"Halbuki bu elîm yokluğa, bu derin boşluğa mukabil bî-çare memleketi ve milleti uçuruma sürüklemekte mühim bir âmil olan bütün o köhne ve müz'ic (usandıran) nazariyeleriyle bir Turan, daha doğrusu bir komite edebiyatı sühûletle îka' edilebildi... Bu edebiyatı, yâbis (kuru) olduğu kadar pek iddialı görünen bu mütehakkim ve mütehekkim (alay eden) Turan, nâm-ı diğerle, Ziya Gökalp edebiyatını, bilmem neden, siyâsete pek muzır, fikren, rûhen de pek bârid (soğuk) ve gayr-i bedîî buldum...

"Milliyeti yalnız köhne ve şiiriyet-i telâffuzdan külliyen âzâde* (uzak) kelimelerin ihyasında (canlandırılmasında), meş'ûm (uğursuz) Kızılelma politikasının terennümünde arayan bu sun'î (yapay) ve cebrî (zor altında) cereyan, bu edebî ve siyasî ihtiras ve istibdat karşısında muhafaza-i vakar (ağırbaşlılıklarını muhafaza) edenleri, öyle zannediyorum, tarih-i edebiyat takdirle yâdedecektir.

"Zavallı Fikret... şimdi bana ne his ve fecî hatıralar, ne heyecanlar ve hicranlar ilhâm ediyorsun..."[19]

Gazi Hayranlığı ve Harf Devriminin Anlamı

1919'da henüz ideallerine kavuşamayan Raif Necdet, bir imparatorluğun küf kokan kentleşmiş âdetleri, ananeleri ve gelenekleriyle çöküp gitmesiyle yeni doğan bir ulusun dinamizmi karşısındadır artık. Vaktiyle bir "İnkılâb-ı siyasî"nin bir "İnkılâb-ı ictimaî" ile tamamlanması gerektiğini savunan Raif Necdet, Atatürk devrimlerinin karşısında şöyle diyecektir:

"... önümüzde asırlardan beri müstebit bir kıskançlıkla nesilden nesle tevdi edilen, bize değil hak-ı hayat, hak-ı teneffüs bile vermeyen müfteris bir

heyûlâ-yi müselles (yırtıcı bir üçlü heyûlâ), meş'um bir ekanîm-i selâse (uğursuz bir üçlü inanış) vardı: Yasak, ayıp, günah... bu üç peçeli hurâfe ejderhasının zulüm ve tehakkümü altında hayatımız, miskin ve şuursuz, sürükleniyordu... Allah razı olsun Mustafa Kemal Paşa'dan. Bütün Türkler bu büyük adama minnettardırlar. Fakat kadınlar iki kat müteşekkir ve minnetdardırlar..."

"Gazi'nin büyüklüğü yalnız millî ve mahallî değil, insanî ve cihânîdir..."

"Ben Gazi denilince Reis-i cumhurumuzun askerî gazâsından ziyade medenî gazâsını düşünüyorum. Çünki bu gazâyı ötekinden daha güç, daha hârikalı görüyorum..."

"Cumhuriyetin, ictimaî ve medenî inkılâbını el ile temas edilecek derecede bâriz füyuzatını (erdemlerini) gördükten sonra geriye dönmek, irticâa meyletmek için bir insan cidden hayvan olmalıdır..." (Hayat ve Mektuplar 1925, XX. Asır isimli kitabına (1932) alınmıştır, s.332-333)

Ve de Milliyet Gazetesinde tertip edilen bir ankete verdiği yanıtta Raif Necdet, Gazi için şunları söylemiştir:

"Gazi'nin en büyük eseri Türkleri Şark medeniyetinden Garp medeniyetine çevirmek için dâhî bir san'atkâr maharetiyle ibdâ ettiği radikal teceddüd manivelâsıdır.

"Bu ulvî manivelâ birbirini itmam ve tedvic eden mütenevvî veche ve safhalardan müterekkip bir kül, bir manzûmedir. Bu külün en son, en kudretli cüz'ü harf inkılâbıdır. Çünki bu inkılâptır ki, köhne ve muzlim asırları deviren, hurâfe devini yerlere seren nurlu ve şuurlu manivelâya ebedî bir rûh ve fikir buharı verecektir. Harf inkılâbının yalnız halka kolaylıkla okuyup yazmayı öğretmekten ibaret değil, Şark medeniyetinden Garp medeniyetine -başka bir ta'birle- ölümle hayata geçmek için yapılan muhtelif hamlelerin, muhtelif teşebbüs ve teceddüdlerin en kuvvetlisi olmasıdır. Şu kadar ki, bu muazzam ve emsalsiz inkılâbın mes'ud, değiştirici tesirini görebilmek için gözleri bugünün ufkuna değil, yarının fecrine çevirmelidir." (Raif Necdet, XX. Asır, s.359)

"İnkılâb-ı ictimaî"yi Halkın Arasına Yayacak Tek Araç

"İnkılâb-ı ictimaî"yi halkın arasına katıştıracak tek aracın "san'at san'at için değil, san'at cemiyet içindir"* ilkesiyle edebiyat olduğunu yazımı boyunca savunan Raif Necdet, 1932 yılında yayımladığı "XX. Asır"[20] isimli yapıtının önsözünde şöyle diyecektir:

"Sanat Sanat İçin Değil, Toplum İçindir İlkesi ve Nazım Hikmet

"... muhterem okuyucularımla burada da lisan ve edebiyatımız hakkında ufak bir hasbühalde bulunmak istiyorum. Beni bu samîmi musahebede bulundurmaya sevkeden kuvvet güzel dilimize karşı gönlümde duyduğum ateşli sevgidir. Çok istiyor ve bütün rûhumla temenni ediyorum ki, mes'ud sâdelik cereyanı içinde lisanımızın güzellik ve inceliğine, kudret ve zerâfetine halel gelmesin. Ve edebiyatımız da rûh ve mevzu i'tibariyle daha ciddî ve nezih, daha fikrî ve beşerî olsun. Yalnız sevgili vatanımıza değil, bütün insanlığa yeni bir ufuk, yeni bir ışık göstersin. Türklük için ben bundan, hududları aşacak bu edebî ve felsefî zaferden büyük bir şeref, müessir ve şâmil bir propaganda tasavvur edemiyorum.

"Artık bilmeli ve teslim etmelidir ki san'at, san'at için değil, cemiyet içindir. Hakiki ma'nâsiyle san'atkâr cemiyetin rûhunu, bedîî ve medenî seviyesini yükseltmeye memur bir ilâhtan başka birşey midir? San'at ile tefekkürün yanyana gitmediği bir edebiyata mâlikiyet, bu asırda bir millet için herhalde şerefli bir nişâne teşkil edemez.

"İşte bu nükteden dolayıdır ki, gençliğine rağmen aşkını, kalbinin hususî emel ve elemlerini değil, daima fikrî ve ictimaî mevzular üzerinde beşeriyetin ızdırap ve ihtilâçlarını terennüm eden Nazım Hikmet Bey'in edebiyat tarihimizde dikkat ve takdire şâyân bir simâ olarak görüleceğini kuvvetle zannediyorum.

"Vaktiyle -Resimli Kitap- musahebelerimde gençlik için ısrar ile temenni ettiğim edebî cereyanın bugün kıymetli bir mümessili olarak görünen, câzibe ile faideyi mezcetmekte sihirli bir muvaffakiyet gösteren mütefekkir san'atkârın şiirlerini şekil, ifade tarzı i'tibariyle kısmen ve fakat rûh ve mevzu itibariyle tamamen güzel ve enteresan buluyorum. Yalnız burada genç ve değerli şair için de samimi bir temenni izharından kendimi alamıyacağım: Şekilde, edâ ve terennüm tarzında biraz daha nezâhete riâyetkâr olsalar...

"Aşağı yukarı rub'ı (dörtte bir) asırlık bir mâziye mâlik edebî prensibimi nâçiz bir cümle hâlinde icmâl ve teksîf ederek musahebemi bitiriyorum: Yüksek, ideal edebiyat; temiz ve câzip bir uslûp, nezih ve tabiî bir ahenkle doğruluğu, güzellik ve iyiliği terennüm eden ve.. insanlığa nûr ve ziya veren bir edebiyattır..." (s.9-12)

Sonuç

Raif Necdet nasıl "Fecr-i Âti"ciler tarafından "eskilik"le suçlandırılmış ise, yakın arkadaşları tarafından da bir başka yönden yanlış anlaşılmıştır. Beni bu kanıya götüren anım şöyle:

1934-1935 ders yılında İstanbul Erkek Lisesi onuncu sınıf öğrencisiydim. Edebiyat hocamız Hakkı Süha Gezgin Bey'di. Hakkı Süha'yı genç kuşaklar tanımaz. Kendisi zamanın ünlü gazetelerinden "Vakit"in -bir ara Kurun ismini almıştır- birinci sayfa köşe yazarı idi. Osmanlıca "Aşk Arzuhalcisi" isimli bir öykü kitabıyla "Yeni Mecmua"da eleştiri yayımları ve Dostoyevski'den çevirileri bulunmaktadır; İstanbul Erkek Lisesi'nin ünlü edebiyat öğretmenlerindendi.

Rahmetli hocamızın dersleri daima tartışmalı geçerdi. Bunun nedeni; her öğrenci istediği konuda (edebiyat, tarih, ekonomi, politika, günlük yaşam gözlemleri gibi her türlü özgür düşünce üzerinde) bir tahrir vazifesi (kompozisyon) yazar, bu ödev okunduktan sonra üzerinde tartışmalar açılır; söylenmek istenilen şeyler serbestçe ve karşılıklı söylenip bitince, hocamız da yazım ve tartışmaları hakkında görüşünü açıklayarak "vazife"ye âit konuşmalar sona ermiş olurdu.

Ben de o yaşların verdiği cür'etle bir vazife hazırlamıştım; bunun okunuşu bir hayli uzun sürmüş; üzerindeki tartışmalar ise bayağı sert geçmişti. İşin sonunda rahmetli hocamız kürsüye çıkarak, hazırladığım vazifenin uzun bir çalışma sonucu olduğu yollu sözleriyle beni bir taraftan okşarken, diğer taraftan da o kendisine özgü ciddiyetiyle "tenkit"lerini birbiri arkasına sıralamıştı.

Hakkı Süha Bey bu eleştirileri sırasında bir arkadaşından da söz etti. Bu arkadaşı sosyalist görüşlüydü; Balkan savaşına katıldıktan sonra İstanbul'a dönüşünde savaşın fecâyiinden, insanların acımasızca ölüme sürülmesinden sözederek, sosyalizmden de insanlık için bir hayır gelmeyeceğini yana yakıla anlatmış olduğuna işaret etmişti. Dersin sonunda hocanın arkasından yetişerek adı geçen şahsın Raif Necdet olup olmadığını sorduğumda, yüzüme şöyle bir bakıp "Evet" diye yanıt vermiş ve her zamanki gibi sigarasının dumanlarını savurarak "Muallimler Odası"na doğru hızla gitmişti.

Evet! Raif Necdet.

Okuyucunun önündeki bu çalışmamı yaparken, Hakkı Süha Gezgin'in yukardaki sözlerini anımsadım. Arkadaşları bile Raif Necdet'i Balkan savaşın-

dan sonra yitirdiğini zannettikleri "felsefî" tutkusunun karamsarlığı içinde olarak görmüşlerdi. Oysa bu çalışmamın esasını oluşturan makalelerden aldığım örnekleriyle Raif Necdet'in böyle kalıcı karamsarlığa hiçbir zaman düşmediği, açık seçik değil midir? Sözü edilen bu yazıların hiçbir tarafına ve üslûbuna dokunulmamıştır. Bundan maksadım, onun zaman zaman içine düştüğü psikolojik durumunu okuyucuya aktarmaya çalışmaktı. Hakkı Süha Bey'in dediklerinde öyle bir eksiklik vardı ki, bu eksikliği kavrayabilmek için, Raif Necdet'i tüm yazıları açısından incelememiz gerekirdi. Ben, bir dergi için uzunca olsa da, bu çalışmamda bu noktaya çok dikkat ettim; ve yer yer gösterilen düşünceleriyle yazarının ayni zamanda karakter yapısını da açıklamak istedim.

Kanımca; Raif Necdet "güzel" bir sosyalist olarak yazım hayatına genç yaşında girmiş ve "güzel" bir sosyalist olarak da yazarlığa devam etmiştir.

Raif Necdet'in yazılarında devamlı olarak işlediği konu ve tutumu şu idi:

İnsanlığın kurtuluşunun kan dökerek, zayıfı ezerek, özgür düşünceyi zincire vurarak, eğitim ve öğretimde robotlaştırılmış insanların her çeşit istibdatın araçları haline getirilerek ve de "harf inkılâbının yalnız halka kolaylıkla okuyup yazmayı öğretmekten ibaret olmayıp Şark medeniyetinden garp medeniyetine -başka bir tâbirle- ölümden hayata geçmek için yapılan..." ve halkın düşün ufkunu genişletip aydınlatan bir Atatürk devrimi olduğunu unutarak değil; halkça evrensel ve çağdaş düzeye erişmenin toplumsal felsefe, edebiyat ve sanat yoluyle mümkün olabileceği fikrinden zerre kadar fedakârlık etmeden geleceğe umut ve sevinçle bakmıştır.

Raif Necdet, 1922 yılında yayımlayarak üniversite ve yüksek okul öğrencilerine adadığı "Hayat-ı edebiyye"sinin önsözünde şöyle der:

"... Şu nâçiz eserimde mutlaka bir san'at-ı hârika, bir hâsse-i mümeyyeze (ayrımlı bir özellik) aramak lâzım gelirse kemâl-i cesaretle (tam bir cesaretle) diyebilirim ki, vicdanın, muayyen ve sâbit mesleğimin hilâfında -sâika-i menfaat ile- (çıkar nedeniyle) bir satır yazıya tesadüf edilmemesidir.

"İşte âlem-i tahrirde mihver-i iftiharım." (yazım evreninde kıvanç duyduğum şaşmaz çizgi)

Raif Necdet'in biraz da bu "hasse"leri nedeniyle unutulmuşluğa terk edilmiş olduğunu düşünmemek elden gelmiyor. □

* Beşir Fuad, Muallim Naci'ye yazdığı bir mektubunda şiir üzerinde şöyle der: "Bence fen şiirden âlî olduğu için, tabiî meyil ve muhabbetim şiirden ziyade fennedir. Bendeniz esasen şiir aleyhinde değilim. Şiirin mübalâgata, evhama, hayâlâta hasrolunması aleyhindeyim. (En parlağı en büyük yalandır, doğrusunu bul beni inandır) ve (aldanma ki şair sözü elbette yalandır) kavillerini te'yit eder yolda söylenen şiirler elbette merdûdtur (red edilmiştir). Fakat bendeniz bu yolda eş'âra (vezinli kafiyeli sözlere) şiir diyemem, hezeyan derim. Bendenizce asıl şiir cemiyet-i beşeriyenin tehzib-i ahlâkına (ahlâkını düzeltmeye), tenvir-i efkârına (fikirlerinin aydınlığa kavuşturulmasına) hizmet eden manzumelerdir. Gerçi şiirin hurafâtı tecviz etmemekle beraber, sırf hakîmâne olmayan ve mücerred hakîmâne olmadığı için merdudiyeti lâzım gelmeyen kısımları da vardır. Ancak cemiyet-i beşeriyeye en ziyade hizmet eden eş'âr neşr-i hakikate, halkı irşâde medâr olan manzume olduğu için, bunların aksâm-ı sâiresinde rüchânı nezd-i muallâlarında (yüksek katlarında) müsellemdir zannederim (*İntî'kad*- Muallim Naci, Beşir Fuad, Victor Hugo hakkında cereyan eden mektuplar, 1304, s.16).

* "Ahlâk yolu pek dardır/tetik bas önü yardır/hakkım var deme/hak yok vazife vardır" Ziya Gökalp gibi... N.K.

* "Dünyanın bütün edebiyatları menbalarını, kuvvetlerini âit bulundukları hey'et-i ictimâiyenin sînesinden alırlar... o halde edebiyatlar (cihânî) olmak sıfatiyle (insâniyet)i; millî olmak haysiyetiyle de (vatan)ı temsil ve tagaddiye ediyorlar (besliyorlar), demektir."

"... hasılı bir hey'et-i ictimâiye için sâbit bir edebiyat olamaz. Her zamanın, her devrenin kendisine mahsus bir edebiyatı vardır. Ve fikrimce gerek millet, gerek zaman i'tibariyle en sahih, en sâlim edebiyat, âit olduğu hey'et-i ictimâiyenin ihtiyacâtına, mensup olduğu (zaman)ın icabatına bihakkın cevap veren bir (edebiyat)dır..."

"... edebiyatımızın el'ân lüzumu kadar terakkî etmemesine, fikren yükselmesine sebep olan, (san'at için san'at) nazariyesinin bizde pek fazla cây-i tatbik (uygulanacak nokta) bulmasını gösterebilirim."

"Şimdi edebiyatımız, fikir ve felsefe nokta-i nazarından terakkî ve inkılâba muhtaç... acaba bu inkılâbı kim yapacak?.. Vaktiyle, bu inkılâb-ı fikrî ve felsefiyi yapamadıkları için Edebiyat-ı Cedîde erkânını hiçbir zaman tenkit ve muaheze etmek selâhiyetine mâlik olamayız. Çünki içinde yaşadıkları muhit-i istibdad, böyle bir edebiyat-ı fikriye ve ictimâiyenin feyz ü teessüs ve tecellisine zâlim bir mania teşkil ediyordu... böyle olmakla beraber bu eserlerin hepsi ictimaî, felsefî ma'nâlardan ârî (çıplak) de değildi... Faraza Rübâb-ı Şikeste'de dımağa nurlar serpen hakikatler... iyilikler, sefkatler ilham eden fikirler... âdiyât ve levsiyyât (pis şeyler)den... hatta zulüm ve denaetten (alçaklıktan) vicdanı iğrendiren ahlâkî ve ictimaî ma'nâlar yok değildi. Evet, bu nezih (temiz) edebiyât-ı hissiye bir edebiyat-ı fikriye tevlid etmek üzere idi. Fakat hayfa ki (yazık ki) hisden sonra fikir geleceğini anlayan İstibdâd-ı Hamîdî beş altı senelik mümtaz ve nezih bir hayât-ı teceddüd ve san'at yaşayan Edebiyat-ı Cedîde'yi mahkûm-ı memât (ölüme mahkûm) eylemişti..." (22 Nisan 1326/1910, Resimli Kitap, Nisan 1326, no.19. s.536-539).

---

[1] İbrahim Alâettin Gövsa, *Meşhur Adamlar-Hayatları Eserleri*, 1933-1936

[2] Raif Necdet'in Servet-i Fünun'da çıkan diğer yazıları şunlardır:
İki Kalp, Yazım tarihi: 25.5.1322/1906, Yayım tarihi: 25.8.1324/1908, Cild: 34, No.903, Sayfa: 293.
Vefâ-yi râhiyadar, Yazım tarihi: Eylül 1320/1904, Yayım tarihi: 22 Ocak 1324/1908, Cild: 35, No. 923, Sayfa: 203.
Bunrân-ı rûh-ı şebab, Yazım tarihi: Şubat 1320/1904, Yayım tarihi: 15.2.1324/1908, Cild: 35, No: 922, Sayfa: 182.
Numaralar Okunurken, Yazım tarihi: Mayıs 1318/1902, Yayım tarihi: 26.2.1324/1908, Cild: 35, No: 928, Sayfa: 275.
Lâfız ve ma'nâ, Yazım tarihi: Ağustos 1319/1903, Yayım tarihi: 22.3.1325/1909, Cild: 35, No: 930, Sayfa: 311.
Hâle-i samimiyet, Yazım tarihi: 14.3.1325/1909, Yayım tyarihi: 16.4.1325/1909, Cild: 35, No: 934, Sayfa: 380.
Hayâl-i İzdivaç, Yazım tarihi: Şubat 1318/1902, Yayım tarihi: 23.4.1325/1909, Cild: 35, No: 935, Sayfa: 392.
Muhasebe-i ictimâiye, Yazım tarihi: 24.4.1325/1909, Yayım tarihi: 30.4.1325, Cild: 35, No. 936, Sayfa: 410.
Hakikat ve Adalete Doğru (roman), Yazım tarihi: 2.5.1325, Yayım tarihi: 7.5.1325, Cild: 36, No: 937, Sayfa: 6.
Küçük Dilenci, Yazım tarihi: Mayıs 1321/1905, Yayım tarihi: 4.6.1325, Cild: 36, No: 941, Sayfa: 69.
Yirminci Asır, Yazım tarihi: 6.6.1325, Yayım tarihi: 18.6.1325/1909, Cild: 36, No: 943, Sayfa: 103.
Büyük Gün, Yayım tarihi: 9.7.1325/1909, Cild: 36, No: 946, Sayfa: 147.
(On Temmuz kahramanlarına) Ah İsterdim ki, Yazım tarihi: Kasım 1320, Yayım tarihi: 23.7.1325/1909, Cild: 36, No: 948, Sayfa: 187.
Karanlıklarda, Yazım tarihi: 23.7.1325, Yayım tarihi: 30.7.1325, Cild: 36, No: 949, Sayfa: 206.
Hayâl-i münhezim, Yazım tarihi: Nisan 1322/1906, Yayım tarihi: 24.9.1325, Cild: 36, No: 957, Sayfa: 326.
İnkılâb-ı İctimaî, (Musahabe-i ictimaiye) Yazım tarihi: 25.9.1325, Yayım tarihi: 15.10.1325, Cild: 36, No: 960, Sayfa: 375.

[3] Raif Necdet Servet-i Fünun'da yazıma 25 Ağustos 1324'te başlamış, 24 Eylül 1325'de *Resimli Kitap* dergisine geçmiştir.

[4] *Resimli Kitap*, c.II, No.12, ta. Eylül 1325.

[5] Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Birinci yazı: Servet-i Fünun, No.959, 7.10.1325, s.358; İkinci yazı: No. 960, s.371, 15.10.1325.

[6] Hasan Âli Yücel, *Edebiyat Tarihimizden*, c.I, 1957, s.76-84.

[7] Raif Necdet, *Hisler ve Fikirler*, İstanbul, 1326/1910.

[8] Raif Necdet, *XX. Asır*, Servet-i Fünun, c.36, no.943, s.103, 18.6.1325.

[9] Raif Necdet, *İnkılâb-ı İctimaî*, Servet-i Fünun, c.36, no. 960, s.375, 15.10.1325.

[10] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Kadro Dergisi, s.I, II. Kânun/Ocak 1932, 3. basım.

[11] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Kadro Dergisi, no.3, Mart 1932, s.18.

[12] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Kadro Dergisi, no.5, Mayıs 1932, s.29-30.

[13] Raif Necdet, *Resimli Kitap*, no.33, Ekim 1327.

[14] Raif Necdet, *Resimli Kitap*, no.39, 22 Nisan 1327.

[15] Bazı Osmanlıca bilmeyen araştırıcılar "Üfûl"-ü roman olarak göstermişlerdir.

[16] Raif Necdet, *Üfûl*, 1329/1913, s.14.

[17] Raif Necdet, *Üfûl*, 1329/1913, s.72.

[18] Raif Necdet, *Üfûl*, 1329/1913, s.153.

[19] Raif Necdet, *Resimli Kitap*, Şubat 1919, Hayât-ı Edebiyye, (1909-1922) İstanbul 1922, s.316-323.

[20] 1932 yılında yayımlanan *XX. Asır* isimli kitabını Raif Necdet ilk defa Servet-i Fünun dergisinde yayımlamış olduğu ayni başlıklı makalesinin ismiyle çıkarmıştır. Bu kitabında topladığı yazılarını dil yönünden sadeleştirmiştir.

Anlatılan senin hikâyendir!

4. cilt tamamlandı

4. cilt kapağını 40. Fasikülle birlikte bayinizden almayı unutmayın

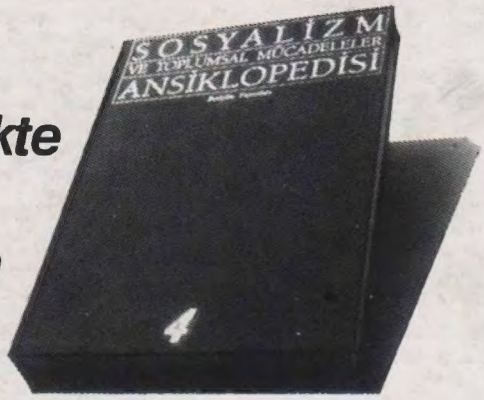

Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi'nin 4. cildi, abonelerimizin adreslerine 25 Eylül 1989 tarihinden itibaren taahhütlü posta ile gönderilecektir.

Ciltlerini elden alan abonelerimiz 25 Eylül 1989 tarihinden itibaren Klodfarer Caddesi, İletişim Han, No: 7, Cağaloğlu adreslerine gelerek 4. cildi edinebilirler.

Okurlarımız eksik fasikül ve cilt kapaklarını aşağıdaki satış merkezlerimizden temin edebilirler:

İletişim Kitabevi, İSTANBUL, Klodfarer Caddesi, İletişim Han, No: 7, Cağaloğlu
İletişim Kitabevi, ANKARA, Selanik Caddesi, No: 72/A, Kızılay
İletişim Kitabevi, İZMİR, 857. Sokak, İzmiroğlu İşhanı, No: 306, Konak

Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi'ne uygun koşullarda sahip olmak istiyorsanız.

B İ R T E L E F O N U N U Z Y E T E R L İ

ilpa

İletişim Yayın Pazarlama Sanayi ve Ticaret A.Ş. Klodfarer Caddesi İletişim Han Kat.2, 34400.
Cağaloğlu-İSTANBUL Tel: 516 22 63-64
Ankara Bürosu. Konur Sokak, 24/4, 06640, Yenişehir-ANKARA Tel: 125 20 71
İzmir Bürosu, 857. Sokak, İzmiroğlu İşhanı, No: 306, 35250, Konak-İZMİR Tel: 14 90 42

İletişim Yayınları Klodfarer Caddesi, İletişim Han, No: 7, Cağaloğlu-İSTANBUL Tel: 516 22 60 (3 Hat)